

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZINNYEI JÓZSEF.

Ára 1 K 50 f.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA.

1913.

TARTALOM.

	Lap
RAMSTEDT G. J.: Az η hang a mongolban és a törökben. --- ---	229
MELICH JÁNOS: Néhány magyar jogtörténeti kifejezésről --- ---	239
SARKADI NAGY JÁNOS: Az északi-osztják nyelv igeneves szerkezetei (I.)	250
GYOMLAY GYULA: Az úgynevezett igeidők elméletéhez (XI.) --- ---	288
HORGER ANTAL: Néhány határozóragunk alaktanához --- --- ---	309
KRÄUTER FERENCZ: A v-tövü igék - --- --- --- --- --- ---	317

Kisebb közlemények.

MELICH JÁNOS: Ágnés --- --- --- --- --- --- --- ---	340
— — Ágoston --- --- --- --- --- --- --- ---	341
— — Adalék a magyar szótáriródalomhoz --- --- ---	342
K. P.: Van-e a magyarban dalmata jövevényszó? --- --- ---	344

Folyóiratunk évenként háromszor vagy négyszer jelenik meg. Egy-egy kötet legalább harmincz ívből áll, s az ára 6 korona. Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadóhivatalához czímezendő.

A szerkesztő lakása: II., Bimbó-utca 24.

Az η hang a mongolban és a törökben.

Jelen dolgozatomban a török-mongol η -hang történetét és mai megfelelőit akarom vázlatosan leírni teljességre való törekvés nélkül.

Tökéletes megoldást nem lehet addig elérni, míg tisztában nem leszünk azzal, hogy hol kell η -hangot feltennünk. A törökben az η gyakran speciális török fejlemény régebbi n -ből. Így pl. a genitívus végzetében: ótör. $-yy$, vö. mong. $-un \sim -jin$, csuv. $-än$ s egyéb ragozási alakokban, pl. ótör. *ilynä* 'országának' < **ilin-gä*, kirk. *elinä* id.

Szó kezdetén sem a törökben, sem a mongolban nincs η , s az «alapnyelvben» valószínűleg nem is fordult elő ilyen helyzetben ez a hang. Azok a szók, melyek a tungúzban η -nel kezdődnek s a mongolban is megvannak, az utóbbiban g -vel kezdődnek; pl. *gäle*- 'keresni' = mong. *geli*- 'üzni' (a jelentést illetőleg vö. «nachjagen»), *gel*- 'félni' = mandzsu *gelme*- id., mong. *gelme-lje*- id.

Szótag végén lehet az η , q (k)-n és g (g)-n kívül még egyes más mássalhangzók előtt is; így mindkét nyelvben előfordul ηr , ηl , ηt , ηd ; hogy az ηs , ηn és ηm is régi, az nem bizonyos. Szó végén az η nagyon gyakori.

Hangzóközi török η -nek a mongolban ηa , ηg felel meg; ez bizonyára régibb ηa , ηg -ből magyarázandó.

Nagyon régi a mongolban az $-\eta t$ -, $-\eta d$ - > $-nt$ -, $-nd$ -asszimiláció, mely az összes dialektusokban megtörtént; újabb képzésekben és jövevényszókban később újra mutatkozik ηd , ηt .

Íme néhány példa a kölcsönös megfelelések szemléltetésére:
mong. *aŋ* 'vadászat, vad' = köztör. *aŋ* 'vad' || mong. *eŋ* 'szélesség (szöveté)' = köztör. *äŋ* id. || mong. *ciŋ* 'kemény, szi-

lárd' = kojb. sor, alt. kirk. stb. *tyy* id.; a török szó a mong. *čiy'ga*, kh. *tš'angv*, kalm. *tšangv*, burj. *šayga* id. megfelelője is lehet; a mong. *čiy'qa*, kh. *tš'anyxv* 'egyenest (pl. délre)' szóból származik a kirk. *šayqa* id. || mong. *tey* 'egyensúly, teher (a tevén)' = köztör. *täy* 'egyenlő', 'esomó, batyu' stb. || kh. kalm. *meṅ* 'ragadozó madarak étke' = ótör. ujb. stb. *mäṅ* id. || mong. *qoy*, *qon'dulai*, kalm. *χond'lā*, kh. *χonbal'ē*, kalm. *χond'sxv*, *χongā* stb. 'a czombon levő vastag hús' = kirk. *qoy* id. || mong. *sundala-*, kh. *sundvl-*, kalm. *sundl-* 'valakinek a háta megettülve lovagolni' = köztör. *soy* 'hátsó rész, hátul, később' || mong. *man'du-*, *man'da-*, kh. *mandv-*, kalm. *mandl-* 'jó állapotba jutni, tökéletesedni, elterjedni, feljönni (a nap)' stb. = alt. tel. kirk. stb. *may* 'eredmény, haladás' (kojb.) 'idő, szabad idő', kojb. *may'nan-* 'elkészülni vmivel' || mong. *doṅg'ud-* 'csengen, zajongani, szemrehányani', kh. *doṅgvs-*, *doṅgvd-* id., **doṅ'si-* > kh. *doṅs'i-* 'szemrehányani' = ujb. *jōy*, sor. *čoy* 'szemrehányás' || mong. *menge* 'anyajegy' = alt. sor., csag. *mäṅ*, kojb. *meṅ* id., oszm. *bän* id. || mong. *minṅan* '1000' = ótör. *byṅ*, kirk. *myṅ*, alt. kojb. *muṅ*, oszm. *bin* id. || mong. *öṅge*, kh. *üṅga*, kalm. *öṅg°* 'előrés, szín, fény', mong. *öṅge're-* 'elmenni vmi mellett' = ótör., köztör. *öṅ* 'előrés', csuv. *um* id. || mong. **qay'ga* > kh. *χayṅv* 'fából való sipkamodell', mong. *qay'qai*, kh. *χayx'ē* (mint adj.) 'nagy, magaskerekű koci; nagyobb tehernyereg' = ujb. *qay* 'koci', kún *qaya* 'deszka', kaz. *qayga* 'a nyereg farámája' || mong. *qayṅai* 'erdős és bővizű vidék' = kumand. *qayai* id. || mong. *žayṅi* 'újságok, hír' = ujb. *jayy*, kirk. *žaya*, tub. *nā*, oszm. *jany*, *jāni*, csuv. *šəṅə* 'új' || mong. *toyga-ji-* 'lehajolni, fejjel a földet érinteni, fölfordítva lenni', *toyga-raq* 'bőrvágó kés', mong. **toyga-l-* > man. *toygoli-* 'bukfenczezni' (vö. kirk. *toyqai-* 'a fejjel a földet érintve térdelni', alt. *toyraq*, kojb. *toyaraq* 'bőrvágó kés') = szag. *tuyar-* 'megfordítani' || mong. *aygar*, *aygar'qai* 'hasadék, szakadék' = kirk. *ayar* 'folyópart messziről nézve' || mong. *angir* 'vörösés sárga; vörösés sárga kacsa' = jak. *anyr*, alt. *ayar*, csag. *ayqur*, *ayqir*, kirk. *aygar* 'vörösés sárga kacsa, turpan', man. *angir* id. || mong. *ay'qan*, *ayqa'lan* 'kezdetben, először' = ótör. *ay-ilkī* 'a legelső', kirk. *ayqy-* 'elsőnek lenni' (> szamO. *aykōi* 'első') || mong. *aykil-* 'erős szaggal bírni', kalm. *aykl-*, *aykl-* (*kaykū-*, *kaykl-*) id. = kaz. *ayqy-* id. || mong. **key'ke-ji-* 'széles-

nek és üresnek lenni' (pl. egy nagy ház)', kh. $\chi\eta\chi\bar{i}$ -, kalm. $keyk\bar{i}$ -, $keyk\bar{e}$ - id. = tel. $k\bar{a}y'k\bar{a}$ - 'üresnek, pusztnak lenni', köztör. $k\bar{a}y$ 'széles, tágas' || mong. $teyke'ge$ 'testi erő', kh. $t'eyk'g\bar{e}$ -, kalm. $teyk\bar{e}$ -, mong. $teyke'li-g\bar{u}n$ 'izmos, erős' = tel. $t\bar{a}y'ki$ - 'üdülni'; vö. tavgi-szam. $ta\eta ka\bar{g}\bar{a}$ 'erős', árja $ta\eta hista$ 'legerősebb' || kh. $m\bar{ü}\eta'k\bar{a}$ -, kalm. $m\bar{ö}y'k\bar{o}$ -, mong. $m\bar{ö}y'ke$ 'örök' (valószínűleg a későbbi kiejtés hatása alatt előállott helyesírás * $m\bar{e}y'kü$ helyett) = ótör. stb. $m\bar{a}y'kü$ -, ótör. $b\bar{a}y'kü$ id. || mong. $o\eta qa$ -, kh. kalm. $o\eta\chi v$ 'a játéksont helyzete, mikor egyenesen megáll', kh. $o\eta\chi v'lvv$ - 'felfordulni' = kirm. $o\eta qa$ -, $u\eta qa$ (a játéksontnak ugyanolyan állása) || mong. $\bar{o}y'kü're$ - 'felborulni, megfordítva feküdni', $\bar{o}y'kü$ - id. (> man. $u\eta ke$ - 'felborulni' = tub. $k\bar{o}y'kü'r$ - 'felfordulni' (< * $\bar{o}y'kü'r$), csag. $\bar{o}y't\bar{a}r$ - 'felfordítani, kiönteni' || mong. $qayqa'ji$ -, kh. $\chi\eta\chi''\bar{e}$ - 'egyedül, kiemelkedve, magasan állni' = tel. $qayqai$ - id. (< mong.), kkir. $qayqai$ - id. (? < mong.) || mong. $a\eta qa$ -, kh. kalm. $a\eta gv$ - 'nyitva lenni (a szájról), éhesnek lenni', kalm. $a\eta g\bar{u}l\bar{z}\bar{u}r$ 'madárfióka' = kirm. $a\eta qa$ - 'éhesnek lenni' (? < mong.).

Általában tehát a következő a megfelelés:

	*- ηq -	*- ηk -	*- ηg -, * ηg	*- η
mong.	- ηq -	- ηk -	- ηg -, * ηg	- η
tör.	- ηq -	- ηk -	- η - (kaz. stb. - ηg -)	- η .

Ha az uigur és az arab írásban ηg -t írnak, ezt η -nek, nem ηg -, $\eta\gamma$ -nek kell tekintenünk, mert intervokális helyzetben már az ótörökben η -t, nem ηg - (vagy $\eta\gamma$)-t írtak, pl. $s\bar{o}y'ü\bar{s}$ - 'harcolni', $b\bar{o}y'ür$ - 'bégetni' stb. RADLOFF átírása szerint a kazániban s részben a kirgizben is előfordul intervokális ηg . A déli törökben (oszm., azerb., krimi) az η fokozatosan és meglehetősen szabályossággal n -né lesz: régiebb biy , újabb bin '1000'.

A mongolban most a következőképp oszlanak meg a dialektusok: kh. burj. kalm. mogh. - ηg -, - ηg -, de a keleti mongolban (RUDNEV szerint) magánhangzók között - η -.

A hol ma egyes török dialektusokban (kirm. kirm. csag. tar. stb.) - ηg -t találunk a várható - η - helyett, ott az illető szó ebben az alakban átvett jövevényszó; ezenkívül a mongol ηg -, ηg gyakran ηq -, - ηk -vá lesz, pl. mong. $to\eta qa'ji$ > kirm. $to\eta qai$ -; mong. $a\eta qa$ > kirm. $a\eta qa$ -; mong. $a\eta gir$ > csag. $a\eta qir$ -, $a\eta qur$

Másrészt a törökben az ηq (η^k) gyakran η (v. ηg)-vé válik, s ez az eltolódás, úgy látszik, párhuzamos a $q > \gamma$ változással ($aqa > \text{alt. } a\gamma a, jaqa > \text{alt. } ja\gamma a, k\ddot{o}ke're- \text{ 'kékülni'} > \text{kirg. } k\ddot{o}g\ddot{o}r-$). De sem ez, sem amaz a változás nem ment végbe teljesen egy dialektusban sem, hanem csupán itt-ott mutatkozik különféle dialektusokban.

Éppen ilyen az ηg (vagy η) $> \gamma$ változás, mely mind kronológiailag, mind földrajzilag homályos. Lássunk néhány példát: mong. *oŋqan* 'szent, isten, istenszobor' = ujj. csag. *oŋan* 'isten'.

mong. *öŋge-jin*, kh. *üŋgiz* 'különféle (fajú v. színű)' = ujj. *ögün*, csag. *ögün* 'különféle, más'.

mong. *moŋqul* 'mongol' = csag. *moŋul*, urj. *möl*.

mong. *soŋgina* 'hagyma' (vö. kínai *tsun* id.) = nog. oszm. csag. *soŋan* id., alt. *soŋono*, tel. *oŋono* id.

mong. *maŋgir*, *maŋgir'sun* 'vad fokhagyma' = alt. tel. *paŋyr* (tel. *maŋyr*) id.

mong. *saŋgi'sun* 'madárganéj', *saŋgi-* 'ganajozni (madarak)' = oszm. *saŋy* (*sanq*) id. (kirg. *saŋgyt-* 'ganajozni (ragadozó madarak)' $< (?)$ mong.)

Vö. még tör. *bašyŋyz* 'fejetek' $>$ kaz. *bašyŋyz*; tör. *boldyŋyz* 'lettetek' $>$ oszm. *bolduuz*.

Ez a denazalizáció az ujjur *oŋan* után itélve már régi. Azt lehetne gondolni, hogy miután az $\eta g > \eta$ változás a törökben végbement, a mongol ηq -t, legalább egyes dialektusokban, ($\eta\gamma >$) γ -vel helyettesítették, s eszerint az összes fenti szók a mongolból volnának átvéve. Hogy azonban ez valóban így van-e, az mégis kissé bizonytalan (vö. mong. **möŋür'sün* $>$ kh. *müŋörs* 'porczogó').

A mongolban ugyanis $\eta g > g > \emptyset$ eltolódást konstatálhatunk, s úgy látszik, mintha a mongolban az (erős) ηq mellett néhol intervokális η is lett volna, mely hangsúlyos magánhangzó előtt állott s először átmeneti γ vagy w hanggá lett s később hosszú magánhangzóban lappangóvá vált, azaz az η éppúgy eltűnt, mint régebbi γ és w . Pl.

kh. *χ'äŋgür* 'görbe kés' \sim kalm. *kür* id., vö. csag. *qiyir* 'ferde', kirg. *qyŋyr* 'ferde, görbe', kaz. *qyŋgyr* id., tel. *qyŋyraŋ* 'kés', szag. *kojb. qyiraŋ* 'kard'. Más szó a tör. *qyi-* 'ferdének,

rézsútosnak lenni', kaz. *qyjyq* 'ferde', ujj. *qyjyš-* 'eltérni' = kalm. *kīzy* 'ferde, rézsútos'; kalm. *kīrys* id. (< tör. *qyīrač*).

kh. *ḡḡḡsu* 'gyapjú', Juančao *nunḡa'sun* id. (> man. *nunḡasun*), keleti mong. *oḡḡosu* ~ kalm. *nōsn* id.; palatális magánhangzóval is: kalm. *nōlḡ* kalm. *nōlḡ* mellett, kh. *nōlvr* 'pehely, finom gyapjú'. A mongolból származik a tel. *nōqqy* 'pehely'. A megfelelő török szó: alt. *jyḡ* 'gyapjú', tel. *jum*, kaz. *žen*, csuv. *səm* id., csag. kún, alt. *jūḡ*. Bizonyára rokon ezekkel a tung. *iyá'kta* 'gyapjú', man. *iyḡaḡa*, *iyḡala* id.

mong. *menge*, kh. kalm. *meḡḡ* 'anyaajegy' ~ (P. M. МЕЛЮ-ВАНСКИЈ, Арабъ Филологъ о монгольскомъ языкѣ) *mähä* (о: *mäu* v. *mä*) id.; köztör. *māḡ* id.

mong. *mōḡḡün*, kh. *mūḡḡa*, kalm. *mōḡḡn* 'ezüst, pénz' ~ (МЕЛЮВ. *ibid.*) *mū* id.; tunguz dialektusokban *muḡun*, *muḡun* id.

kalm. *daḡḡurā* 'lárma, zaj, ünnep, ünnepi dal' ~ mong. *daḡu*, kalm. *dū* 'hang, dal', *dūrān* (< *daḡurijan*, **daḡura-ḡan*) 'visszhang, hang'; csag. *janḡu* 'visszhang', jak. *saḡa* 'hang', *saḡar-* 'beszélni'.

ótör. ujj. *sāḡir*, tob. *siḡir* 'előhegység, hegyfok' ~ mong. *seger*, kh. kalm. *sēr* 'nyakszirt, hát, hegyhát, domb'.

mong. *eḡḡeske*, kh. *eḡḡesək* 'pirosító' ~ mong. *egeḡ*, kh. *ēḡ* 'a szikla kiálló szeglete'; vö. ujj. *āḡ* 'arcz', sor. *iy'nāk* 'pirosító', kún, csag. *āḡ'āk* 'áll', alt. tel. sor., kojb. *āk* 'áll'.

ótör. *bōḡür-* 'bégetni', alt. *mōḡür-*, jak. *mōḡürü-* id. ~ kh. *mör-*, kalm. *mör-* id., írott alak: *mōḡüre-*.

csag. *būḡüz*, *mūḡüz* 'szarv', kirg. *mūḡüz*, alt. *mūs* id., jak. *muos* 'csont' ~ kalm. *mōrsn* 'porczogó', kh. *mūḡōrs*, kel. mong. *mōḡōrs*, *mōḡōrs* (RUDNEV) id. Vö. tung. (CASTR.) *muḡōrsun* 'porczogó'.

Itt még a következő tunguz-mongol szók jöhetnek tekintetbe: tungCASTR. *tiḡän*, *tyḡen* 'mell', man. *tunḡen* id. (tung. > jak. *tyḡa* 'tüdő?') ~ mong. *ēgeḡi*, *ēgeḡi*, kh. *ts'ēdži*, kalm. *tšēdži* 'mell', burj. *sēži* id., *ēgedeg*, kh. *ts'egēdək* 'rövid, meleg ujjas', *ts'ēdžimək* id. (> alt. *čägädäk*, tel. *čädäk*; alt. *čäjimük* id.) || tungCASTR. *siḡiksö*, *sōḡuwa* 'harmat, dér' ~ mong. *siḡüderi* 'harmat' (> ujjRADL. *siḡüdarin* id.) || tung. *toḡar*, *tuḡar* 'tó, sekély víz' ~ ? mong. vö. kh. *t'ōrym*, *tōērym* 'kis, sekély tócsa', *t'*. *nūr* id. 'tó' || tungCASTR. *simḡun*, gold. *siḡmō* 'árnyék' ~

mong. *següder*, kh. *sūdar*, kalm. *sūdṛ* 'árnyék; életkor; szolgál, társ' (> csag. *sūdār* 'szolga, kísérő', tel. 'takaró, ernyő') || ? gold *jengur* 'farkas' ~ kalm. *jūrṇ*, *ämi-jūrṇ* (mesebeli alak, körülbelül: 'szakállas farkas') > tel. *jurun-muzaqai* (l. RADL. Wb. III. 547).

Hogy a hosszú magánhangzók keletkezése ebben az esetben az $\eta > g$ (r) fejlődésre vezetendő vissza s ezzel párhuzamosan halad, azt olyan szavak is mutatják, mint: mong. *noqta* 'kantár' (> tör. *noqta* id.) > man. *loqto* id. < kínai *luṅ-tou* id. || man. *niktan*, *liṅdan* 'életelixir' < kínai *liṅ-dan* id. (> mong. mint férfinév) || mong. *čögüče*, kh. *ts'üg'ts'a*, kalm. *tsöktš*^ö 'ivócsésze' (> kkirg. *čöčäk* id., alt. tel. *čöčü* id.) < indokínai, vö. kínai *žuy-ze* id. || mong. *nigur*, (MELIOR. ibid.) *nijur*, burj. (> jak.) *nūr*, kh. *nūr*, kalm. *nūr* 'arcz' < kínai *lien-ər* id.

Ellenben az η -nek az urjanchaji (pl. *möl* 'mongol'), kojbal, sor. stb. dialektusokban való eltünése újabb keletű.

A mongolban, valamint a jakutban, csuvasban, oszmánliban és egyéb dialektusokban intervokális helyzetben gyakran m -t találunk, holott a többi dialektusok ugyanazokban a szókban $*\eta$ -t mutatnak. Ez az m , úgy látszik, nem szabályos fejlődés eredménye, hanem szórványosan és különböző korokban került az η helyére. A már fentebb tárgyalt ηg ($\sim r$) $\sim \emptyset$ váltakozás mellett tehát találunk $\eta g \sim m \sim \emptyset$ váltakozást is, azaz a mongolban az m magánhangzóhosszúsággal is váltakozik. Ilyen körülmények között nehéz eldönteni, hogy $m \sim \emptyset$ váltakozásnál mindig $*\eta$ -t kell-e feltenni eredeti hangul, vagy pedig $*m$ -t. Lássuk néhány példán ezeket a nehézségeket:

mong. *kömül'dürge* 'mellszij' (kh. kalm. burj.) (> kirg. *ömül'drük*, kojb. *kömül'dirik*, csag. *kömül'drük*, oszm. *kömül'dürük* id.) \sim köztör. *könül* 'szív, mell, kedély, szellem' \sim kkirg. *szag. kö* 'a test nemesebb részei mint a lélek székhelye', alt. tel. *kün* 'óhajtás, kívánság', mong. ($*kögü$, $*küü$ >) kalm. *kü* 'értelem, kedv'. Talán a mong., alt. *kün*, *kü* régi egytagú szó, vö. mong. *kü'se* 'kívánni', ótör. *kü'zä* id. (denom. $*-sa$ -val).

mong. *kümün* 'ember' (kalm. Ötöt *kümṇ* talán az irodalomból) \sim kalm. *kün*, Juančao *ku-un* id., kh. *χuy*, *χuy* id. Itt vagy $*küṅ'ün$ -t (vö. ótör. *küṅ* 'rabszolganő'), vagy $*küm'ün$ -t lehet feltennünk (vö. szamO. *kum*, *kup* 'ember').

mong. *keme-* vagy *geme-* 'mondani, gondolni, gondolkozni'

~ Juančao *ke-e*, kalm. burj. *ge-* (és *gē*: kalm. *gēgēd*), kh. *ge-*, *gə-*, *ge-* id. A magánhangzó rövidsége újabb keletű és a szó enklitikus állásának eredménye (vö. tör. *tä-*, *dä-* 'mondani'). Valószínűleg idetartozik még a köztör. (ujg. stb.) *känä-*, *känä-š-* 'tanácskozni'.

mong. *tomagu* 'meghülés', kh. *t'omū*, kalm. burj. *tomū* (= kkirg. *tumō*, kirg. *tumau*, jak. *tumū* id.) ~ ? tör. *toy* 'hideg, fagyott', *toy-* 'fagyni, megdermedni', jak. *toyor-* 'kihűlni'. Lehet, hogy a tör. *toy* hangutánzó (vö. mong. *toy*, kh. *t'oy* 'nagyon, erősen'), mint pl. kalm. *džiy* (= *džiy gesŋ kītŋ* 'csengő hideg') 'legnagyobb hideg'. Itt-ott *tom* alak is előfordul *toy* helyett (l. RADL. Wb.): kkirg. *tomajak* 'mezítláb, szegény', leb. *tomojoq* 'hócipő nélküli', tel. *tomul* id. (-*ul* = mong. *ula*, kalm. *ul'* 'talp'). Valószínűleg idetartozik a jak. *tymny* 'hideg, hidegség'.

mong. *tomurqa*, *tomurčaq* 'szájkosár' (> man. *tomorčan* 'a vadászmadár sipkája') vö. csag. *tumšug*, kojb. *tumčug*, jak. *tumus* 'csőr', oszm. *tumuš-*, *tomuš-* 'bolhászkodni (madárról)' ~ mong. *toysi-* 'csőrrel vágni' (> jak. *toysui-* '[csőrrel] csipegetni v. vagdalni'), kh. *t'oyšür* 'csőr', kh. *toyšül* 'harkály' (= alt. *toyrytqa* id., tob. *tomurtqa* id.). Vö. ? tör. (kirg. stb.) *toyuz* (> alt. *toyys*, oszm. *domuz*, *donuz* 'disznó'.*)

mong. *čimüge* 'velő, velős csont', kh. *tš'umag*, kalm. *tšimgn* id. ~ csag. *söyük*, ótör. *süyük* 'csont', oszm. *söjük*, *sümük*, jak. *uquok*, alt. kojb. *sök* id.

mong. *qamar*, *qabar*, mogh. *qabar* 'orr', kh. burj. *čamvr*, kalm. *čamr* id. (> tel. *gamur* id.) ~ tel. *qanyryq* 'orrsövény', kkirg. *qanyraq* 'hegycsúcs', kojb. *qāraq*, *qaraq* 'orrsövény' ~ (mong. **qagurqa'sun* >) kalm. *čürčvsŋ* 'orr porczogója'. Ide tartozik még a mong. *qan'sijar*, kh. *čanšār* 'orr-él, orrszíz' (> man. *qansiri*, *čanšara*, kel. tör. *qanšar* 'orresont, orr-él', tel. *qanžyr* 'orrsövény'). A magánhangzó gyakran *o*-val váltakozik: man. *oforo* (vö. mong. *qabar*) 'orr', tung. *oŋokto*, *hoŋgakta* id.; mong. *qoŋ'sijar* 'hosszú orr' vagy = *qansijar*, kh. kalm. *čanšār*, *čonšār* (> alt. *qoŋžor* 'a féknek az orron és a homlokon levő része'),

*) Csu. *səmsə* 'orr', melyet a tör. *tumšug*-kal egyeztettek = kalm. *samsā*, *samsā*, kh. *samsv*, *samsvə* 'orrczipa'.

melynél a *qosigun*, kh. kalm. *χošū* 'orr, csúcs' hatására gondolhatunk.

[jak. *omuk* 'kopoltyú'] ~ tör. **oγurt*, kojb. *ort*, tel. *ürt*, kirk. alt. *urt*, oszm. *avurt*, bar. *aurt* 'pofazaeszkó', bar. *aurt'qy* 'pofa' ~ kh. *ō'tš'i*, kalm. *otšy* 'pofazaeszkó' (írott alak: *ogučin*, *oocin* id.).

[jak. *χomur'duos* 'rovar', vö. csuv. *χurt-χāmār* 'méh', oszm. kar. *qomuz* 'rovar, féreg'] ~ csag. kirk. *qoγuz* 'rovar', tel. *qoγys*, alt. kojb. *qōs* id. ~ mong. *qaur* 'féreg, szű, féregrágtá lyuk, kukacz', kh. *gūr*, kalm. burj. *gūr* id. Rokon a tung. (Mélanges Asiatiques VIII. 370) *kaγér* 'gálandféreg'.

Több tekintetben nehezen magyarázható váltakozást látunk a következő szóban (ha ugyan egyazon szóval van dolgunk): mong. *tegü-* 'összeszedni, tépni', Juančao *te-γü-* id., man. *tuge-* 'gyűjteni', kh. *tū-*, kalm. *tū-* 'összeszedni', 'felfúzni és összecsomózni (pl. korallgyöngyöket)', kalm. *tūdæg* 'csomó, köteg' (> jak. *tütüχ* id.), (MELIOR. ibid.) *temγü-* 'gyűjteni', jak. *tüm-* 'összecsomózni', *timäχ* 'csomó' ~ csag. *tüg-*, csag. kirk. *tüi-*, alt. sor. *tü-*, oszm. *döi-*, *düi-* 'összecsomózni'; csag. *tüg'mä*, kirk. *tüimö*, oszm. *döimä*, *tüimä* 'csomó', kirk. *tüjin* 'csomó, köteg' stb.

Az eredeti hangállapot meghatározása már itt is több nehézségbe ütközik, de teljességgel híjával vagyunk minden kritériumnak az ilyen példákban: mong. *namuq* 'mocsár, mocsaras tó' ~ ? mong. *naγur*, kh. *nūr*, kalm. *nūr* 'tó', (MELIOR. ibid.) *nawur-* (**naγur?*, **nawur?*) id. vagy alt. tel. kirk. csag. *omurtqa* 'hátgerincez', oszm. *omurγa*, *onurγa* (? **oγur-qa*, vagy ? *omur-qa*, vö. *omuz* 'váll', mong. *omuragu* > kirk. *omrau* id.) ~ ? oszm. *omaža* 'keresztesont, farkcsont' ~ szag. alt. csag. krm. *uča* 'kereszt, hátsó rész', mong. *uuča*, kalm. *üts^v*, kh. *ü'ts'v* id. (< **uwča*).

A mongol *γ* ~ *m* váltakozást természetesen nem szükséges a jakutnak ugyanezen jelenségével összefüggésbe hozni, habár bizonyos kölcsönhatás legalább egyes esetekben valószínű. Egészen külön áll a csuvas, melyben az *γ* > *m* változás meglehetősen közönséges; pl. csuv. *kāmäl* 'szív' = köztör. *kōγül*, oszm. *gönül*; csuv. *mai* 'irány' = kaz. *ynγai* id.; csuv. *χāmār* 'barna', köztör. *qoγur* id., mong. *qoγur* 'sárgásbarna', kojb. szag. *qōr* id. (tör. > orosz *коурный*), vö. tung. *koγnori* 'fekete', tkp. 'kormos, füstös', vö. tel. *qoγursy-* 'befüstölödni'; csuv. *χāmār* 'méh'

= kirg. *qoγuz* 'bogár'; csuv. *šēmāl* 'könnyű' = köztör. *jāñil*, kaz. *žijel* id.; csuv. *mal* 'elő-, előrész', *um* 'elül' ~ tör. *öñ* id., mong. *öñge* 'előrész, szín'.

Teljesen független ettől a szórványosan előforduló $\eta > m$ változás az oszmanliban, melyben az η szabály szerint n -né lett; pl. köztör. *toγuz* 'disznó' > oszm. *domuz* és *donuz*; **köñlāk* 'ing' > oszm. *gömlāk*, krm. *gölmāk* (kalm. *kīlōg* id. < tör. *köilāk*), **söñük* > oszm. *sömük*, *sümük* 'csont'.

Ha tehát az első és második szótag magánhangzója közt η (vagy $\eta\eta$) általában elég könnyen konstatalható, több szónál mégis kétségek és nehézségek merülnek fel. A dolog valószínűleg úgy magyarázandó, hogy az η , γ és w közt levő különbség a dialektusokban igen korán majd az egyik, majd a másik szóban elmosódott.

Megjegyzendő még, hogy különösen török dialektusokban a γ (g) helyébe szórványosan η lépett, pl. tel. *jañalbai* 'csíz' ~ kür. *jañalbai* (egy madár), mong. *šagalmāi* id.; kirg. *töñörök* 'kör' ~ kkirg. *tögürök* 'kör, kerek', mong. *tögürig*, *tögüreğ* id. mong. *tögüge* 'gyűrű, kör, kerék'; kirg. *šayaryk* 'a sátor tetőgyűrűje' ~ mong. *čağariq* id. (talán az árjából, vö. óind *çakra* 'gyűrű, kerék'); sor. *čijät* 'ifjú' ~ ujj. kün, tar. *jigit*, alt. *jät* id., kalm. *jēd* 'ifjúság'; alt. tel. *sanysqan* 'szarka' = ujj. sor. *saγysqan* id., kalm. *šāzγā* < *šigašaqai* id.; tub. *nās*, tölös. *aγaš* 'fa' = kirg. kaz. oszm. *aγāč* 'fa', vö. kalm. *aktšγ* 'juhar'.

Nem homorgán mássalhangzók előtt az η gyakran megmaradt, de itt is számos későbbi átalakulást találunk: $\eta > g$, $\eta > m$, $\eta >$ magánhangzóhosszúság. Pl.: ötör. ujj. *tāγri*, mong. *teγri* 'ég, isten': kh. *t'engər*, kalm. *teγγr*, jak. *taγara*, — tehát betoldott magánhangzóval, — kojb. *teγər*, sor. *tāγri* id., — tehát: $\eta > g$ —, kaz. *tāγrā* és *tārā* 'szentkép' (vö. kínai *tiēn* 'én'); mong. *mañlai*, *mañnai* 'homlok', kh. *mañnē* v. *maññl^{vē}*, kalm. *mañnā*, burj. (Chorinsk) *māγai*, burj. (Barguzinsk) *mālai* id. (l. RUDNEV, Marepiam. 196); mong. *qaysa* 'pipa', alt. *qayza*, jak. *γamsa* id.; mong. *taysuq* 'csodálkozó', kh. *t'amsvk* id.; mong. *uγsi-* 'olvasni', kalm. *umšγ-*, kh. *uγšγ*, *uγšγ-*, *uγ'sγ-* (hangutánzó *uγ*, *um-*ből, mely az olvasásnál való mormolást utánozza).

Az $-γn-$, $-γš-$ -nek meglehetősen szabályos kh. megfelelői $-gn-$, $-γš-$ vagy $-nš-$.

A mongol szóvégi η két- és többtagú szókban, a török tanúsága szerint, gyakran g , k , $*g$, q -ból, tehát explozívából keletkezett. Pl.: mong. *čeleŋ* 'veder' = oszm. tar. *čäläk*, kaz. *čiläk* id.; mong. *galbay*, kalm. *çalwŋ* (nagy sipka) = oszm. *qalabaq*, krm. kaz. kirk. tel. oszm. *qalpaq* 'sapka'; mong. *tarijalay* 'szántóföld' (a végzetre vö. oszm. *qyšlaq* 'téli szállás', kún *qyšlau*, sor. *qyštaq* id., csag. *tarlay* 'szántóföld' stb., tung. *bilak* 'lakóhely' (*bi-* 'lenni'). Hogy azonban itt minden esetben, a hol $\eta \sim g$ váltakozást látunk, a g az eredetibb, azt nem vehetjük bizonyosra. Másrészt az η mind a törökben (vö. RADLOFF, Phon. § 289), mind a mongolban váltakozik n -nel; pl. jak. *čatyy*, kojb. sor. *qazyŋ* 'nyírfa' \sim urj. *qadyŋ*, kaz. *qajyn*, *qain*, csuv. *čurân* id.; ótör. *täjiŋ* 'mókus', alt. *tŋ* \sim ujj. *täjin*, kojb. *tŋ*, kirk. *tyjyn* id., kalm. Ölot *tŋ* (elavult) id. (? kalm. *tŋgə* 'apró pénz', csag. kaz. *täykä* id.); mong. *deleŋ* 'tögy' \sim csag. tar. kún *jälŋ*, szag. *čelin* id.; ótör. ujj. alt. kirk. sor. *qalyŋ* 'vételár, váltságdíj (a menyasszonyért)' \sim kaz. *qalyn* id. \sim szag. kojb. kaz. *qalym* id. Vö. még a genitivus végzetét a törökben s a mongolban.

Egyáltalában, a mi ezt a szóvégi η -t illeti, többtagú szavakban oly nagy az ingadozás, hogy nem lehet eldönteni, hogy itt eredetileg valóban volt-e η , vagy pedig az η nem inkább g ből, illetőleg n -ből fejlődött-e? Erre a kérdésre feleletet adni nem elégségesek az én ismereteim.

RAMSTEDT G. J.

Néhány magyar jogtörténeti kifejezésről.

A magyar jogi műnyelvnek több szláv eredetű kifejezése van. Ilyenek, hogy csak a nevezetesebbeket említsem: *perelni*, *szavatolni*, *vádolni*. Tudjuk, hogy e három szó a szlávágból került a magyarba. Ha azonban ez eredetükből művelődéstörténeti következtetést is akarunk vonni, akkor nem elégséges e szavakat csupán nyelviileg vizsgálnunk; meg kell azokat tárgyiilag, történetileg is vizsgálnunk. Kitűnő példa e tekintetben a *megye* szó, a mely kétségtelenül szerb-horvát, esetleg szlovén eredetű. A szláv nyelvi megfelelők ezek:

szerb *mědja* (olv. *měgyá* 'grenze') | kaj.-horv. *meja* (olv. *mejá*),
medja (olv. *megyá* 'grenze') | szlov. *měja* (olv. *mějá* 'grenze').

A magyar szó vagy olyan szláv nyelvből való, a melyben a X—XI. században is *gy*-vel hangzott a szó, s ez esetben szerb nyelvi átvétel; vagy olyanból, a melyben *j*-vel hangzik, s ebből a *j*-s alakból lett a magyarban a *gy*-s (vö. m. *hajítani* és *hagyítani*, *hajma* és *hagyma*). Valószínűbb az, hogy mi *gy*-s alakot vettünk át, tehát a *megye* szó szerb eredetű. E kétségtelen tényből azonban szabad-e azt következtetnünk, hogy a magyar megyerendszer is szerb eredetű? E kérdésre helyes feleletet csak úgy adhatunk, ha a magyar megyeintézményt történeti fejlődésében vizsgáljuk meg. Le kell róla mind azt hámoznunk, a mi rajta és benne a XI. századtól a mai napig magyar fejlemény, s a szláv szóval csak azt kell összehasonlítani, a mi a magyar *megye* az átvétel idejében, a X—XI. század elején volt. A kutatásnak ez a része, a melyet TAGÁNYI KÁROLY (Értekezések a tört. tud. köréből XVIII. k. 6. sz.: Megyei önkormányzatunk keletkezése) oly fényesen oldott meg, történeti. Így egészíti ki a nyelvi kutatást a történeti, és sok olyan műveltségtörténeti kérdés van, a melyre

csak e kettőnek: a nyelvi és a történeti kutatásnak együttes eredményei alapján kaphatunk helyes feleletet.

Az alábbi sorokban két nehezen megfejtendő jogi műszórol akarok értekezni. Meg akarom a két szót világítani abból a tekintetből, hogy mit és mennyit mondhat róluk a nyelvtudomány. A két szó ez: *wzbeg*, *uhég*. E két szóról a magyar tudományos irodalomban többféle származtatást, értelmezést találunk, s ezeket is elmondom.

Kezdjük az *wzbeg*-gel. Szent László Decretorum liber tertius, caput II.-ban ez van: «Veniant et illi omnes, qui dicuntur *wzbeg* ad curiam Illi quoque, qui dicuntur vulgo *wzbeg*» (I. ZÁVODSZKY L. A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények . . . 174. l.). E decretumoknak TURÓCZI-féle kéziratában *uzbeth* (I. ZÁVODSZKY UO.), mások szerint *uzbech* (I. a millenniumi Corpus Jurist: I. 76.) fordul elő. A törvények nyomtatott kiadásaiban *wzbech* is előfordul (I. MARCZALI, Enchiridion 98.). E különféle variánsokból kétségbevonhatatlanul megállapítható, hogy a szónak helyes írott alakja *wzbeg* és *uzbech*, *wzbech*. Ezek az írott alakok állnak legközelebb a korukbeli kiejtéshez. Az *uzbeth* alak, ha csakugyan előfordul, csakis a régi *uzbech* alaknak hibás másolása olyan korból, mikor a szó már nem élt, s így a *c*-nek az alakját, a mely a *t*-éhez bizonyos időben nagyon hasonló volt, elnézték és *t*-nek másolták. A *c*-nek és a *t*-nek összetévesztése a XV—XVI. századbeli magyar kódexekben igen gyakori.

Mármost mi ez az *wzbeg*, *uzbech*, *wzbech*? Különböző korokban e kérdésre különbözőképpen feleltek.

SAMBUCUS 1583-ban a szót így értelmezi: «*Vzbeg*, facinorosi ad aliquot dies inviolabiles.» Ezt átvette MOLNÁR ALBERT és szótárában ezt írja: «*Vzbék*, Facinorosi ad aliquot dies inviolabiles» (első kiadás; *Uzbéc* harmadik kiadás). PÁRIZ PÁPAI szótárának BOD-féle kiadásában ezt találjuk: «*Üzbéc*, *Üzbég*: szökött szolgálta, a' kit üznek.» Ez értelmezésben már benne van az a származtatás, melyet a szóról KASSAI szótára nyújt (I. 274.), írván ezt: «*üz-beg*, loco megüző, megkergető és kergetéssel megkapója a szökevény gazembernek» (I. még NySz. III. 918.).

Az értelmezőknek egy másik csoportja úgy vélekedik, hogy *wzbeg*, *uzbech*, *wzbech* szavunk a mai *özvegy*-nek XI. századi írott

alakja. JERNEYnek «Magyar nyelvkincesek Árpádék korszakából» cz. művében (106. l.) ezt olvassuk: «... a' törvény *Wzbeg* nevét... szökevény szolgálókra mint eddigelő magyarázatot, alkalmazni nem lehet, sőt inkább szabad, úr nélküli emberekre, honnan talán a' férj nélküli nőnek is *özbegy*, mostani szólás szerint *özvegy* neve. Az ázsiai *Uzbekek* valóban szabad népek.»

Lehet, hogy az *wzbeg* (*uzbech, wzbech*) szót a mai *özvegy*-gyel JERNEYvel egy időben mások is egyeztették (l. Nyr. XXXIII. 320.). Ezt az egyeztetést helyesnek tartotta SZABÓ KÁROLY is (l. KÉZAI fordítását 97. l.). JERNEYnek azon gondolatát pedig, hogy az *wzbeg* (*uzbech, wzbech*) szóban az *özbeg* tatár nép nevével van dolgunk, HUNFALVY fejtette ki bővebben. Ő a NyK. V. 273—275. lapjain ezt írja: az *wzbeg* szót «bátran *özbeg*-nek olvassuk, mert a szót a török nyelvekből ismerjük. Az *öz* = maga és *beg, bej* = fej szókból van összetéve, s azt jelenti, ki önmagának feje, homo sui juris... *Özbeg* tatár a független tatár. Most *özbeg*-nek híjják... azon néptörzset, mely... a khivai, bokharai és khokandi khánságban meg a sinai tatárságban uralkodó fajnak tekintetik... a szó nálunk is szabad embereket jelent vala... azt merem állítani, hogy a szt. István előtti magyar pogány államban a rabszolgák társadalmi neve *örek*, a szabad embereké pedig *özbeg* vala.» HUNFALVY idevönja az *Izbék* tulajdonnevet is s ezt is az *özbeg* népnév változatának tartja. A török *özbäk* népnévről, a melyre később szükségem lesz, meg kell jegyezmem, hogy az csak az oszmanli és a csagataj-törökségből ismeretes, s RADLOFF szótára szerint (I. 1306.) a szónak ilyen jelentései vannak: 1. ein türkischer stamm, der jetzt bei Chiwa und Chodshent lebt; 2. *Özbäk chan*, der *Özbäk-Chan*, ein selbständiger Fürst, Herscher; 3. schlicht, redlich, tapfer.»

Az *wzbeg, uzbech, wzbech* értelmezőinek harmadik csoportja szláv eredetűnek tartja a szót és az átvett szláv szó jelentésének megfelelően értelmezi. Ezt a magyarázatot LESCHKA fejtette ki «Elenchus (Budæ 1825.)» cz. művében. Ő azt tartotta, hogy az *wzbeg* szót *uzbég, üzbé-g*-nek kell olvasni, és hogy a jelentése 'flüchtling, fugitivus servus', s hogy a lengyelből (*zbieg*) került a magyarba. Szláv eredetűnek tartotta a szót MIKLOSICH is; ő is 'servus fugitivus'-nak értelmezte a magyar szót, ide vonta az *Izbég* tulajdonnevet is, s mindezt egybevetette az egyházi szláv

'exitus' jelentésű *izbég*-gel (l. Nyv. XI. 221. is). Ezt az állítását EtymWb.-jában is (l. *bég* szó alatt) fenntartotta.

Ez etimológiai megállapítás alapján egész a legutóbbi időkig tartotta magát az a nézet, hogy *wzbeq* szláv eredetű szó, s hogy a jelentése 'szökevény rabszolga' (l. a millenniumi Corpus Jurisban: I. 77. l. NAGY GYULA jegyzetét, továbbá BÉKEFI R. A rabszolgaság Magyarországon az Árpádok alatt 25.).

Legújabbán az *wzbeq* szóról ERDÉLYI LÁSZLÓ «Magyarország társadalma XI. századi törvényeiben» (Bp. 1907.) című művében értekezett. ERDÉLYI a törvények *wzbeq* szavát egynek tartja az itt alább tárgyalt *uhug* szóval; szerinte e szavakon jogilag «a földesurak szabadosait, föltételesen fölszabadított embereit» kell értenünk. Az *wzbeq* és *uhug* (KÉZAINÁL *uheg*) szónak azonos voltát pedig így okolja meg (17—78. l.): «Az *wzbeq* szóban levő *z* betű könnyen lehetett az eredetiben *h* vagyis sor fölé emelt *e* és rendes *h* betű, együttesen *ch* hangjel, a melyet azonban Szent László korában *z* betű helyett is használtak. Ha mármost az *wzbeq*-et *wch(b)eg*-nek olvassuk, megközelítjük KÉZAI *uheg*-jét; ha pedig a *be* jegyeket elrontott *w*-nek vesszük, megkapjuk az *wchug* nevet, mely azonos *vhvg*-gal. Helyes kiejtése talán *ohog*. A TURÓCZI-codex *uzbech*-je átalakítva *uchbech*-re, kiejtéssel *ohbech*, *ochabech*, *ochabe*, úgy tűnik fel, mintha volna köze a szláv *ochaba* szóhoz, mely 'mentes, szabad, felszabadított' jelentésű.»

Az eddigiekben ismertettem az *wzbeq* szóra vonatkozó nézeteket. Láttuk, hogy e nézetek igen eltérnek egymástól. A következő sorokban mármost azt és csak annyit mondok el, a mit és a mennyit az *wzbeq* szóról a nyelvtudomány segítségével pozitíve állítani lehet.

Az első kétségtelen tény, hogy a XI—XII. századi törvények XV—XVI. századi kézírataiban a szó *wzbeq*, *uzbech*, *wzbech*-nek van írva. Soha olyan alak, a melyből a *b* hiányoznék, nem fordul elő. Ebből, valamint a szóvégnak *g*-vel és *ch*-val (másolási hibából *th*-val) való írásából kétségtelenül következik, hogy a szó második fele *-bég*, *-bék*. Hogy szóvégi *-g*-vel *-k* a magyarban váltakozhatik, annak sok biztos példája van. Így a *hideg*, *beteg*, *görög* szavak, hogy csak egynéhány példát említsek, előfordulnak a régi nyelvben *hidek*, *betek*, *görök* hangalakokkal is. Mikép olvasandó azonban az első szótagbeli *wz-*, *uz-*? Minthogy

a *-bék* ~ *-bég* szótag magashangú, természetes, hogy ez sem lehet más, mint *üz*, a szó tehát *üzbég* ~ *üzbék*-nek olvasandó. Tudnunk kell mármost azt, hogy a mely magyar szónak első tagjában *ü* hang van, annak volt vagy ma is van *i*-vel való alakváltozata is. Az első szótagbeli *ü* az esetek túlnyomó nagy részében eredetibb *i*-ből fejlődött. Csak egynéhány példát idézek a sok közül: *füge* (alakv. *fige*), *fül* (*fil*), *füst* (*fist*), *nyüst* (*nyist*), *pünkösöd* (*pinkösd*), *püspök* (*pispek*), *ünö* (*inö*), *Fülöp* (*Filep*) stb.

Az első szótagbeli *ü* fejlődhetett régibb magyar *ö*-ből is. Így pl. a *töttem*, *vöttem*, *löttem* igéknek van *töttem*, *vöttem*, *löttem* változatuk is, s ez utóbbiból fejlődött néhány nyelvjárásban *tüttem*, *vüttem*, *lüttem*. Ezzel a hangváltozással van dolgunk, mikor *törvény*, *sötét*, *rövid* stb. helyett *türvény* (így DÉVAI B. M. At tíz parantsolat cz. művében), *sütét*, *rüvid* stb. alakkal találkozunk a nyelvjárásokban vagy a nyelvemlékekben. Ez *ü*-s alakok egyikének-másikának szintén van *i*-s változata (vö. *rivid*, *sítét*), általában azonban áll az, hogy etimológikus *ö*-ből aránylag újabban lett *ü*, s *ë*-n keresztül *i*. Ezt a nyelvemlékekből és a nyelvjárásokból szépen be lehet bizonyítani.

Ha mármost az *üzbég* ~ *üzbék* szót a tárgyalt hangszabályosság alapján nézzük, akkor azt kell állítanunk, hogy itt csak az első hangmegfelelésről lehet szó, azaz az *üzbég* ~ *üzbék*-beli *ü*-nek kell hogy *i*-s változata is legyen; *ö*ből ez az *ü* nem fejlődhetett, mert akkor a legrégebben feljegyzett alaknak *ö*-vel kellene lennie; már pedig *ö*-vel feljegyzett alakja e szónak egyáltalában nincs, nemhogy *ö*-s alak a legrégebb volna. Az *i*-s alakot csakugyan meg is találjuk tulajdonnevekben. Az egyik tulajdonnév helynév. Pest- és Nyitra megyében van egy-egy *Üzbég* nevű falu, s e faluknak más neve *Üzbék*, *Izbék* (így a pestmegyei, I. LIPSZKY Repp.), *Izbék* (így a nyitramegyei, I. uo.). A nyitramegyei *Üzbég* ~ *Izbék* 1296-ban *Izbegh* (I. TAGÁNYI K.: Nyitram. Közlöny VIII. 46.), 1342-ben *Ezbeq* (I. OklSz.) alakban fordul elő. E faluk neve eredhet a törvényekben előforduló *üzbég* ~ *üzbék* szóból (így talán a nyitramegyei), de eredhet *Izbég* ~ *Üzbég* személynévből is (így talán a pestmegyei). Az *Izbég* ugyanis személynévül is előfordul XII. századi emlékeinkben. E századból három adatunk is van rá, hogy a győri püspököt *Izbég*-nek hívják; ez adatok a következők: 1150 *izbeq*

episcopus, 1152 episcopi *izbeg* (l. OkISz.), 1156/1412 *Izbeqh* episcopus.

Mint láttuk, az *üzbég* ~ *üzbék* szónak mint tulajdonnévnek *Üzbég* ~ *Üzbék* mellett *Izbék*, *Ezbég*, *Izbég* változatai vannak. E különféle alakváltozatok azt vallják, hogy az az alak, a melyből a többi fejlődött, az *i*-vel való. Az *i*-ből fejlődött egyrészt *ü*, másrészt *ë*. (Hasonló esetek: *firësz* ~ *füröszt* ~ *fërësz* | *firdik* ~ *fürdik* ~ *fëröd* | *innep* ~ *ünnep* ~ *ëgyház* stb.)

Ha mármost e magyar nyelvtörténeti hangszabályosság alapján azt kérdezzük, hogy eredhet-e a m. *üzbég* ~ *üzbék* ~ *Izbék* ~ *Ezbég* a HUNFALVYtól közölt *özbäk* (ez a helyes alak, l. RADLOFF Wb.) török népnévből, azt kell felelnünk, hogy ez a magyar hangok fejlődésének története alapján lehetetlen. A magyar szó alapalakja, a melyből a többi fejlődött, *iz-* kezdetű. A török *özbäk* szónak ilyen változata se ma nincs, se a múltban nem volt. Lehetetlen az átvétel a magyar szó *é*-je miatt is, a mely zárt *é*. A török *özbäk*-beli *ä* nyílt *e*; ezt támogatja aztán az is, hogy a m. *bég* (pl. Ali *bég*) szó, a mely török hódoltságkori szó, HELTAI műveinek tanúsága szerint (l. pl. Cancionale) nyílt hosszú *é*-vel volt meg, a mi a török vokalizmusnak megfelel.

Ezek alapján állítjuk, hogy a m. *üzbég* (*üzbék*, *Izbék*, *Ezbég*) a tör. *özbäk*-ből nem jöhetett.

Vizsgáljuk meg mármost azt a nézetet, a mely szerint a szó szláv jövevény. Itt a következőket kell előre bocsátanunk:

Van a szláv nyelvben egy *iz* 'ki-, -ból, -ből' szó, nevezetesen: ó-egyh. szláv *iz*, *izъ*, bolg. *iz*, szerb-horv. *iz*, szlovén *iz*, cs., t. *z*, lengy. *z*, or. *iz*, kisor. *iz*, *z* (l. bővebben BERNEKER EtymWb.). Ez az *iz*-összetételekben is előfordul. Egy másik szó, a mely itt tekintetbe jön, a *bëgъ*: bolg. *bëg* 'flucht', szerb-horv. *бëг* (ua.), szlov. *bëg* (ua.), cs., t. *bëh* 'lauf, flucht', lengy. *bieg* 'lauf', or. *bëgъ* 'lauf', kisor. *b'ih* 'lauf' (l. BERNEKER EtymWb.). Látnivaló ebből, hogy a *bëgъ* jelentése: 'futás, szaladás, menekülés'. A szláv *izъ* és *bëgъ* szavakból való összetétel *izbëgъ*, a melynek jelentése 'kifutás, kiszaladás, kimenekülés'. Ez az összetétel nem minden szláv nyelvben van meg, így pl. a szerb-horvátban ma nincs meg. Az összetételre csak ezek az adataim vannak: egyh. szláv (orosz szerkesztés, egy adat) *izbëgъ* 'exitus' (Lex. p., SREZN. Mat.), szlov. *izbëg* 'ausweg, ausflucht' (PLETERŠ.), or. *izbëgъ* 'stillwasser

bei ebbe (PAWL., DALJ.³ csak északi or. szó), kisor. *zb'ih* 'flucht' (HRINČ.), t. *zbeh* 'leszaladás, lefutás' (BERNOLÁK), cs. *zběh* 'verlauf' (RANK.), lengy. *zbieg* 'weglaufen, herablaufen' (LINDE).

Az adatokból az látható, hogy a szó az idézett nyelvekben mindenütt elvont főnév, s jelentése: 'kifutás, kiszaladás, kimenekülés, lefutás, leszaladás'. Ismeretes dolog mármost az, hogy elvont főnévből is válhatik személyt jelentő szó. Ha valakire azt mondom: 'ó te jóság!', ilyen használatból az elvont főnévből, a jóságból személyt jelentő szó is válhatik. Az *izběgъ* 'kifutás, kiszaladás, kimenekülés' szónál is azt látjuk, hogy elvont jelentéséből néhány szláv nyelvben kifejlődött a személy jelentése is; ezt a másodfokú jelentést a következő nyelvekből tudjuk kimutatni: egy 1349-ből való fehér-orosz nyelvi emlékből *izběg* egyszer talán 'szökött szolga' jelentésben fordul elő, de erről a használatról majdnem bizonyos, hogy csakis olyan vidéken keletkezhetett, a hol erős a lengyel hatás, máskülömben a nagy-oroszból ebben a jelentésben a szó ki nem mutatható. A többi idevágó szláv adat ez: cseh *zběh* 'der ausreisser, der flüchtling' (RANK.); cseh-morva oklevelekből a XI. századból *Zbeh* személynevet is ki tudunk mutatni (l. ERBEN, Regesta I. k.), de lehetséges, hogy ez a tulajdonnév nem egy a cseh *zběh* közszóval | lengy. *zbieg* 'ein weggelaufener, ein entlaufener, ein herumtreiber', *zbieg* klasztorny 'apostata, transfuga monachus' (LINDE) | kisor. *zb'ih* 'flüchtling, der flüchtige' (ZELECHOWSKI, HRINČENKO).

A cseh-lengyel-kisorosz nyelven kívül semmiféle más szláv nyelvben az *izběg* (és az ebből lett *zbieg*, *zběh*, *zb'ih*) személyt jelölő konkrét jelentésben nem fordul elő. Így pl. a szerb jogtörténeti emlékekben szó van ugyan 'szökött, ura elhagyott emberek'-ről, azonban ezeket sohasem hívják *izběgeknek* (l. DUŠAN törvénykönyvét NOVAKOVIĆ kiadásában; a név itt *poběglъць, prěběglъць*). Azokat a szerb-horvátokat, a kik a XVI. század elején a török uralom alól Boszniából és Szerbiából Horvátországba és Dalmáciába menekültek, szintén nem nevezték soha *izběgeknek*, hanem *uškok-oknak* ('der entsprungene, emigrant').

Az *izběg* szó tehát nem akármely szláv nyelvben jelölt 'kimenekültet, kifutottat, kiszököttet', hanem e jelentése csakis a cseh-lengyel-kiscroszból mutatható ki. Az én nézetem szerint a magyar *űzbég* < *izběg* cseh-morva eredetű szó. Ez állítást hang-

tanilag is be kell bizonyítanunk. E bizonyításunk azonban nem egészen kifogástalan. A csehben ma *zbeh* a szó, a XIII. század előtt pedig **zbeh* volt. Ez a **zbeh* alak a cseh nyelvészek egybehangzó nézete szerint régibb cs. **jzbeh* < **jzbeh*-ből fejlődött. Az a kérdés mármost, válhatik-e egy cseh **zbeh* < **jzbeh*-ből a magyarban *izbég*. Mert hogy a magyarban *izbég* az eredeti alak, s ebből fejlődött részint az *üzbég*, részint pedig az *Ezbég*, azt fentebb bőven bizonyítottuk.

Nézzük először a **zbeh* alakot. Ha egy idegen szó két mássalhangzón kezdődik, akkor ez a magyarba átkerülve többféle változáson mehet keresztül. A változás egyik neme, hogy a két mássalhangzó közé a magyar ejtéskönnyítő hangzót szűr be.

Zohor hegyünk neve a rajta lévő egykori benzés monostor nevéből származik. A tótban ugyanis a *zbor* szó (eredetibb *sbor* < *šborъ*-ből) mint egyházi terminus technicus egykor 'conventus'-t jelentett. A hegyen levő 'conventus' = *zbor* nevéből lett a *Zobor* tulajdonnév. Ez analógia alapján a cseh **zbeh*-ből m. **zbeh*-et várnánk, de ilyen alakja a szónak nincs.

A változás másik neme, hogy a két mássalhangzón kezdődő idegen szó elé nyelvünk *ë*-hangot tesz. Ebből az *ë*-ből válhatik *i* is, *ö* is, másrészt meg az *i*-ből, *ö*-ből *ü* is. A szláv *styhъ*-ből a magyarban *isztik*, *iszti*ke ~ *üstöke* ~ *ösztöke* ~ *esztöke* lett. A ném. *smack*-ból nyelvünkben részint *zamat*, részint *izmat* (l. MTsz.) lett. Ez alapon mármost azt lehetne állítani, hogy a cseh **zbeh*-ből is válhatott a magyarban *izbég*, s ebből *üzbég*, *Ezbég*. Bármennyire lehetséges is ez, mégis azt mondom, hogy a m. *izbég*-nél nem ezzel az esettel van dolgunk. A nyelvtörténeti tények ugyanis a mellett szólnak, hogy nyelvünkben régen *ë*, s újabban *i* az ejtéskönnyítő hang az *s*, *z* + mássalhangzó-kezdeteknél. Régebben van *eskola*, *estáp*, *Estván* stb., s csak aránylag újabban (mondjuk, a XV. sz. vége óta) *iskola*, *istáp*, *István*, stb. Az *izbég* esetében pedig *i* a régi.

Valószínűbb szerintem az, hogy a m. *izbég* a cseh **jzbeh*-ből lett. A cseh szóból először **jizbeh* lett s ebből akkor, mikor a szókezdő m. *ji*-ből *i* lett (l. erről MNyv. IX. 62.), keletkezett az *izbég*. Hogy az ó-cseh *-ë*-nek a magyarban zárt *é* felel meg, arra biztos példa a *Veszprém* város nevében levő *é* (vö. cs. *Bezprém*, l. erről a MNyv.-ben levő fejtegetésemet: II. 52.).

Tárgyi tekintetben pedig azt mondom, hogy a *zbég* szó X—XI. századi jelentése a csehben ez volt: 'kimenekült, kifutott, kiszökött' (vö. szerb-horv. *úskok* 'emigrant, der entsprungene'). Valószínűnek tartom, hogy az *üzbégek* hazánkba menekült, falunként letelepedett X—XI. századi cseh-morva szlávok voltak, a kik saját nyelvükön magukat a **zbég*, **jzbég* szóval nevezték, s ebből csinálta a magyar nyelv a maga hangtörvényeinek megfelelően az *izbég* ~ *üzbég* szót. Hogy e menekültek rabszolgák voltak-e vagy szabadok, azt a szó jelentése alapján eldönteni nem lehet. Szerintem e «menekültek» afféle hospites-nép voltak. Szent László Decretumának e szavai tehát: «Veniant et illi omnes, qui dicuntur *wzbeg* ad curiam . . . Illi quoque, qui dicuntur vulgo *wzbeg*» helyesen így fordítandók: «Jőjjenek az udvarhoz azok is mindnyájan, a kiket menekülteknek mondanak . . . Azok is, a kiket közönségesen menekülteknek mondanak».

Történéseink és jogtudósaink az *üzbég* szóval egynek tartják a XI—XIII. századi emlékeinkben előforduló *uhug* szót. Így SZABÓ KÁROLY a KÉZAINÁL előforduló *uhug* szót iráshibának tartja *üzbég* (szerinte = *özvegy*) helyett (l. KÉZAI ford. 97. l.). Ez ugyanazonságot más kutatók is vallják (pl. MARCZALI, l. az egyetemi előadásai után készült jegyzeteket).

Én azt állítom, hogy az *uhug* szónak az *üzbég*-hez semmi köze; az *uhug* egészen más szó, s bár eredetét teljesen megfejtteni nem tudom, mégis elmondom, mi az a pozitívum, a mit róla nyelvészetiileg kétségtelenül meg lehet állapítani.

A szóra öt különböző adatunk van (négy ezek közül megvan az Oklevél-Szótárban); az adatok időrendben ezek:

1079—1080: Huius uero deliberacionis mee . . . Gurcu Strigoniensis comes . . . Abraham *uchuga* . . . testes habentur (FEJÉRPATAKY szerint az *uchuga* valami méltóságot, állást jelöl ez adatban) | 1131—41: Homines libertos quos wlgo *vhvg* uocant | 1135—1262. évi oklevél 1565. évi átiratában: Item Comes Lampertus homines quosdam nomine Bodyn, Stephan, Gyurka, Laurentium, Gellan, quos Hungari *Uhng* [tollhiba *Uhug* h.] uocant, pro anima filii sui Beyn, eodem tenore seruire, currus trahere, sacare et metere constituit Ecclesiae» (l. FEJÉR. CD. IX. 5: 105; az oklevélről szól KNAUZ, MonStrig. I. 86; itt a magyar

szó jelentése ugyanaz, a mit másképp e korban *dusnok*-nak is mondtak) | 1141—1161: Unum *uhugi* Tomas | 1282 körül (KÉZAI): Vult namque sedes apostolica, ut pagani christianis sint subiecti. Vnde illi captiui *uheg* nominantur (a mely adat mellett nincs forrás idézve, az az OklSz.-ból vagy a NyK. XXXIV. 137. lapjáról van véve).

A közölt öt adat tehát ez: *uchuga*, *vhvg*, *uhug*, *uhugi*, *uheg*. Az egymás mellé állított öt adatban — más analógiák alapján — ezeket a szabályosságokat állapíthatjuk meg:

a) A *piacz* szó az olaszban, a honnan vettük: *piazza*; biztos dolog, hogy valaha a magyarban is **piacca*-nak hangzott, s az *-a* a magyarban tünt el. Ilyen szó még pl. a *beszéd* is, a mely a szlávásban, a honnan vettük, *besěda*, és biztos dolog, hogy valaha a magyar szó **beszėda* volt. Emlékezetünkbe kell idéznünk másrészt azt is, hogy a mai *Vág*, *Őrs*, *Bíbor* latin emlékeinkben, tekintet nélkül e nevek eredetére, így is előfordul: *Vvaga*, *Vrsa*, *Bibura*. Ez ejtett és írott szóvégi *-a*-s példákkal az *uchuga*-beli *-a* meg van magyarázva.

b) Abból a körülményből, hogy az öt adatban a *g* helyén egyszer *gi* van írva, azt kell következtetnünk, hogy a szóban levő *g*, *gi* betűt *gy*-nek kell olvasnunk. A magyarban csakis a *gy* hangot írták hol *g*-vel, hol *gi*-vel, míg ellenben a *g* hangot *gi*-vel nem jelölték. Erre a jelölésre példákat idéznem felesleges.

c) Ha egy szó írott alakjai közt *u*-val és *e*-vel írottak váltakoznak (vö. *uhug*, *vhvg* és *uheg*), ez arra mutat, hogy a szóban levő *u*-t *ü*-nek kell olvasnunk, a melyből *ö* lesz, majd pedig ez *ö*-ből *e*. A *nem* 'ncn, nicht' szó a HB.-ben *num*-nek, másutt *nem*-nek van írva, ugyanígy a *szem zum(tuchel)*-nek van írva. Ez az *u* ~ *e* jelölésbeli váltakozás arra mutat, hogy az ilyen *u*-t előbb *ü*-nek, később *ö*-nek kell olvasnunk. Soha az *nem* történetik a magyarban, hogy pl. a *fok* szót, a melyet régen *fuk*-nak írnak okleveleink, valahol *fek*-nek jelöljék. A mélyhangú *u*, ebből fejlődött *o* írott és ejtett alakváltozata nem lehet *e*. Ezért az *uheg* ~ *uhug* adatokban levő *u* betű *ü*-nek olvasandó, a szó tehát magashangú.

d) A magyar helyesírás történetéből ki tudjuk mutatni, hogy a *h* betűt régebben *ch*-val írták. A *Bihar*, *Mihály*, *Tihany* szót (hogy csak egynéhány idevágó példát említsek) legrégebben

így találjuk emlékeinkben: *Bichor, Michal, Tichon*, s csak később írják így: *Byhor, Mihal, Tihon* (l. NyK. XXXIV. 137). E tekintetben is szabályosan írt alak az *uhug*, mert legelső írott alakja *uchuga*, s későbbi írott alakja *uhug*.

Az a)—d) pont alatt említett bizonyítékok a mellett szólnak, hogy az *uchuga, uhug, uhug* szabályosan fejlődött szó, a melyet a maga idejében így ejtettek ki: *üchügya* (vö. *Szemera*), később *ühügy, ühëgy*.

Igen valószínű, hogy ha ez a szó a magyar nyelvből ki nem vészett volna, mai alakja ez volna: *égy ~ ögy*. Az olyan magyar szavak ugyanis, mint *Tétény, Lél, Bács, bátor, szár* stb. valaha így voltak a magyarban: *Tuhutum* (olv. *Tühütüm*), *Lehel* (olv. *Lehel*), *Bachacs, bahatur, szahar* (l. erről NyK. XXXIV. 134—136) stb. Minthogy mármost az *uchuga* (olv. *üchügya*), *uhug, uhug* (olv. *ühügy, ühëgy*) alakokban hasonló a hangtani helyzet, ebből következik, hogy a szó ma *égy ~ ögy* volna. Mind e fejtegetések per analogiam vannak kikövetkeztetve. Ha ismerni fogjuk a szó eredetét, ez eredetismerettel bizonyára megerősítést nyernek e fejtegetések, s ugyanakkor pontosabban fogjuk tudni megmondani jelentését is. Egy azonban már most is bizonyos: Az *uhug* szó nem lehet íráshiba *üzbég* helyett, sem *ingy*-nek nem olvasható, a mint JERNEY a «Magyar nyelvkincsek» 51, 171. lapján olvasta. Úgyszintén semmi köze sincs az *Ohaba* helynévhez, mint ERDÉLYI LÁSZLÓ magyarázta (l. fentebb).

MELICH JÁNOS.

Az északi-osztják nyelv igeneves szerkezetei.

(Első közlemény.)

Az ú. n. ural-altaji nyelvcsaládnak azt a sajátosságát, hogy az alárendelési viszony kifejezésére leggyakrabban az igeneves szerkezeteket használja, már WIEDEMANN kiemelte.*) Azóta az egyes nyelvek mélyebbreható ismeretével e tétel igazsága mind jobban kitűnik, úgyhogy az igenevek használatát az ural-altaji mondatszerkezet ősi sajátosságának lehet mondani. WINKLER H. összehasonlító alapon vizsgálja az ural-altaji nyelvek mondatát és az alárendelési viszony kifejezéséről ezt írja: «In dem Satzbau des Uralaltaischen ist ursprünglich für Nebensätze aller Art überhaupt kein Raum, weil unbedingt das ganze Satzgefüge ein adnominalartiger, geschlossener, einheitlicher, wortartiger Complex ist, oder lediglich die lückenlose Verbindung eines subiectartigen Teils mit einem prädicatartigen darstellt, wie Stadt-gross = die Stadt ist gross; in beiden Fällen trat alles nach unserer Auffassung Nebensätzliche als zeitliche, örtliche, begründende, conditionale . . . Nebenbestimmung zwischen die beiden einzig wesentlichen Teile des Satzes oder Satzwortes». Azután átvizsgálja az egyes nyelveket és arra az eredményre jut, hogy az eredeti állapot mindenütt megtalálható, bár az egyes nyelvek a környező indogermán nyelvek hatása alatt ősi mondattani sajátságukból sokat veszítettek.**)

Igeneves szerkezetek neve alatt leginkább a melléknévi igenévnek jelzői és határozói használatát szokás érteni; azon-

*) Über die früheren sitze der tschudischen Völker und ihre sprachverwandtschaft mit den Völkern Mittelhochasiens. Reval 1838.

***) Der Uralaltaische Sprachstamm, das Finnische und das Japanische. Berlin 1909. 85. l.

ban az igeneves szerkezetek közé sorolhatjuk még azt az esetet is, a mikor az igenév igei funkciót tölt be. WUNDT négy osztályba sorozza a névszónak igei használatát:

- a) Nominalausdrücke für transitive Verbalbegriffe.
- b) Nominalausdrücke für das Passivum und Reflexivum.
- c) Nominalausdrücke für das Perfectum.
- d) Nominalausdrücke für Nebenbestimmungen des Satzes.¹⁾

E szerint az igeneves szerkezetek magukba foglalják: az infinitívust, az igenévnek jelzői használatát, a verbum finitumot helyettesítő birtokos személyragos igeneveket, az igenévnek határozói használatát és végül az igenévnek mint gerundiumnak használatát.

Az osztják nyelvben az igenévnek mind e felemlített szerepét megtaláljuk gyakori alkalmazásban. Az igeneveknek két csoportját különböztethetjük meg képzésük szerint. Az első csoportba tartoznak a *-t*-vel képzett igenevek; e csoportot az infinitívus és part. imperf. alkotja. A másik igenévképző az *-m-* (és nem *-ma-*, mint KARA FERENCZ írja²⁾); ide tartozik a part. perf. és ezzel együtt a gerundium is.

A következőkben az osztják nyelv igeneves szerkezeteit fogom tárgyalni. Igyekeztem mindenütt rámutatni a rokon nyelvek hasonló eseteire; azonban a magyar nyelvet kivéve alig találtam idevágó értekezést. A magyar nyelvre vonatkozólag legtöbb adatot SIMONYI Zs. példákban gazdag munkájából merítettem;³⁾ valamint KÖNNYE NÁNDOR értekezése is nyújtott adatot.⁴⁾ A vogul nyelvre vonatkozólag legtöbb hasznát vettem BEKE ÖDÖN,⁵⁾ PÓLAY VILMOS⁶⁾ és SZABÓ DEZSŐ⁷⁾ munkájának. A többi fgr. nyelvből is igyekeztem, a mennyire lehetett, a hasonló szerkezeteket bemutatni.

A következő szövegeket dolgoztam föl: «Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai utazása. V. kötet. Osztják népköltési gyűjte-

1) Völkerpsychologie. Leipzig 1900. I. tartalom.

2) NyK. XLI. 43.

3) Igenévi szerkezetek. Nyr. XXXVI.

4) Az *-ó*, *-ő*-képzős igenév a régi magyar nyelvben. Budenz-Album.

5) Vogul határozók. NyK. XXXV.

6) A vogul infinitívus. NyK. XXXV.

7) A vogul szóképzés. NyK. XXXIV.

mény. Az osztják nép hitvilágára vonatkozó hősi énekek, isten-idézõ igék és medveénekek. REGULY ANTAL hagyatékából és saját gyűjtése alapján közléteszi PÁPAY JÓZSEF. Budapest—Leipzig. 1905. — Északi-osztják nyelvtanulmányok. I. Közli: PÁPAY JÓZSEF. Fgr. Füzetek 15. sz.

Az előbbi szövegnek egyik nyelvészeti nagy fontosságát eddig még nem emelték ki; csak BEKE ÖDÖN említi meg futólag, hogy REGULY gyűjteménye valóságos nyelvemlék *) Igen, nyelvemlék, még pedig a nép ajkán fennmaradt nyelvemlék, minthogy ezek az igék évszázadokon át élhettek a nép között és ép kötött formájuk miatt megőrizték ősi sajátágaikat. Valóban megérné a fáradságot a REGULY hagyatékában levő nyelvnek a maival való összevetése, mert különbséget lehet közöttük találni. Ilyen különbség pl. az, hogy a hősi énekekben sokkal gyakrabban helyettesíti a verbum finitumot személyragos igenév, mint a mai nyelvben. Viszont a mai nyelvben az infinitivus használata elég széleskörű, míg az énekek nyelvében meglehetősen korlátozott a szerepe.

A hangjelölésben, bár talán helyesebb megtartani a felhasznált szöveg írásmódját, követtem az eddigi feldolgozókat és annyi változtatást tettem, hogy a Népköltési Gyűjteményben levő *a* h. *ā*, *ā* h. *ā̄*, *e* h. *ε*, *ē* h. *ē̄*, *o* h. *ō*, *j* h. *ī*, *v* h. *u* hangjelölést használtam.

Rövidítések: Osztják népköltési gyűjtemény = NépkGy. — Északi-osztják nyelvtanulmányok. I. = Nyelvt. I. — A nagy számjegy az oldalszámot, a kis számjegy pedig a sort jelzi.

I. A *-t*-képzős igenevek.

A *-t*- a főnévi és a jelenidejű melléknévi igenév képzője. Mind a két igenév képzőjének teljes alakja a NépkGy.-ben *-ti*, *-tī*, *-ta*, *-tā*, a Nyelvt. I.-ban *-ta*, *-da*, *-ti*, *-di*. Kérdés, hogy az alaki egyezés véletlen-e, vagy pedig a két igenév azonos eredetének eredménye. SCHÜTZ JÓZSEF két feltevést állít fel.***) Lehetőségesnek tartja, hogy a két igenévképző közös eredetű, és pedig

*) Északi osztják szójegyzék. KSz. III. 87.

**) Az északi-osztják szóképzés. NyK. XL.

a képző mássalhangzója deverb. névszóképző, a magánhangzója pedig a lativus -à, -ì ragjával azonos. Szóval a két igenév azonos eredetét lehetők tartja. Utal egyes esetekre, a mikor a főnévi és a melléknévi igenév között jelentésbeli különbség nincs, illetőleg az igenevet főnévi és melléknévi igenévnek egyaránt felfoghatjuk, pl. *jōrol uert̄i jem juž* 'íjcsinálásra alkalmas fa' NépkGy. 75. Itt az igenév lehet főnévi és melléknévi igenév is. Az ilyen szerkezet gyakori az osztják nyelvben, és itt a két igenév teljesen összeesik. Mindazáltal szokatlannak tartja, hogy a főnévi és a melléknévi igenév egyeredetű legyen, és ezért valószínűbbnek gondolja, hogy a két igenév képzőjének mássalhangzója egymással azonos és pedig deverb. névszóképző, a magánhangzója pedig egy mediopalatalis zöngés spirans -ɣ-ból fejlődött; ez pedig az infinitivusnál a lativus ragja, a melléknévi igenévnél pedig a nomen possessoris képzője.

A magam részéről valószínűbbnek tartom az előbbi magyarázatot, vagyis hogy a két igenév eredetileg azonos volt. Igaz ugyan, hogy a főnévi igenév jelző gyanánt csak nagy ritkán használatos, de a melléknévi igenév annál gyakoribb mint céljelző, tehát gyakran szerepel főnévi igenév helyett. A magyarban is egész közönséges a melléknévi igenévnek ilyen használata, pl. *háló szoba, evő kanál, meritő edény* (l. bővebben KÖNNYE N.: Budenz-Album 196, 197. l.). Ugyanezt találjuk a vogulban is: *jūw tēnē n̄ir-saw at žānteuw* 'megenni való vesszöbimbót nem találunk' VogNGy. II. 365; *minnē por̄äi' jēmtēs* 'elmenni ideje lett' (elmenő ideje lett) VogNGy. IV. 339. A finnben is használatos a szenvedő ige jelenidejű melléknévi igeneve célhatározásra: *hän antoi veitsen hiottavaksi*.

Mindezekben az esetekben a part. infinitivust pótol. Jelen-téstani kapcsolat tehát a két igenév között lehetséges. Feltehető-e tehát, hogy a főnévi és a melléknévi igenév közös eredetű? SIMONVI az ilyenekben: «hallá holtát teremtoe istentől» HB., továbbá «Szeretik zsinagógában... állván imádkoztokat» Münch.-k. 23. «Nézném a nap jöttét s lementét» PETŐFI stb. a holtát, imádkoztokat, jöttét, lementét szavakat ősrégi -t-képzős főnévi igenévnek magyarázza,* a melyet azonban később

*) Igenévi szerkezetek. Nyr. XXXVI. 241.

kiszorított a mai *-ni* képzős főnévi igenév. Ezt a főnévi igenév-képző *-t-t* pedig azonosnak tartja a melléknévi igenév-képző *-t* és *-tt* képzővel, minthogy funkciójuk megegyezik. Ez a feltevés nagyon tetszetősnek látszik, ez pedig azt bizonyítja, hogy a főnévi és a melléknévi igenév közös származása lehetséges.

Hogy pedig a melléknévi igenév lativus-raggal alkotható, azt a vogul nyelv bizonyítja. SZABÓ DEZSŐ ugyanis a vogul *-né* igenév-képzőt a lativus *-né* ragjából magyarázza.*) A *-né* lativusi jelentése tisztán látható az ilyen kifejezésekben: *ānem tēnē matēr totēn* 'nekem enni való valamit hozz' VogNGy. I. 11. *ūtī khwojné jol mājin* 'este fekünni (fekvő) helyet adj' VogNGy. II. 377.

Láthatjuk tehát, hogy a főnévi és a melléknévi igenév azonos lehet jelentésben és képzésben is. Azonban felmerülhet az a kérdés, hogyan lehet egy határozóragos szó jelző. Ez nem szokatlan jelenség; a magyarban is gyakori: 'tejbe kása', 'borba körte': borba rakott körte stb.***) SZABÓ DEZSŐ következőképp magyarázza a vogul melleknévi igenév kialakulását, a melyet a magyar és a zürjén-votják főnévi igenév megfelelőjének tart: *ānem tēnē matēr totēn* 'nekem enni valamit hozz'. E mondatban a *tēnē matēr* könnyen alkotott oly egységet, a mely akkor is megmaradt, a mikor az ige elmaradt mellőle. Ezek azután nem úgy voltak a nyelvtudatban, mint egy igének irányhatározója és tárgya, hanem mint jelző és jelzett szó. Az osztják igenévnek fejlődését világosan mutatja a három következő mondat: *uātli-igi loyēl sēuārdi lāim kašl* 'a Vatlí-öreg magát megölni fejszét keres' Nyelvt. I. 148₂. Itt tisztán célhatározásra szolgál az igenév; *lētī lant* 'enni való étel' NépkGy. 38. Ez igenevet mint célhatározót is felfoghatjuk, de mint nomen objectit is. Ebből azután kifejlődött a nomen agentis: *χontti χo* 'menekülő férfi' NépkGy. 38.

A magyar és a vogul nyelv analógiájának alapján tehát nagyon valószínűnek mondhatjuk, hogy az osztják főnévi és melléknévi igenév közös eredetű. Mindenesetre feltűnő, hogy a három ugor nyelv eredetileg nem tett különbséget a főnévi és

*) A vogul szóképzés. NyK. XXXIV. 423.

**) SIMONYI Zs.: Önállósított határozók. Budenz-Album 51. l.

a melléknévi igenév között, és csak később fejlesztette ki a külön funkciójú igeneveket. Az osztják főnévi igenév, mint Schürz is megjegyzi, most van kialakulóban. Az elkülönülés nemcsak jelentésbeli, hanem formai is. Ezt a feldolgozott szövegből is láthatjuk; a NépKgy.-ben az infinitívus aránylag ritka, míg a Nyelvt. I. szövegeiben elég széleskörű a használata. A jelentésben történő differenciálódással együtt jár az alaki elkülönülés is. Az inf. leginkább mélyhangú magánhangzót mutat a képzőben, míg a melléknévi igenév képzőjének magánhangzója leggyakrabban magas hang.

1. Infinitívus.

A) Véghatározó infinitívus.

Az inf. mint lativus ragos deverbális nomen eredetileg a véghatározó kifejezésére szolgált. Az osztjákban ilyen funkciót leggyakrabban a *pittl* 'kezd' igével tölt be, éppúgy mint a vogul főnévi igenév a *pati*-val kapcsolatban.*) A *pittl* eredeti jelentése 'esik'; ezt világosan láthatjuk a következő mondatokból: *χνξ̄ āt-pvràina kizàr pitta pidəs* 'éjnek idején alighogy kezdett esni a dara' Nyelvt. I. 34₁₂; *il-pidəs* 'leesett' Nyelvt. I. 54₃. Ugyanez a jelentése a vogul *pati* igének is. Eredeti jelentése mellett 'esik valahová' tisztán érezhető a lativus, a mit az igenév fejez ki. Ennélfogva jelentésének fejlődése a következő: először vmihez készülést, vmire való szándékot fejezett ki; tovább fejlődik jelentése, a mikor a cselekvés beállását, elkezdését jelöli; ez azután átmenetül szolgál a jövő kifejezésére, a mely szerepben szintén megtaláljuk, bár nem gyakran.

A *pittl* vmire készülést, valami szándékosságot fejez ki. A feldolgozott szövegben azonban e jelentése aránylag ritka.

1. Átnemható ige infinitívusa: *mosa pvràina sàs šertta pidəs* 'egyszer vmikor a menyét varázsolni készült' Nyelvt. I. 72₁₅; *lou tut silna iida pidəs* 'ő a tűz szélére kezdett (készült)

*) PÓLAY V.: A vogul infinitívus. NyK. XXXV. 372.

jönni' Nyelvt. I. 100₁₃; *selta ioro-lvnda pidas* 'aztán kezdett (készült) bemenni' Nyelvt. I. 94₁₆.

2. Átható ige infinitivusa: a) személyragtalan tárgy: *kèzè loγàtta pidas* 'a kést köszörülni kezdte' Nyelvt. I. 33₁₁; *kèzèl svnsna sàur çorda pitsèli* 'a kés hátával a nyulat nyúzni kezdte' Nyelvt. I. 53₁₀; *apsèl lāim trièl iux èuatta pidas* 'az öccsének fejszéje van, fát vágni kezd' Nyelvt. I. 93₅. — b) Birtokos személyragos tárgy: *apsèl lvrbatsèli, lābatta pitsèli* 'az öccsét kipólyázta, etetni kezdte' Nyelvt. I. 31₁₄; *laυèl lèžàtta pidas* 'a lovát kezdte (készült) kantározni' Nyelvt. I. 125₈.

Leggyakrabban beálló cselekvést fejez ki a *pitl*. Ugyanazt a fejlődésmenetet mutatja tehát, mint a vogul *pati*. E szerepében leginkább a mozgást jelentő igék mellett áll.

1. Átnemható ige infinitivusa: *sàur nāuèrliçida pidas* 'a nyúl ugrálni kezdett' Nyelvt. I. 1₂; *i-mosaçna kaslta pitsəən* 'egyszer költözködni kezdtek' Nyelvt. I. 36₁₅; *pà-mou èuèlt çai-çul ioxtiliçida pidas* 'a foglyok távozta után a más vidékről vaddal kezdett jöddögélni' Nyelvt. I. 32₉; *ittam lòn'det èllèda pitsət* 'ím a ludak szállni kezdtek' Nyelvt. I. 42₁₂; *kāmən sozilçida pitsəən* 'künn lépegetni kezdtek' Nyelvt. I. 43₅; *çàtèl tarida pidas* 'a ház inogni kezdett' Nyelvt. I. 96₁₆.

2. Átható ige inf.-a: *nōγàlta pitsèli* 'követni kezdte' Nyelvt. I. 16₆.

Mozgással rokon jelentésű igék:

1. Átnemható ige infinitivusa: *lou l'èl'èsta pidas* 'ö hadakozni kezdett' Nyelvt. I. 116₁₃; *çàtli-igi mètà sèuèrànnta pidas* 'a Vatli-öreg még inkább vagdalkozni kezdett' Nyelvt. I. 146₉.

2. Átható ige infinitivusa: *mur àgetta pitsəən* 'népet kezdtek gyűjteni' Nyelvt. I. 38₈; *çvm-juç mvrðàlèda pitsèli* 'a koporsót méregetni kezdte' Nyelvt. I. 72₁; *itta çàdəç çoi èçlèt lèžàtta pidas* 'erre a házigazda a szánokat kezdte rendbehozni' Nyelvt. I. 108₃.

Szokatlan az ilyen szerkezet: *lou si çvm-juçat çoça çan-driçida pidas* 'ö a koporsókat nézegetni kezdte' Nyelvt. I. 71₁₄; itt a tárgy helyett lativus-raggal ellátott névutós szó van.

Vmivé, vmilyenné levést, elváltozást jelentő igék: *mètta pidas* 'fáradni kezdett' Nyelvt. I. 9₁₀; *padta*

pidəs 'fagyni kezdett' Nyelvt. I. 16₅; *imi-χili r à m à m ə d i pidəs* 'az Asszony-unokája kezdett csenedesedni' Nyelvt. I. 21₁₃; *mou i il β à l ə d ə pidəs* 'a föld megújulni kezdett' Nyelvt. I. 85₁₃; *azət ē n ə m d i pitsət* 'mindnyájan növekedni kezdtek' Nyelvt. I. 86₄; *χorda pitsət* 'félni kezdett' Nyelvt. I. 160₁₅.

Mondást, beszélést jelentő igék: *poderta pidəs* 'beszélni kezdett' Nyelvt. I. 11₁₇; *u à γ ə n t t a pidəs* 'hívogatni kezdett' Nyelvt. I. 34₁₅; *ai mandu v u d a pidəs* 'a kis mandu kiabálni kezdett' Nyelvt. I. 49₁₁; *χòrəy iax t u m a u è r d a pitsət* 'a *χòrəy* (falvi) nép tanakodni kezdett' Nyelvt. I. 160₇.

Más cselekvő igék infinitivusa:

1. Átnemható igék: *sidi nòrəttal èuəlt χ à l l ə d ə pidəs* 'a mint így ringatja, egyszer csak sirni kezdett' Nyelvt. I. 7₁₀; *in l il ə y - l o n χ p i χ o k è i t i si pitl* 'aztán az élő-bálványos ember varázsolni kezd' NépkGy. 272.

2. Átható igék: a) személyragtalan tárgy: *lou r u n g ə t l i y i m a n u à s - l i s ā m ə t t a pidəs* 'ő a vízbe gázolva récefogót kezdett állítani' Nyelvt. I. 32₁₆; *imi si m u n d i u o i ə t k ā u ə r t a pidəs* 'az asszony az előbbi faggyút főzni kezdte' Nyelvt. I. 17₉; *χ à t u è r d a pitsəyən* 'házat kezdtek csinálni' Nyelvt. I. 38₅; *t ə s l è l t a pitsəyən* 'a portékát kezdtek felrakni' Nyelvt. I. 52₂; *lou t u t v l d a pidəs* 'ő tüzet kezdett csinálni' Nyelvt. I. 94₃. — b) Birtokos személyragos tárgy: *nəvəχ z u l t u e l i ə t s ə s , p u d ə l p à l i d a pitsət* 'a nyers hal evésével elkészültek, az üstöt is enni kezdték' Nyelvt. I. 103₁₄.

A *pitl* néha nem a cselekvés elkezdését, hanem inkább vmire való képességet, tudást, alkalmatosságot fejez ki: *àsni χod i a l - p u y ə l d a pitsən* 'medve, hogyan kezdtlél lélekzeni' Nyelvt. I. 6₁₅; *mosa-kəba à z ə n χ o d i i o u t l i y i d a pitsən* 'nohát, a hogyan az apád lődözött, olyanformán kezdtlél már te is lődözni' Nyelvt. I. 163₄.

A *pitl* ige a fokozatos fejlődés következtében végre a jövő kifejezésére is szolgál éppúgy, mint a vogul *pati*. Az ige nek ilyen jelentése azonban aránylag ritka, mert a jövőt leggyakrabban a jelen idővel fejezi ki az osztják nyelv.

1. Átnemható ige: *muy ittam v - s i d i χ v l d a pitlu* 'mi ugyancsak meg fogunk halni' Nyelvt. I. 25₅; *si imi χol-mosa χ o i d a pitl* 'ez az asszony hova fog fekünni' Nyelvt. I. 25₇;

àsñi kaði ðuelt paldá pitl 'a medve a macskától félni fog' Nyelvt. I. 78₁₅; *lābet çòs muç sit oldi pitlu si pvràina* 'a hét csillag majd mi leszünk abban az időben' Nyelvt. I. 87₄.

2. Tárgygyal kapcsolatos infinitívus: *sèmlì-bollì àsñi elti çoi ivzəy tūda pitl* 'hát a süket medvének ki fogja a hírt hordani' Nyelvt. I. 78₁₃; *ma nvç èn çol-mosa sàyi idi pitlèm?* 'téged meddig foglak őrizni?' Nyelvt. I. 109₁₀; *tàm naurèm çundsi çòlda pitlèlì* 'ez a gyermek valamikor mégis csak meghallja' Nyelvt. I. 160₈; *nvç èn iç çuràanna nòm da pitlèm* 'téged fiam gyanánt foglak tartani' Nyelvt. I. 26₁; *nvç èn èyi-idi tvìda pitlèm* 'téged lányom gyanánt foglak tartani' Nyelvt. I. 92₁.

Végre minden jelentésbeli módosítás nélkül járul a *pitl* az infinitívushoz és csak a cselekvés körülírására szolgál: *kòrdì mèç'k' sidi pallì iida pidəs* 'a vasmanó így mindegyre magasabb lett' Nyelvt. I. 98₁; *oçel pa iida si pidəs çàt çoça* 'a feje ím a házig ért' Nyelvt. I. 98₂; *launçal çodi ñsçən sommì lai di pitsəçən* 'lovaik, a hogyan jöttek, egyenesen állnak' Nyelvt. I. 118₈.

Szenvedő szerkezetek.

Az osztjákban teljesen kifejlett szenvedő igeragozás nincs, ezért ha a *pitl* igével kapcsolatos infinitívus szenvedő értelmű, akkor a *pitl* veszi fel a szenvedő alakot. Ilyen funkciója azonban meglehetősen szűkkörű. Gyakran nincs is szükség a passivumra, mert minden jelentésbeli módosulás nélkül használatos; pl. az ilyen mondatokban: *ittam igi oçsar noçàina lābətti pitsa* 'most tehát a róka az öreget hússal kezdte táplálni' Nyelvt. I. 101₁; *mà sməm uàçta pitsa* 'én igen éhes vagyok' Nyelvt. I. 99₁₀.

1. Az első csoportba osztom a valódi szenvedő szerkezeteket, vagyis a melyekben a tulajdonképpeni alany határozóragos: *or-koləy imina çorda pitsa* 'az erdei rénszarvast az asszony nyúzni kezdte' Nyelvt. I. 17₅; *liləy iəç'kna sàzəlt'a pitsa* 'életvízzel öntözni kezdték' Nyelvt. I. 77₁₀; *tàmidi àsñina noçəlt'a pitsa* 'a medve ilyen formán mozgatni kezdte' Nyelvt. I. 77₁₃; *igət na selta pòdərna çušta pitsa* 'az öreg emberek aztán beszéddel így bizgatni kezdték' Nyelvt.

I. 148₁₃; *pet-kàszəŋ igina ittam uulβàsəŋ xoŋ iŋx-idi tv̄ida pitsa* 'a *pet-kàszəŋ* (falvi) öreg most már a nagy folyóági embert fia gyanánt kezdte tartani' Nyelvt. I. 165₁₃; *əŋgəlna iəmas tv̄ida pitsa* 'az anyja jól gondját viselte' Nyelvt. I. 160₇.

2. A második csoportba azok a szerkezetek tartoznak, a melyekben a tkpi alany nincs kitéve: *àsñi iəltə kət kural kətllsa iəŋ'k ilbina vu iəžəlt ilis taldə pitsa* 'a medvének a hátsó lábát vmi elkapta a víz alatt a folyással szemben lefelé kezdi húzni' Nyelvt. I. 6₇; *lavət kirdi pitsə iəŋət* 'a lovakat kezdték befogni' Nyelvt. I. 66₉; *noi-χorəŋ ɔrlət ləžəttə pitsə iəŋət* 'a posztóval kivarrott szánok rendbe hozattak' Nyelvt. I. 106₈; *iuzi-təlnə kim-taldə pitsa* 'a fával együtt kezdték kihúzni' Nyelvt. I. 87; *uəltə úɔrəltə pitsələn* 'hogya elejtsék, üldözni kezdtek' Nyelvt. I. 166₃; *put uərdə pitsa* 'üstöt kezdték főzni' Nyelvt. I. 65; *mur uant i i i d a pitsə iəŋət* 'a népet vizsgálni kezdték' Nyelvt. I. 123₆; *təm təzən pə nəŋχoŋina lida pitla pə səŋidi pitla* 'más ember kezdi fogyasztani és őrizni' Nyelvt. I. 108_{13, 14}*)

Véghatározó infinitivus más igékkel kapcsolatban.

Az inf. a *pitl* igen kívül egyéb igékkel kapcsolatban is gyakran használatos véghatározó jelentésben. Természetesen a vég- és a célhatározót jelentésüknél fogva határozottan különválasztani nehéz. A magyar nyelv a külömbiséget formailag is ki tudja ugyan fejezni, a mennyiben a célhatározó infinitivust *-ért* ragos főnévvel, a véghatározó infinitivust pedig *-ra, -re* ragos főnévvel helyettesítheti.

1. Világosan érezhető a véghatározó jelentés az ilyen mondatokban: *χvlda utšimən* 'halni készültem' Nyelvt. I. 7₁₃; *törəm-əžəu tudəŋ iəŋ'k əsll' muŋəu uəldə* 'isten atyánk tüzes vizet bocsájtott a mi megölésünkre' Nyelvt. I. 180₂; *soŋəl. χorŋi muŋ uəi kaslem* 'a bőrét lenyúzni más állatot keresek' NépkGy. 117₄₁₉; *kəpləl χorŋi muŋ uəi kaslem* 'subáját lehúzni más állatot keresek' NépkGy. 117₁₂₀; *χvlda χvšəli* 'engem veszendőbe itt hagyott' Nyelvt. I. 37₉.

2. Szenvedő ige mellett álló véghatározó infinitivus: *χən-*

*) Ez a mondat az előbbi csoportba tartozik.

evina xolna kim-ētti and eslla 'a király-lány kimenni se ereszti' Nyelvt. I. 124₆; *manəm uèlda törəm mosanəm pàrtsa* 'engem megölni az isten még nem rendelt' Nyelvt. I. 40₈; *nyv murəm uèlda xoina pàrtsàim* 'te kitől rendelttél a népemet megölni' Nyelvt. I. 117.; *törəmna xvlda pàrtsàim taggà* 'talán az istentől halni rendelttettem' Nyelvt. I. 158₁₄.

3. Verbum finitumot helyettesítő személyragos nomen verbaletől függ a végh. infinitivus: *ittam xodi uàtli-igi nyhèn pàri put amatti uas-āyngəβ uul unúž uèlmən* 'nohát Vatli-öreg magadnak most ételáldozatos fazekat állítani ölted meg a keskeny állú öreg lazacot' Nyelvt. I. 139₅; *lou i xotlna mərəm iorəl uèrdi ivlna olmal* 'ő egy napon törött íjjat csinálni benn volt' Nyelvt. I. 170₁; *min jiw-nur ālyəmen kasti vutni' xələm xišəm lojyemen nik xun' oγolta* 'a mi apai bosszúnkat keresni az elhalt tetemünk hogyan kelne föl' Népkgy. I. 114₃₃₅.

Jelzõt kifejező melléknévi igenévtől függ az infinitivus: *nyhèn uèlda xviam iaim* 'a téged megölni hagyott bátyád' Nyelvt. I. 42₅.

4. Gyakori a véghatározó infinitivus főnév mellett. A magyar nyelv hasonló szerkezeteit bőven tárgyalja SZEGLETI ISTVÁN.*) Ugyanez a szerkezet közönséges a finnben is: *on aika mennä*; *minun on valta tehdä työ*. Megtaláljuk a vogulban is: *am manä nəmel ānše'im nagen miykwé* 'micsoda tanácsom van, melyet neked adhassak' VogNGy. I. 145; *ā lunykwé, jām-muykwé manä jəmés mākwe* 'élni, járkálni minő szép földecske' VogNGy. III. 69.

1. Átnemható ige infinitivusa: *nox-kilda iorəm andəm* 'fölkelni (való) erőm nincs' Nyelvt. I. 99₁₅; *uədi uayxti iorəl andəm* 'a partra kimászni nincs ereje' Nyelvt. I. 158₁₂; *jəlli-manŋi ošem pā lu antom* 'tovább menni tudásom az nincs' NépkGy. 82₃₅₈; *joxli-š'ošti ošem pā lu antom* 'visszafelé menő tudásom nincs' NépkGy. 82₃₅₉; *nox-lāili šāš veili sidi pitlem* 'felálláshoz (szükséges) derékerőm egészen oda lett' NépkGy. 82.

2. Átható ige infinitivusa: *madəley nəγxo iūzəy pōdər'ta ior iorətl* 'némely embert elfog a beszélő kedv (beszélni ereje

*) A főnévi igenév Arany Jánosnál. Nyr. XXXIV: 137. I.

jö) Nyelvt. I. 36₂; *si kinžù uèldi mutràjəm andəm* 'eddigelé megölésre való fortélyom nincs' Nyelvt. I. 179₄.

B) Célhatározó infinitivus.

Az inf. a véghatározón kívül leggyakrabban a cél kifejezésére szolgál. Mint célhatározó természetesen leginkább mozgást jelentő igék mellett áll.

1. Gyakori a *manl* 'megy' ige mellett (vö. vog. *mini* 'megy'*): *žundsi tàm moy pàtti ppravina uèlda si ppravina manlu* 'majd mikor megfagy, akkor megyünk oda vadászni' Nyelvt. I. 141₅; *kàt žui uèlβəsləda man'səŋən* 'két ember vadászni ment' Nyelvt. I. 166₂.

Tárggyal kapcsolatos infinitivus: *šàgrəl m v r ə l t a manəs* 'a legelőt megkerülni ment' Nyelvt. I. 31₁₁; *apsižè manləmən soga uèlda* 'öcsike, menjünk foglyot fogni' Nyelvt. I. 32₄; *lon'dət kàldəmna moy uantta manləmən* 'a ludak nyomában menjünk világot látni' Nyelvt. I. 42₁₃; *mà uas sažitta manləm* 'a várost megkerülni megyek' Nyelvt. I. 52₁₅; *lòŋgər liley pàm kašta manəs* 'az egér ment életfüvet keresni' Nyelvt. I. 77₂; *žöləŋ liləŋ iəŋ'k tuda manəs* 'a holló ment életvizet keresni' Nyelvt. I. 77₃; *sitəlna oxsar manəs, pām sōγəttə manəs* 'erre a róka ment, füvet tépni ment' Nyelvt. I. 101₉; *pəri lida manlu* 'menjünk ételáldozatot ünnepelni' Nyelvt. I. 161₂; *àžəl-igi tàš-kàsltəda manl* 'az öreg apja holmiját szárítani ment' Nyelvt. I. 161₉.

2. A *manl* után különösen a *žil* 'jön' mellett használatos a cél kifejező infinitivus: *əŋgəm tuda žisəm səbàn uèrdi* 'azért jöttem, hogy anyátokat vigyem samanizálni' Nyelvt. I. 23₃; *žandi žoi manəm èuətl'ižida žil* 'az osztják ember engem elmetélni jött' Nyelvt. I. 4₉; *or't uèŋəl oχ-uvl kašta mà piləmna ant-pələ žil* 'a fejedelemlhős vejének feje helyét keresni nem jön-e velem' Nyelvt. I. 149₁₂; *žui manəm žuiž suŋ kašta at žil* 'ember járta emberes vidéket keresni hadd jöjjön' Nyelvt. I. 171₇.

3. Gyakori a célhatározó inf. a *janŋəl* 'jár' ige mellett:

*) PÓLAY V.: A vogul infinitivus. NyK. XXXV. 383. l.

kolànlàmèn uantta ianysəm 'rénszarvasainkat megnézni jártam' Nyelvt. I. 38₃; *nāl uertī jem juχ kastī ma jaxlem* 'nyilcsinálásra alkalmas fát keresni járok' NépkGy. 75₃₉; *amp-oxpi nūil čorvs χuipi uās uantti ma jaxlem* 'az ebfejű nyolcezer férfiás várost megnézni megyek én' NépkGy. 115₃₇₀; *uēlēm or-uai uēldi ar or't uēlda iyy'lot* 'a megölt erdei vadat ölő sok fejedelehmős vadászni járt' Nyelvt. I. 137₁₀; *uulβasləŋ igi χatna ol Ās pələ al-iyη'alijūl uēlβasləda* 'a nagyfolyóági öreg a házban van, csak az Ob felé jároga vadászni' Nyelvt. I. 153₁₂; *lou murəl seda iyy'əs uantta* 'a népe odajárt megnézni' Nyelvt. I. 178₁₃.

-m-képzős igenév mellett: *uai ueati ja η η ə m kat χo-pox ou-nāur kuli pant āmυλλēmèn* 'vadászni járt két ember fia gyanánt torkolati habtól vastag úton ülünk mi ketten' NépkGy. 254₂₈₄.

-t-képzős deverb. nomen mellett álló czélhat. inf.: *pītəm lont ueltī pā ja χ t ē m en muil atəm* 'megszállt lúdra vadászni járnunk tán rossz volna' NépkGy. 27₅₆₅; *pītəm vāsi ueltī pā ja χ t ē m en muil atəm* 'megszállt réczére vadászni járnunk tán rossz volna' NépkGy. 27₅₆₆.

4. Czélt fejez ki az inf. az előbbi igékkel rokon jelentésű *ētl* 'megy' igével kapcsolatban: *sidi oldal ēuəlt ittam imi iηη'k tuda and ētl* 'a mint így van, az asszony már vizet hozni nem megy' Nyelvt. I. 8₁.

-m-képzős deverb. nomen mellett: *uərvs-nāl jem jontəŋ jontti pā χuntī ētəmal* 'vesszőnyíl jeles játékot játszani már mikor kimentek' NépkGy. 21₃₀₉; *lipəŋuās lipəl van tti muwet-šanzi lāχəŋ mewəlap i ort pā neš ant ētəmal* 'belső város belsejét megnézni földhátas pánczélos mellű fejedelehmős se ment' NépkGy. 110₁₆₈.

-t-képzős deverb. nomennel kapcsolatos inf.: *təŋəlipi χintəl qu təŋəptati nālmuk lovat on mōrvəχ muj nax ēttal* 'üres puttönyának száját megtölteni nālmuk madár nagyságú nagy földi eper milyen sok van' NépkGy. 226₁₃₂.

5. Czélhatározó inf. áll a *uəyti* 'hívni' igével kapcsolatban: *uətli-igi kōžāju mola iηη'kna ēsllta uəysələn mola tutna vlda uəχsələn?* 'Vatli-öreg talán vízért küldeni hívtál, vagy tüzet rakni hívtál bennünket?' Nyelvt. I. 149₉; *tōrən-nāl jem*

jontny jontti uáysäjēn 'fűszárnyíl jeles játékot játszani hívnak' NépkGy. 33₈₀₈; *uarns-nāl jem jontny jontti uáysäjēn* 'vesszőnyíl jeles játékot játszani hívnak' NépkGy. 33₈₀₉.

Az előbbi igékhez sorozzuk a maradást, ülést, állást jelentő igéket is:*) *sitalna loy putl ālēm'sallē tut ēuolt lida am'səs* 'ő aztán fazekát a tűzről leemelte, leült enni' Nyelvt. I. 94₈; *šertti-γo šertti āmopl* 'a varázsló ember varázsolni leült' NépkGy. 271; *juγ juutti-ki lāil'sem* 'ha kiálltam fát lövöldözni' NépkGy. 164₅₂₇.

Tárggyal kapcsolatos infinitívus: *iγəm pilna nār-γul lida iγā-ām'ssāmēn* 'a fiammal együtt nyers halat enni összeültünk' Nyelvt. I. 139₂; *γul uèr'antta am'səs* 'halat készíteni leült' Nyelvt. I. 156₁.

C) Az infinitívus mint tárgy.

Az inf. jelentésében további fejlődés, a mikor a mellette álló igének tárgya. Az inf. határozói jelentése szolgált kiindulópontul a főnévi igenév tárgyi funkciójának kialakulására. Az inf. ugyanis, mint lativusragos igenév a cselekvés irányának kifejezésére szolgált átnemható és átható igék mellett egyaránt. Az átható igével pedig mindig együtt jár az objectum fogalma; ha tehát az átható ige cselekvése az irányragos főnévi igenévre irányult, a nyelvérzék ezt is mint objectumot fogta fel, és így a határozói jelentés lassanként elhomályosodott, és ilyen esetben az inf. egyenlő lett a tárgy fogalmával, a mely különben is a cselekvés irányát fejezi.

Az inf. tárgyként leginkább az akarást, tudást, képességet kifejező igék mellett használatos.

1. Tárgyi inf. áll a *lil* 'akar' ige mellett. a) Átnemható ige inf.-a: *nēmōza uānlta an' lil* 'semmi sem akar közlelni' Nyelvt. I. 4₃; *loy isi γvtl olda pā lil* 'ő is csak akar még élni' Nyelvt. I. 113₆. — b) Átható ige inf.-a: *lida lillēm* 'enni akarok' Nyelvt. I. 33₃; *χundī-gi lābatta an'-ki litsēn, muγilu malai uáysalēn* 'ha nem akartál enni adni, minket miért hívtál be?' Nyelvt. I. 63₇.

Az inf. tárgya ki van téve: *uès iəŋ'k ièštī an' lil* 'a

*) SIMONYI Zs.: A magyar nyelv. II : 313.

vízi szörnnyeteg vizet inni nem akar' Nyelvt. I. 2₁₂; *àsni nè-meza pòdarta an' litl* 'a medve semmit nem akar beszélni' Nyelvt. I. 6₁₆; *noy ioxtam xadəm nëηχο wantta litlən* 'a te érkezted házban akarsz látni embert' Nyelvt. I. 10₁₁; *uèləm uai uèlda lidilidi ont-uai uèlda somlən lidililət* 'ölt vadat ölni akartok, erdei vadat ölni kívántok' Nyelvt. I. 142₁₅; *muy nèməza xolda an' litlu* 'mi semmit se akarunk hallani' Nyelvt. I. 156₈.

Személyragos tárgy: *lou ant litl orəl nox-uor'ta* 'ő a fejét nem akarja fölemelni' Nyelvt. I. 97₄.

A verbum finitum szenvedő: *tom xujna olda litsa* 'annál akart lakni' Nyelvt. I. 178₄; *mà lida litlajəm* 'én enni nem akarok' Nyelvt. I. 68₁.

2. Másik ige, a mely mellett szintén gyakori az inf. tárgyi jelentésben, a *uutsiül* 'akar, szándékozik'.

a) Átnemható ige inf.-a: *xàtəl s ug àlləda uutsiül* 'a háza össze akart dőlni' Nyelvt. I. 96₅; *aməsta uutsiüs* 'le akart ülni' Nyelvt. I. 63₂; *xəntəy moyna manda uutsiləm* 'a Konda vidékére akarok menni' Nyelvt. I. 149₄; *uulβəsləy nəurəm roua xoza xaida uutsiüs* 'a nagy folyóági gyermek a meredek part-hoz akart ütödni' Nyelvt. I. 163₆.

b) Tárgygyal kapcsolatos inf.: *loxərəl nəvrəməslə, selta s ə-metta uutsəslə* 'a pánczéliját megragadta, aztán föl akarta venni' Nyelvt. I. 157₁₄; *min ət ləi lida uutsimən* 'mi az éjet át akarjuk virrasztani' Nyelvt. I. 56₁; *and ošti-mosa nëηχοi ošta uutsilən* 'a nem ismerős embert akarod megismerni' Nyelvt. I. 80₁₇; *xələust təzən i-pələk mà tuda uutsiləm* 'holnap nyájad egyik felét elvenni szándékozom' Nyelvt. I. 38₁₄.

A verbum finitum szenvedő: *xis uəzəy xən pən nəxəmdəs lou əultəl tom lalna azət uèldi vurətla* 'a főenyvárosi király megint megfutamodott tőle, az ellenség mindenáron meg akarja ölni' Nyelvt. I. 113₃; *xun'-ki ədəl-xo lovatna man'ti vuratsen* 'ha már magános ember egymagadban menni akarsz' NépkGy. 79₂₁₅.

A köv. mondatokban a *uutsiül* nem annyira a szándékos-ságot, mint inkább a beálló cselekvést fejezi ki és így jelentése összeesik a *pitl* ige jelentésével: *àsni azət si xolda uutsiüs* 'a medve már-már egészen meg akart halni' Nyelvt. I.

'csak az Asszony-unokája bírja elhozni' Nyelvt. I. 22₁₅; *toɣlən ɣaina ɣorəttə an' ɣərəmlə* 'még a madár se tud hozzájutni' Nyelvt. I. 83₆; *mə-kəməm nəŋxoi əzən ɣundi ɣoutta ɣərɪtla* 'magamfajta ember az atyádat hogyan tudta volna megölni' Nyelvt. I. 163₁₁.

4. Ugyancsak tárgyi functióban szerepel az inf. a tudást, képességet jelentő *kurtl* és *ɣəsl* mellett.

kurtl: a) Átnemható ige inf.-a: *iasəm ɣəmà ɣidi kurdəs* 'kezem még nem tudott meggyógyulni' Nyelvt. I. 46₁₀; *malaina ɣəmnə ɣida kur'sən* 'miért nem tudtál meggyógyulni' Nyelvt. I. 110₉.

b) Átható ige inf.-a: *ošta kurtsəl* 'nem tudták megtalálni' Nyelvt. I. 74₁₆; *ɣvm-ɣuz šurətti ɣodi-sɣət kurtsələn* 'a koporsót hogy is nem tudtad feltörni' Nyelvt. I. 77₄; *nɣɣ pə səmət əməsti ɣaiət ɣəlda kurtsələn* 'te pedig a szem előtt ülő vadat se tudod megölni' Nyelvt. I. 162₁.

ɣəsl: a) Átnemható ige inf.-a: *mə ɣundsi-ɣarti ɣvɣta an' ɣəsləm* 'én semerre se tudok menni' Nyelvt. I. 12₈; *mə ɣəda an' ɣəssəm* 'én enni nem tudtam' Nyelvt. I. 34₃; *tobərəŋ ɣətnə laŋda ant ɣəsl* 'a házba nem tudok bemenni' Nyelvt. I. 103₃.

b) Átható ige inf.-a: *mə ɣantta an' ɣəsləm* 'én nem tudom nézni' Nyelvt. I. 12₃; *katra pvrəstna səbən ɣərdi ɣəssən* 'hajdanában varázsolni tudtál' Nyelvt. I. 23₁₅; *ɣəŋ'k-ɣul ɣəlda lou məzəŋ an' ɣəsl* 'vízi halat talán nem tud fogni' Nyelvt. I. 43₁₂; *tam nəlam nə jontti jontəm jol-əlyəl jontti ɣun ant ɣəstəl* 'ezek a nők nő varró varrásuk végét varni tán nem tudják' NépkGy. 178₁₀₂₉.

D) Alanyi infinitivus.

Az inf.-nak eredeti irányhatározói jelentése teljesen elhomályosodik az igenévnek alanyi szerepében. Az inf.-nak ez a functiója a személytelen igékkal való kapcsolatból indult ki; pl. 'lehet, kell megtenni'. Ezekben a kifejezésekben az inf.-nak lativusi értéke érvényesült eredetileg annyiban, hogy kifejezte azt, a mire, vagy a mennyire a lehetőség, szükségesség, tehát a tulajdonképpeni lélektani alany irányult és kiterjedt. A tudatban levő teljes képzet pedig, ha mondat alakjában kifejezzük, egymással logikai viszonyban álló részekre oszlik. E logikai

részek közül pedig az alany és az állítmány van egymással a legszorosabb kapcsolatban. Minthogy pedig a személytelen igék-nél épp a logikai alany hiányzik, a nyelvérzék a mondatalkotás általános törvényétől indítva keresi és kifejezésre akarja juttatni a logikai alanyt. Ezért az infinitivus, a mely az említett kifejezésekben eredetileg csak a lehetőség vagy szükségesség irányát jelölte, lassanként a nyelvtudatban azonos lett a lehetőséggel és szükségességgel, vagyis a nyelv a lélektani alany helyett az infinitivust alkalmazta mint logikai alanyt.

Az inf.-nak alanyi használata minden nyelvben szokásos. A finnben is közönséges a: *pitää, täytyy, tarvitsee, tulee, sopii, kelpaa, käskää* személytelen igék mellett,*) pl. *Sinun tulee olla ahkera. Niin ei sovi sanoa.* A vogulban az inf. alany gyanánt leginkább az *eri* 'kell', *rāwi* 'szabad', *taji* 'illik', *luhi* 'lehet' személytelen igék mellett használatos.**)

Az osztjákban leggyakrabban a *màsl* 'kell' ige veszi maga mellé az inf.-t alany gyanánt. Egy mondatban e személytelen ige első személyben fordul elő: *nyjèn yèlda màsləm* 'téged meg kell ölnöm' Nyelvt. I. 39.

1. Személyragtalan tárgygyal kapcsolatos infinitivus: *sèbàn kašta màsl* 'samánt kell keresni' Nyelvt. I. 22₈; *ōγāl lèžätti màsl* 'szánt kell készíteni' Nyelvt. I. 36₁₂; *si nēnyoi nvtta màsl* 'ezt az embert most segíteni kell' Nyelvt. I. 74₁; *kadi lèžatta màsl* 'a macskát kell azzá tenni' Nyelvt. I. 78₁₄; *iōmər keyxātna pondi màsl* 'kerek kőházba kell tenni' Nyelvt. I. 176₇; *iūx ivrā-taldà màsl* 'fát kell összehordani' Nyelvt. I. 178₇; *si mouna tudəy iəŋ'k ēslta màsl* 'erre a földre tüzes vizet kell bocsájtani' Nyelvt. I. 180₆; *tāmi yèlda màsl* 'ezt meg kell ölni' Nyelvt. I. 178₇.

2. Birtokos személyragos tárgy: *tandal-igi tām lāimna nyj sābəl-loyən pā sēyər mēda màsl* 'Tandal-öreg ezzel a fejszével a te nyakad csigolyáját is el kell vágni' Nyelvt. I. 65₈; *ittam loyèl iəŋ'k ilb(i) èuəlt noxūida màsl* 'most tehát a víz alól fel kell venni' Nyelvt. I. 75; *yaiju xos-pèlā màsl tinida* 'vadunkat vmerre el kell adni' Nyelvt. I. 51₁₂.

*) E. N. SETÄLÄ: Suomen kielen lauseoppi. Helsinki. 1907. 92.

***) PÓLAY V.: A vogul infinitivus. NyK. XXXV.

Alanyi szerepe van az inf.-nak a *raʒəl* 'lehet, szabad' ige mellett (a mely megfelel a vogul *rāwi* 'szabad' igének): *ʒol tūda raʒəl* 'hova lehet vinni' Nyelvt. I. 72₁₁; *ʒodi-sʒəʒət ošta raʒəl* 'hogyan lehet megtalálni' Nyelvt. I. 79₁₀; *tādà ʒvlda ant raʒəl* 'itt meghalni nem szabad' Nyelvt. I. 101₈.

Előfordul az ige személyragozva is: *ʒundi-gi olda ant raʒləm* 'ha pedig majd itt nem maradhatok tovább' Nyelvt. I. 91₁₄.

A többes szám jelével van ellátva az ige: *ittam kur-nāyārləm porməda ant raʒlət* 'most a lábtobozaimat lábball taposni nem szabad'.

Más igék is maguk mellé vehetik az inf.-t alany gyanánt: *muia ʒoida ʒertsəsən* 'miért kell feküdnöd' Nyelvt. I. 99₆; *muj puknea ewəʒəm ʒandi-ʒo voati pəsa* 'micsoda köldöke vágott osztják ember élhet majd' NépkGy. 255₂₅₈; *ittam oʒsəʒpi-tibərlos ʒvm-iuʒəlna ʒvʒə-tvʒərtti sətł* 'erre a rézhüvelyes Tyiberlosz a koporsójában (mintha) összenyomódnék, hallszik' Nyelvt. I. 72₅.

Mint a magyarban, vogulban, finnben és általában minden nyelvben, alanyi infinitivus főnév mellett is állhat. Különösen a *uèr* 'dolog' főnév alkalmas arra, hogy az infinitivus alanyi szerepben járulhasson hozzá. Az ilyen kapcsolatban a *uèr* mindig birtokos személyragos.

ʒadəʒəm imi əhəʒəsti uèrəm olmal 'nénikémet meg kell kérdezniem' Nyelvt. I. 15₃; *min mundi aʒilta kətłłta uèrmən os* 'nekünk az előbb csak lassan kellett volna megfognunk' Nyelvt. I. 20₉; *naʒremlən əuəlt lölən mə nəl-uət-kəm ʒuʒ kitti uèrəm ol* 'a gyermekeitekből négy-öt embert el kellene küldenem' Nyelvt. I. 149₁.

Melléknevek mellett is állhat az inf. alanyi szerepben: *kasłədi-tvʒajna səgər ələyna ʒoʒətładi-gi sit pə ʒəm* 'költözökös alkalmával ha a legelő végére odaérték, az is elég' Nyelvt. I. 38₈; *təm moyna olda ʒəm-lamba* 'e vidéken lakni is jó' Nyelvt. I. 169₃; *nvʒən təm moyna olda ədəm* 'neked ezen a földön lenned rossz' Nyelvt. I. 179₁₄; *tənt-ori sijə ʒəp ləłti pə mujəl əʒəm* 'a násznagyi híres hajóra miért is ne kelnék (ülésünk mije rossz)' NépkGy. 168₆₅₁.

E) Az infinitivus egyéb használata.

SIMONYI Zs. eredethatározónak nevezi a félést, rettegést, szégyenkezést stb.-t kifejező igék mellett álló főnévi igenevet.¹⁾ Ilyen szerkezeteket találunk az osztjákban is: *lou iorolvnda palal* 'bemenni fél' Nyelvt. I. 80₂; *manèmma wantta sàl òsèn* 'nekem téged látnom fáj' Nyelvt. I. 122₁₆; *louèl wantti sàlì iisèt* 'neki látni sajnálatra méltók voltak' Nyelvt. I. 181₇.

Figura etymologica.

A magyar nyelv hasonló szerkezeteit SIMONYI Zs.,²⁾ SZEGLETI I.,³⁾ a vogulét pedig PÓLAY V.⁴⁾ tárgyalja: *iiłβàlèda azàt an' iiłβàlèl* 'feltámadni ugyan nem támad fel' Nyelvt. I. 85₁₂; *uèlta çodi kuš uèlsəm* 'megölni ugyan megöltem' Nyelvt. I. 167₁₅.

Mértékhatározót fejez ki a főnévi igenév ebben a két mondatban: *çoidal kutna àn'βlèl çuślèli i-çaldà nāyarlat* 'miközben így fekszik, ebeit uszította, azok egy halálig iramodtak' Nyelvt. I. 26₁₁; *i-çvldà lvsksəm* 'egy halálig odavetem' Nyelvt. I. 131₉. Ezekben a kifejezésekben az *i* 'egy' számnévnek ugyanazt a megszorító és erősítő használatát látjuk, mint a magyarban.

Végre felkiáltásokban szerepel az infinitivus; infinitivus exclamationis: *madi pà pàtta!* 'még fázni' Nyelvt. I. 102₄.

2. A *-t*-képzős melléknévi igenév.

A *-t*-képzős melléknévi igenév leggyakrabban a folyó cselekvés igeneve. Használata nagyon kiterjedt, mert kifejezheti a cselekvőt, a cselekvés tárgyát, a cselekvés eszközt, a cselekvés helyét, a cselekvés idejét. Az igenévnek mind ezt a jelentését külön fogom tárgyalni. A példákat pedig a szerint fogom csoportosítani, hogy az igenévnek van-e vmi előtagja vagy nincs.

¹⁾ MHat. I. 24.

²⁾ MHat. II. 299.

³⁾ A főnévi igenév Arany J.-nál. Nyr. XXXIV.

⁴⁾ A vogul infinitivus. NyK. XXXV.

A) Az igenév mint nomen agentis.

Előtag nincs; az igenév élő lény jelzője: *ēnamdi xoī* 'növekedő férfi' Nyelvt. I. 8₈; *xoīdi xoī* 'fekvő ember' Nyelvt. I. 99₁₁; *ewitliti xo* 'vágó ember' NépkGy. 41₁₁₄₆; *sertti-zo* 'varázsló ember' NépkGy. 268₁; *ioutlidi kät xui* 'két lövő ember' Nyelvt. I. 2₃; *çal'ladī niy* 'síró asszony' Nyelvt. I. 89₉; *xontti xo* 'menekülő férfi' NépkGy. 22₃₅₉; *laīdi xo* 'álló ember' Nyelvt. I. 165₁₃.

b) Az igenév jelzette szó élettelen tárgy: *lotti lās* 'olvadó hó' NépkGy. 183₁₂₀; *lotti jey'k* 'olvadó víz' NépkGy. 183₁₂₁₁; *man'ti palay* 'menő felhő' NépkGy. 20₂₈₀.

A költői nyelv sajátosága és leginkább hasonlatokban találjuk az ilyen szerkezeteket: *ētti xatl sewpi nājet sidi olmel* '(mint) a kelő nap (oly szép) fürtös fejedelemhölgyek lettek im' NépkGy. 28₆₀₉; *loyxta xatl vešpi neyēt sidi olmel* '(mint) a nyugvó nap (oly) gyönyörűséges nők lettek im' NépkGy. 28₆₁₁; *ētti xatl sewpi naj ēnammal* '(mint) a kelő nap (oly) szép fürtös fejedelemlány növekedett' NépkGy. 110₁₅₀; *loynti xatl uešpi naj šepkəmal* '(mint) a nyugvó nap (oly) gyönyörűséges hölgy serdült föl' NépkGy. 110₁₅₁.

Ugyancsak nagyjából az a költői nyelv sajátosága, hogy az igenév és a verbum finitum ugyanazon igetőnek két különböző alakja, illetőleg a verbum finitum és az igenév ugyanazon igetőből való; e szerkezet a stílust kétségtelenül színesebbé, szebbé teszi.

Az igenév élő lény jelzője: *lāl'asti xoī lāl'ast* 'a hadakozó férfi hadakozik' Nyelvt. I. 13₁₂; *kūdərmedī xoī kūdərmed* 'a birkózó férfi birkózik' Nyelvt. I. 13₁₂; *ivntti xoī ivntl* 'a játszó férfi játszik' Nyelvt. I. 21₁₄; *āridī xoī āriyl* 'az énekes férfi énekel' Nyelvt. I. 21₁₄; *úorəm'ti ar dr'dən úorəm'let* 'a futamodó fejedelemhős futamodik' Nyelvt. I. 140₁; *oxsətpi-tibarlos tēuanladi lār-xul-idi si tēuanlos* 'a rézhüvelyes Tyiberlosz csendesedő hal módjára lecsendesedett' Nyelvt. I. 65₁₃; *loy laīdi xoī-idi lāyl* 'ő álló ember módjára áll' Nyelvt. I. 165₁₃; *vāram'ti xo jāšA-jir kuš vāram'atəm* 'serdülő férfi keze-izét növelem bár' NépkGy. 248₁₄; *šepkəltti xo jāšen jir šepkəlos* 'ha serdülő férfi kezéd íze fölserdült' NépkGy. 26₅₁₈.

Másik csoportja az ilyen szerkezeteknek az, a mikor az

igének az igeneve és a cselekvést kifejező nomene áll egymás mellett: *šeŋkəlti-χo jāsem-jir šeŋkəlti ewilt...* 'serdülő férfi kezem serdülése közben' NépkGy. 71₂₄; *tewinlati uətəŋ χor tēwinlatem* 'csendesedő szél módjára lecsendesedem' NépkGy. 26₅₃₄; *ētti naj ētəm-kēmna* 'a kelő nap keltekor' NépkGy. 32₇₈₀.

Az igenevet előtag előzi meg.

Az igenevet megelőző előtag lehet az igenévnek alanya, tárgya és határozója. Ezek közül először azzal az esettel foglalkozom, a mikor az igenév előtagja tárgy.

Az igenév élő lény jelzője: *lvbas uərdi χo* 'éléskamra csináló férfi' Nyelvt. I. 30₁₁; *χət uərdi χo* 'ház csináló férfi' Nyelvt. I. 30₁₇; *māǵəl tudi nəŋχo* 'énekvivő ember' Nyelvt. I. 72₁₄; *iəŋ'k-χul uəldi kəzəŋ χuɪ* 'vízi halat fogó vígasságos ember' Nyelvt. I. 128₁₁; *jəŋ'k jēsti ār χojen* 'vizivő sok embered' NépkGy. 31₇₄₃; *jəŋ'k jēsti ār najen* 'vizivő sok úr-asszonyod' NépkGy. 46₁₃₁₃; *put kāorti χo* 'üstfőző ember' NépkGy. 41₁₁₇₇; *tut-juχ tūdi ləu* 'tűzifahordó szolgáló' Nyelvt. I. 129₄. Birtokos személyragos tárgy van ebben a mondatban: *iāsŋəl χāsti tōs ort* 'szavatudó ügyes fejedelemlhős' NépkGy. 274₇₁.

Az igenév tárgya infinitivus: *lida litti nəŋχo* 'enni nem akaró ember' NépkGy. 108₇.

Az igenév tárgyának is van jelzője: *uələm or-uai uəldi ār ort* 'a megölt erdei vadat ölő sok fejedelemlhős' Nyelvt. I. 137₉; *sprt-šəŋ'k sārəlti χuɪ* 'a szárított csukahátat szárító ember' Nyelvt. I. 144₉; *təm χodi χou mou iəŋ'ti iəχlu* 'ezek a messze földet járó népeink' Nyelvt. I. 152₁₁; *uəldi iəŋ'k-χul uəldi ort* 'ölni való vízi halat fogó fejedelemlhős' Nyelvt. I. 130₁.

Az igenév élettelen tárgy jelzője: *kōrdi pāiɪdi iāsna* 'vaskovácsoló kézzel' NépkGy. 24₄₃₀; *lant lēti lantəŋ nōmsəm* 'ételelvő táplálékos elmém' NépkGy. 83₃₆₂; *χul lēti χuləŋ untrem* 'halevő halas gyomrom' NépkGy. 83₃₆₄.

Az igenevet megelőző előtag határozó.

Legelőször a létigének ilyen használatával foglalkozom.

a) Locativus áll az igenév előtt: *ox χātna oldi niŋən*

'ezüst házban levő asszonyodat' Nyelvt. I. 15₁₂; *ādēl χàtna oldi ēuam* 'külön házban lakó lányomat' Nyelvt. I. 21₁₂; *šəmžār χàtna oldi ēuam* 'a bűvármadár-bőrös házban levő lányom' Nyelvt. I. 65₁₁.

β) Lativusragos határozó az előtag: *joxli-joxli olti lānəj sāpəl* 'hátrafelé irányuló eres nyak' NépkGy. 20₂₇₄; *joxla olti punəj sāpəl* 'visszafelé irányuló gyapjas nyak' NépkGy. 20₂₇₆; *joxli olti nōləj χāp* 'visszafelé irányuló orros csónak' NépkGy. 182₁₁₈₂; *χada: χada oldi tva* 'valahol levő hely' Nyelvt. I. 14₁₂; *χada oldi kul* 'hol van ördög' Nyelvt. I. 49₁₄; *χotas-olti iki* 'valamerre levő öreg' NépkGy. 43₁₁₉₇; *χotas-olti nuləj aj sājəm* NépkGy. 233₄₈₂; *χotas-voati pān* 'vmerre levő fővenypart' NépkGy. 250₁₈₇; *χotas voati tārəm vužāra šidi joχotāmen* 'vmerre levő erős folyóba jutunk' NépkGy. 254₂₃₈.

Más igék igenevei.

a) Locativus az előtag: *unt-šašlna janχti χoj* 'erdő hátán járó férfi' NépkGy. 41₁₁₃₆; *kāmən ivntti ar naurəm* 'kinn járó sok gyermek' Nyelvt. I. 127₁₃; *nōmelta mantī toχləj sirpi ar uāj* 'a fönn járó szárnyas fajta sok állat' NépkGy. 109₁₃₂; *ilta mantī kurəj sirpi ar uāj* 'alant járó lábasszerű sok állat' NépkGy. 109₁₃₃.

b) Ablativus az előtag: *χatsa iidi kolənt* 'honnét származó rénszarvasok' Nyelvt. I. 36₉; *uašyāizəl ēuəlt mandī uər* 'a kis újjából folyó vér' Nyelvt. I. 121₁₀; *χət padi ēuəlt ēllədi χum'βət* 'a ház fenekéről támadó hullámok' Nyelvt. I. 175₇; *kāmelta loyti ar orən* 'a kívülről jövő sok fejedelemhősöd' NépkGy. 31₇₈₇; *χodi moyənt ēuəlt ivntti kət χui* 'a más vidékről járó két ember' Nyelvt. I. 147₉.

c) Lativus az előtag: *noχos-laidi kōrdət* 'a fölfelé álló vasak' Nyelvt. I. 55_;; *lāra lātti lār-χōtnəj* 'lápra szálló lápi hattyú' NépkGy. 28₅₉₀; *tuva lātti tū-χōtan* 'tóra szálló tavi hattyú' NépkGy. 28₅₉₁.

d) Más határozói előtag: *iəm nōγà līdi iāsəm* 'a jó húsért nyúló kezem' Nyelvt. I. 129₅; *si χət-χur libina χōlti χui* 'a ház földjén az érző-hálóval halászó ember' Nyelvt. I. 175₆; *nīməlna-jāχti nūmləj-kən-ort* 'hótalpon-járó gyors fejedelemhős' NépkGy. 107₃₁.

B) Az igenév előtagja alany.

Az igenévi szerkezetek között legfigyelemreméltóbb az, a melyekben az igenév előtt álló főnév az igenévnek alanya. Ismeretes a magyar nyelvből, hogy mind a jelenidejű, mind pedig a multidejű igenévnek lehet alanyi előtagja; pl. *farkasordító tél*, *keze aszott ember*. Ez utóbbi szerkezet magyarázatának már gazdag irodalma van, mégis azt mondhatjuk róla, hogy «sub iudice lis est». Az idevonatkozó véleményeket két csoportra lehet osztani. A magyarázók egy része a *keze aszott ember*-féle kifejezéseket verbum finitumnak magyarázza, a melyek azonban lassanként jelzős kifejezésekké váltak. Így magyarázza ZOLNAI GYULA is.**) Ezzel szemben SIMONYI véleménye szerint e kifejezésben mult idejű melléknévi igenevet kell látni.***) Hasonló eredményre jut KALMÁR ELEK is, a ki igés elmélete alapján e szerkezeteket úgy magyarázza, hogy ezek még az igés korszakból maradtak fenn és nem egyebek, mint mondatrészszé vált mellékmondatok; az alanyuk és minden bővítékük másodlagos mondatrész.

Részemről egy pár adattal kívánok hozzájárulni a kérdés későbbi végleges tisztázásához. Azt hiszem, hogy a kérdés tisztázására szükséges, hogy a jelenidejű és multidejű melléknévi igeneves szerkezeteket együtt vegyük vizsgálat alá. Mert, ha a *keze aszott ember*-féle kifejezéseket magyarázhatnók is jelzővé vált verbum finitumos mondatoknak, a *farkasordító tél* már így nem magyarázható, pedig a szerkezet mind a két esetben ugyanaz. Ezért SIMONYI véleményét követve mind a két esetet igeneves szerkezetnek tartom.

Lélektanilag WUNDT elmélete alapján a következőképpen magyarázhatjuk. Ebben a mondatban: 'farkas ordító télben meggyünk' a lélektani folyamat, a melynek következménye a mondat, a következő: A tudatunkban levő teljes képzet [WUNDT: 'Gesamtvorstellung'] legáltalánosabban a cselekvés és cselekvő képzetére bontható fel. A cselekvés, tehát a jelen esetben a 'menés' képzetéhez tartozik az idő képzete is, vagyis a mikor a cselek-

*) NyK. XXIII. 147.

**) Nyr. XXXVI. 197.

vés megtörténik. Tehát már az eredetileg egységes képzetnek három része vált tudatossá, ú. m. a cselekvő, a cselekvés és a cselekvés idejének képze. Lehetséges azonban, hogy a cselekvés ideje ismét több képzetre oszlik, a melyek ismét tudatossá válnak. Ez utóbbi képzetek között azonban az idő képze emelkedik ki, és az újabban kivált képzetek vele valaminő kapcsolatba kerülnek. Ez újabb képzet lehet egyszerű melléknév, de lehet egy új cselekvés képze is, a mely az uralkodó főfogalommal bizonyos kapcsolatban van. Már pedig minden cselekvés a cselekvő személy és a cselekvés képzetéből áll, a melynek logikailag az alany és állítmány felel meg. Minthogy pedig a legutóbb tudatossá vált képzet, a mely tehát nyelvbéli kifejezésben alanyra és állítmányra bontható fel, függő viszonyban van az idő képzetével, ezért előáll az alárendelési viszony. Hogy pedig az alárendelést mellékmondatok vagy pedig participiumok segítségével fejezi-e ki valamely nyelv, az már tisztán az illető nyelv grammatikai szerkesztésmódjától függ.

Ugyanígy magyarázhatjuk azokat a szerkezeteket is, a melyekben a verbum copulativum igeneve fordul elő; pl. *hó levő* test, a *mostani való* idő. E kifejezéseket is SIMONYI tárgyalta először behatóan a már többször említett 'Igenévi szerkezetek' című tanulmányában. Ezek szintén ősrégi szerkezetek, a melyek összefüggnek a jelző kialakulásával. KALMÁR ELEK a jelzöt másodlagos mellékmondatból magyarázza, a mely mellékmondat a főmondatnak állapothatározója vagy kiegészítője.*) Az ilyen másodlagos mellékmondat igéje a verbum copulativum participiuma. Ez igenévi kiegészítőnek mint állítmánynak szintén lehet egy kiegészítője; ez a másodlagos kiegészítő az igenév kimaradtával szorosan csatlakozik a főmondathoz; pl. ezt a mondatot: 'a piros rózsa szép' így magyarázhatjuk: 'piros lévén a rózsa szép', illetőleg mint SIMONYI helyesebben magyarázza: 'piros levő rózsa szép'. Ez az igenév a fejlődés folyamán legtöbbször kimaradt a mondatból, különösen az indogermán nyelvekben, azonban mint a magyar és a rokon nyelvek mutatják, még az eredeti állapotot is megtalálhatjuk.

Legelőször azokat a szerkezeteket fogom tárgyalni, a me-

*) NyK. XXXIV. 82. s. köv.

lyekben a verbum copulativum igeneve fordul elő. Ha ezeket összevetjük a vogul *alné* használatával, akkor azt találjuk, hogy az osztjákban az igenév ilyen alkalmazása szűkebbkörű. A vogul u. i. használja az igenévet olyan esetben is, a mikor az igenév előtagja a jelzett szónak anyagát jelenti:*) *sqrñi ālné tiniŋ tajtēn* 'aranyból való drága ruhád alja' VogNGy. II. 402. Az osztják ilyenkor egyszerűen jelöletlen hagyja a jelzői viszonyt és csak egyszerű összetétellel fejezi ki. Az osztják igenévi szerkezet kifejezheti a jelzett szónak célját, helyét, állapotát.

a) Céljelző igeneves szerkezet: *tal ol̄ti ǵāt* 'téli fekvésre való ház' (tél levő ház) NépkGy. 230₃₂₄; *tal ol̄ti norem* 'a tél átfekvésére való ágyam' NépkGy. 233₄₇₆; *tal ol̄ti āsmem* 'a tél átfekvésére való ágyam' NépkGy. 234₄₉₇.

b) Helyi jelentésű igeneves szerkezetek: *ñol taj ol̄ti ǵōlom eumem* 'orrhegyre való három esőkom' NépkGy. 13₂₇; *penk-taj ol̄ti ār kēl* 'foghegyre való sok beszéd' NépkGy. 23₄₂₆; *uyral-taj ol̄ti ār jāsəŋ* 'szájhegyre való sok szó' NépkGy. 23₄₂₈.

c) Állapothatározós szerkezetek: *tal-ol̄ti nōrām-vāj-sox* 'üres levő réti állatbőr' NépkGy. 235₅₇₀; *tal-ol̄ti ont-vāj sox* 'üresen levő erdei állatbőr' NépkGy. 235₅₇₂; *taΔ voΔti jintəŋ jōrōΔ* 'üresen levő ideges újjam' NépkGy. 252₁₇₆; *al ol̄ti ajəŋ ǵo* 'közönséges (levő) apród férfi' NépkGy. 33₈₁₄; *al-ol̄ti kēləŋ ǵo* 'közönséges hír(hordó) férfi szolga' NépkGy. 33₈₁₆; *al ol̄ti sēs-ñori nəŋ sāra* 'húsod csupaszsza háncsvékonyságúvá száradjon' NépkGy. 229₂₇₃; *al ol̄ti lōməŋ ǵor* 'üresen levő bendőm' NépkGy. 111₁₈₆.

d) Névmási előtag: *ta m oldi mou* 'erre levő föld' (ez levő föld) Nyelvt. I. 180₁.

Ugyanilyen szerkezetekben használatos a *tvīda* 'habere' ige is, sőt gyakrabban fordul elő, mint az *oldi*. Külömbőség a kettő között az, hogy a *tvīda* néha felveszi a birtokos személyragot is, míg a verbum copulativum sohasem fordul elő ilyen esetben személyragozva.

1. Az igenév személyragtalan: *ma taīti jurem* 'az én

*) SZILASI M.: Névszói összetételek a vogulban. NyK. XXVI. 142.

famunkám' NépkGy. 26₅₅₁; *ma taiiti χ̄āplegkem* 'az én csolnakom' NépkGy. 48₁₅; *ma taiiti lūplēgkem* 'az én evezőcském' NépkGy. 78₁₅₉; *ma taiiti nori* 'az én padkám' NépkGy. 173₈₆₄; *ma taiiti χ̄āp* 'az én csónakom' NépkGy. 280₈₂; *lou tvidi sv̄el* 'az ő viselő subája' Nyelvt. I. 92; *nēməŋ ort taiiti jōŋol ālyal* 'a neves fejedelemlhős ijja vége' NépkGy. 42₁₁₈₄; *lu taiiti kur-ural* 'az ő lábszára' NépkGy. 189₁₄₄₂; *poχ taiiti loŋi* 'a fiú vadászkutyája' NépkGy. 234₅₀₈; *lu taiiti sōpər ālypp nārisikəl* 'ezüst markolatú híres szablyája' NépkGy. 158₃₀₆; *lu taiiti lēwəl* 'az ő rabszolgája' NépkGy. 376₉₆.

2. Birtokos személyragos az igenév: *ma taiitem χ̄āpem* 'az én csolnakom' NépkGy. 249₃₄; *ma taiitem antəp* 'az én övem'.

A második csoportba tartoznak azok a szerkezetek, a melyekben valamelyik cselekvő igének igenevét előzi meg az alanyi előtag. Ilyen szerkezet a magyarban: *csordakelő hely, egy ember vágó rét, lábafájó ember*. A rokon nyelvekben találunk hasonló kifejezéseket; a vogulban: *mōt zum linē kērəŋ nāl* 'más ember lőtte vasas nyíl' VogNGy. II. 217; *qu χ̄ājnē qwiŋ nōl* 'a víz sebje mosta sebes föld foka' VogNGy. II. 156; a votjákban: *sala no čibsoŋo laqjostid* 'császármadár füttyülő fenyvesen át' NyK. XXIII. 275; *dukja godkan jag virti mi koskom* 'fajdkiabáló fenyves dombon megyünk el' NyK. XXIII. 288 (l. SIMONVI példáit).

Átnevezhető igék igeneve: *χ̄ār kil̄ti āləŋ soj, ŋaj kil̄ti āləŋ suj* 'rénbika kelő reggeli zaj, rénelő reggeli nesz' NépkGy. 18_{191, 192}; *χ̄andi-χo nāl χ̄anti muj ŋori taiitel* 'osztják ember nyila akadó milyen húsup van' NépkGy. 38₁₀₃₉; *or't χoŋ χol̄ti nūwəŋ juχ* 'fejedelemlhős hágtató ágas fa' NépkGy. 113₂₈₆; *ōləŋ χo man̄ti još* 'szános ember járó út' NépkGy. 190₁₄₅₇; *kurəŋ χo man̄ti još* 'gyalogos ember járó út' NépkGy. 190₁₄₅₈; *χala χal̄ti soχəŋ mū* 'halott haló réteges föld' NépkGy. 166₅₉₆; *lont pit̄ti jemtū* 'lúd szállta jeles tó' NépkGy. 27₅₄₇; *ma lēl̄ti jurem* 'a magam ũlte csónak' NépkGy. 180₁₀₉₄; *ma āmvst̄i χāt* 'a magam lakta ház' NépkGy. 13₉; *ma lāl̄ti ura* 'a magam állta sátor' NépkGy. 108₇₅; *tām̄ kul̄ iŋv̄ti moŋ* 'ez az ördög járta föld' Nyelvt. I. 81; *nē lāil̄ti sujman̄ ŋol* 'a nő állta hely' NépkGy. 30₆₇₄; *or't āmvst̄i nāmək̄ tərəl* 'a fejede-

lemhös ülő puha fészek' Nyelvt. I. 31₆₇₄; *il mū-χo āmvsti sārūi ālpi jēžak* 'alvilági nép lakó aranyos színes föld' NépkGy. 225₁₁₄; *kat χo lēl̄ti lant aj χāp* 'két embernek való (ülő) kis táplálék-szerző ladik' NépkGy. 27₅₆₇; *kat χo jaχti žolom lōlpi lant aj χāp* 'két embernek való három rekeszű kis táplálék (szerző) csónak' NépkGy. 27₅₆₈; *vāj ūōγol̄ti pāsəy unt* 'rénbika futotta fényes erdő' NépkGy. 27₅₈₃; *Num-Tōrām āseu āmvsti sēl ēter* 'a Num-Tōrām atyánk lakta derült tiszta ég' NépkGy. 186₁₃₃₇.

Átható igék igeneve: *kāt χuī l̄d̄i χal-put* 'két embernek való (evő) útra való fazék' Nyelvt. I. 138₉; *χandi-χo kēzi pēl̄tti muj ŋori taitel* 'osztják ember kardja hasító milyen húsup van' NépkGy. 39₁₀₄; *num-tōrām untvγ χo āsem pušti naj āltnəy ār χatl* 'Felső-égben lakó férfi atyám nyitotta aranyos sok nap' NépkGy. 26₅₈₆; *num-tōrām untvγ χo āsem vert̄i sārūi sēm χonmāy ār naj* 'felső-égben lakó férfi atyám szerezte aranyos szemét húnjó sok nap' NépkGy. 223₁₂; *mā pond̄i nēmən* 'az én adtam név' Nyelvt. I. 8₅; *tom-pēl̄k-χo juwitt̄i nāl* 'a túlsó féli ember lőtte nyíl' NépkGy. 37₉₈₇; *tom-pēl̄k χo sewirmati nūrəy vos* 'a túlsó-féli ember vágta szablyaél' NépkGy. 37₃₈₉; *ort al̄ti ār jorol* 'a fejedelemhős viselte sok íj' NépkGy. 75₂₉; *tom-pēl̄k χo juutti nāl* 'a túlsó féli ember lőtte nyíl' NépkGy. 175₉₁₉.

Az utóbb tárgyalt szerkezetekben az igenév már tkp. *nomen objecti*. Ugyanez a jelentése az igenévnek a következő esetekben is. A különbség a kettő között csak az, hogy az eddigi szerkezetekben az igenév alanya is ki volt téve, az ebbe a csoportba tartozóknál azonban nincs kitéve: *laγəsidi svχ* 'öltöző ruha' Nyelvt. I. 10₁₇; *sōmatt̄i svχ-ūr* 'felvenni való öltözet' Nyelvt. I. 18₁₄; *īd̄šti iəŋ'k* 'inni való víz' Nyelvt. I. 148₇; *al-ēγχti kēl* 'eldobni való kötél' NépkGy. 34₈₆₇; *lēt̄i lant* 'enni való étel' NépkGy. 110₁₆₂; *lēt̄i jāš* 'enni való kéz' NépkGy. 31₇₁₇; *al-ewitt̄i kēl* 'elvágni való kötél' NépkGy. 34₈₆₈; *χomda pon̄ti ār χāp* 'felfordítani való csónak' NépkGy. 187₁₃₆₀; *uēld̄i uai* 'ölni való vad' Nyelvt. I. 42₂.

C) Az igenév nomen instrumenti.

A nomen objecti jelentésből könnyen kifejlődhetett az igenévnek az a szerepe, hogy megjelöli az eszközt, a mely a cselekvés végrehajtásához szükséges. A nomen objecti u. i. a közvetett cselekvést fejezi ki, ha mármost az igenév oly főnév jelzője, a melylyel a cselekvés végbemegy, akkor az igenév célhatározói jelentést vesz fel és a vmihez szükséges eszköz jelzőjévé lesz: *zàndastì kèzi* 'varró kés' Nyelvt. I. 175₂; *altì kèzi* 'kard' Nyelvt. I. 114₁; *zoltì keu* 'halászó kő' Nyelvt. I. 132₁. A mint látjuk, az igenévnek ilyen szerepe szűk körű.

Ugyancsak a nomen objecti jelentésből magyarázható az igenévnek az a szerepe, a mikor a cselekvés helyét jelöli meg. Megjelöli a helyet, a hol az igenévben kifejezett közvetett cselekvés lefolyik: *mandì torà* 'járó út' Nyelvt. I. 45₁₁; *màja manñi nēməy tarə* 'nászba menő híres hely' NépkGy. 176₉₅₈; *tánta manñi sijəy tarə* 'lakodalomba menő híres hely' NépkGy. 176₉₅₉; *joxlì-manñi pantem* 'a visszafelé menő útam' NépkGy. 82₃₃₇; *jèlla-manñi kaltmem* NépkGy. 82₃₃₅; *jəχti mū* 'járó föld' NépkGy. 107₄₀; *zəŋ'k-χul uèldì kəzəy ios* 'vízi halat fogó nagyságos út' Nyelvt. I. 132₁₇; *kòrdi uèrdì ràt* 'vascsináló tűzhely' Nyelvt. I. 173₁₁.

Szokatlanul tömörre teszi az igenév a kifejezést az ilyen szerkezetekben: *nyən lanđì χòlēm iux àltnəy χət χada ol-sà* 'a hová beléphetsz, (neked belépni való) (az a) három fából összerótt ház hol van?' Nyelvt. I. 140₂; *ma pitñi lətəy mū lətəm pā ney muj uitmen* 'a hova nekem kellene beleesnem, oly gödrös földem gödrét talán tudjátok?' NépkGy. 38₁₀₁₉; *ma pitñi oxəy mū oxem ney muj sijalamen* 'a hova nekem bele kellene esnem, oly üreges földem üregét ti talán látjátok?' NépkGy. 38₁₀₂₁.

Ezeknek a mondatoknak, a melyek a NépkGy.-ben többször előfordulnak, szakasztott megfelelőjét megtaláljuk a vogulban: *χum patnè vəŋχəy ma joltχatəske* . . . 'a hova férfinak kellene beleesni, oly gödrös föld hogyha támad...' VogNGy. II. 331; *nè patnè səxləy mā* 'a hova a nőnek kellene beleesni, oly halmos föld' VogNGy. II. 337.

Ilyenforma szerkezetet találunk a cseremiszbén is: *ademe*

šusaš βerast ilet-mo? 'olyan helyen élsz, a hova eljut az ember?' GEN. 16. id. BEKE Ö. NyK. XL. 128.

Végre az igenév megjelöli az időt is, a mikor valami történik. Ez a jelentés is a nomen objecti jelentésből fejlődött ki: *mája man̄ti nēməy xatleu* 'a lakodalomba induló jeles napunk' NépkGy. 170₇₄₆; *tānta man̄ti sijəy xatleu* 'a nászba menő híres napunk' NépkGy. 170₇₄₇.

D) Az igenévnek más használata.

Gyakran járul az igenévhez egy mértéket, hasonlóságot kifejező szócska. Ilyenkor az igenévnek czél vagy hasonlító értelme van, vagyis azt fejezi ki, a mi a jelzett szónak rendeltetése, czélja, vagy pedig a mihez hasonlít, a mivel egyenlő. SCHÜTZ JÓZSEF ezeket a nomen agentis jelentése közé sorozza;*) azonban előfordul a nomen objecti is.

Két csoportba oszthatjuk az igenévnek ilyen használatát. Az első csoportot azok alkotják, a mikor az igenévtől jelzett szó ragtalan, tehát már jelentésénél fogva kifejezi a czélt vagy a hasonlóságot; a második csoportba tartozó kifejezéseknel az igenév főneve határozóragos.

Ragtalan a jelzett szó: *χorbi: uèldi χorbi iix* 'megölni való formájú fiú' Nyelvt. I. 147₃; *iōrəl pèldi χorbi tēl* 'új áthatoló forma pánczél' Nyelvt. I. 147₄; *nāl sugàtti χorbi tēl* 'nyíltörő forma pánczél' Nyelvt. I. 147₄. — *mosa: lèdīmōsa and osl* 'enni valót nem talált' Nyelvt. I. 69₆; *mòstīmōsa svrən* 'valami kedves subád' Nyelvt. I. 83₂; *and oštīmōsa nēnχoz* 'a nem ismerős ember' Nyelvt. I. 80₁₇. — *idi: imi iāsna ālèmti-idi ioro-lyəltsa* 'az asszonyt kézen fogva emelték' Nyelvt. I. 23₁₂; *nij āridi-idi χāl'leman χaišmal šàt* 'a nő éneklése módjára sírván maradt' Nyelvt. I. 136₉.

Más szócskák: *ivuttī uèšpi sāt naurēm pilna mà iiləm* 'harezra termett (birkózó formájú) 100 gyermekkel én is megyek' Nyelvt. I. 150₁₆; *laydi uèšpi iəm χāt* 'bemenésre való formájú jó ház' Nyelvt. I. 52₁₁; *nəy ārdən iāyna uèrəmdī-kēmət and oldel-lamba* 'a magatok forma néptől lebirhatók

*) NyK. XL. 55.

mintha nem lennétek' Nyelvt. I. 143₃; *ī cho lēlti mortəŋ lōl ležatlem* 'egy embernek való ülést készíték' NépkGy. 78₁₅₇; *manŋi molti nōmsen* 'menő forma kedv' NépkGy. 184₁₂₆₁.

A mint látjuk, ezek a szerkezetek leginkább a Nyelvt. I.-ban levő szövegekben fordulnak elő, míg a NépkGy.-ben alig találjuk meg. Épp ezért nem tartom lehetetlennek, hogy ez újabb fejlődés eredménye. A nyelv ez által is szorosabbá akarja fűzni a viszonyt a jelző és jelzett szó között. Ez pedig talán összefügg az infinitivus és a participium differenciálódásával.

Határozóragos a jelzett szó: *louätti: i vŋ'tti louätti iis* 'járó nagyságúvá lett' Nyelvt. I. 161₈; *iŋəl nōŋs-uai-kur èuätti ont-uai uèldi, iŋ'k xul uèldi louätti sisi ènməs* 'fiuk nyusztvad láb vágó, erdei vad ölő, vízi halat fogó nagyságnyira növekedett im' Nyelvt. I. 169₁₁; *xonti jântti jol-sōpəl jântti lovāta, verŋi veršōpəl verŋi lovāta ma molxa kartlu ōn oŋor sōməl ponilisem* 'én egykoron varrni-való varrását varró (nő) nagyságnyira, tenni való dolgát végző (nő) magasságnyira vasas nagy mély rovást rovogattam' NépkGy. 269_{19, 20}.

χουάtna: sēm uantti χουάtna ioxtas 'szemmel látható távolságnyira jött' Nyelvt. I. 54₁; *iŋorl iŋŋätti χουάtna iŋŋos lvskölli* 'oly messzire dobja, a mennyire csak bírja' Nyelvt. I. 131₆.

Ragtalan alakban: *uul pəri uerdi χουάtn mur ièŋlət* 'a lakoma tartása alatt a népem künn eszik' Nyelvt. I. 124₁₆.

kēmna: sārəltəm nōŋà lidi kēmna and olda uulšisèn 'nem akartad, hogy évéshez mérten száraz hús legyen' Nyelvt. I. 128₁₆.

II. Az -m-képzős igenév.

Az osztják multidejű melléknévi igenév képzője az -m-, az a dev. névszóképző, a melyik a fgr. nyelvek mindenkében megtalálható. Használatára nézve jellemző, hogy az átható igékből alkotott melléknévi igenév aránylag ritkán fejezi ki azt a cselekvést, a melyet az igenév jelzette főnév hajt végre, hanem sokkal inkább annak a cselekvésnek megjelölésére szolgál, a mely a jelzett szón ment végbe, vagyis az igenév leggyakrabban szenvedő értelmű. Ez a körülmény magyarázza meg, hogy az igenév gyakran megjelöli a helyet, a hol a cselekvés végbemegy.

A csoportosítást itt is a szerint fogom végezni, hogy az igenév a cselekvőt, a cselekvés tárgyát, a cselekvés helyét vagy a cselekvés eszközét fejezi-e ki.

A) Előtag nélkül: *pādəm xul* 'fagyott hal' Nyelvt. I. 5₁₅; *pādəm ox* 'fagyott fej' Nyelvt. I. 17₁₃; *xálem xisəm loŋxēmen* 'elhalt penészes tetemünk' NépkGy. 114₃₃₇; *nāram xul* 'senyvedt hal' NépkGy. 156₂₄₂; *punžəm šompši* 'érett ribiszke' NépkGy. 170; *tojməm xo* 'ernyedtt férfi' NépkGy. 250₁₀₆; *ənəməm ort* 'fölnövekedett fejedelemlhős' NépkGy. 300; *patlvəm xāt* 'sötét ház' NépkGy. 276; *tūləm vāj* 'megrekedtt állat' NépkGy. 159₃₃; *tāxrəm vāj* 'megakadtt állat' NépkGy. 159₃₃₄.

B) Az igenévnek előtagja van és pedig határozó szó.

a) Locativus az előtag: *uās volvlina xaisəm kurəl mōžəŋ ar ortl* 'a város helyén maradt lába fájós sok fejedelemlhős' NépkGy. 118₄₉₁; *tōrəmna kaləm lābat xōs* 'az égen föltetszett hét csillag' Nyelvt. I. 87₁.

b) Ablativus az előtag; *xaltsa iuəm seŋəŋ dr'dət* 'honnan jött hajfonatos fejedelemlhősök' Nyelvt. I. 62₁₁₁; *kul əuəlt iuəm nəŋxoi* 'ördögtől származott ember' Nyelvt. I. 64₁₂; *əŋxəm əuəlt xazəm svrəm* 'anyámtól rám maradt subám' Nyelvt. I. 87₁₀; *xaltsa iuəm tōrəm-iix* 'honnan jött isten fia' Nyelvt. I. 113₉; *xaltsa ədəm lvərəŋ ar xui* 'honnan termett pánczélos sok ember' Nyelvt. I. 135₄; *xou mou əuəlt iuəm xōlōx* 'messzi földről jött holló' Nyelvt. I. 17₁₂; *i lər ewilt ətəm xōlom sūmet* 'egy gyökérből hajtott három nyírfa' NépkGy. 83₃₇₂.

c) Lativus az előtag: *ioxo-xazəm kurəl* 'visszamaradt lába' Nyelvt. I. 173₄; *ioxo-xisəm kart ort* 'hátra maradt két fejedelem' NépkGy. 43₁₂₁₄; *lāra lātəm xōlom xōtəŋ* 'a lápra szállt három hattyú' NépkGy. 28₆₀₅; *tuwa lātəm xōlom xōtəŋ* 'a tóra szállt három hattyú' NépkGy. 28₆₀₇; *ioxo-xisəm jintəŋ jōrol* 'a hátramaradt ideges íj' NépkGy. 33₃₃₁.

Időhatározói előtag: *matta xondəm mandu* 'az egykor elillant mandu' Nyelvt. I. 41₁₇; *top iuəm lawəŋ xoi* 'a most érkezett lovas ember' Nyelvt. I. 54₃; *i-puš tiuəm nəŋxoi* 'az egyszer született ember' Nyelvt. I. 109₁₀; *mundi manəm lawəŋ xoi* 'az imént elment lovas ember' Nyelvt. I. 111₁₃; *luŋəŋ xatl jāŋxəm xāpəŋ-ki xot mājen* 'a nyári napon járt csónakos

hat vendég' NépkGy. 110₁₄₆; *tal pidəm iski* 'a télen esett hó' Nyelvt. I. 127₁₂.

Az igenév szenvedő jelentésű, ha a jelzett szón megy végbe a cselekvés. Ugyanaz a jelentésváltozás történt tehát, mint a magyar vagy a vogul multidejű melléknévi igenév jelentésében.

Előtag nélkül áll az igenév: *uēləm unt-χui* 'a megölt erdei vad' Nyelvt. I. 137₉; *nōχləm uai* 'űzött vad' Nyelvt. I. 167₁₄; *uērəm nál* 'a csinált nyíl' Nyelvt. I. 172₁₀; *kāsəm uai* 'a czélzott vad' NépkGy. 22₃₈₄; *nōχləm χār* 'űzött rénbika' NépkGy. 40₁₀₈₀; *χaisəm uás* 'elhagyott város' NépkGy. 118₄₉₁; *χānəm ān* 'teli mert tál' NépkGy. 251₁₂₁.

Előtaggal álló igenév: Helyhatározó: *nōysəy unt šasəlna nōχləm uaj* 'a nyusztos erdő hátán űzött vad' NépkGy. 120₅₄₃; *svs-pēlgəl èuəlt iuuəm nál* 'a háta mögöl lőtt nyíl' Nyelvt. I. 145₇.

Időhatározó: a) Mikor? *katra liuəm sogə-loyət* 'valamikor megevett csontok' Nyelvt. I. 33₉; *tamotta kāuərəm sogə-loyət* 'a régebben megfűzött fogolycsontok' Nyelvt. I. 34₉; *ittam mundi mvnziəm nōχlüləl pon'sələl* 'erre az imént széttépett húsát helyezték el' Nyelvt. I. 77₉; *tvui sārəltəm nōχə* 'tavasszal szárított hús' Nyelvt. I. 128₁₅; *monči vələm vuvəy χōnpi ār šunsen uelmen* 'az imént megölt véres hasú sok bolhádat ölted meg' NépkGy. 44₁₂₂₆; *tal-pātəm χorvəy jenk* 'télen fagyott födeles jegünk' NépkGy. 183₁₂₁₆.

b) Mióta? *nōbət χatl moχmiəm šēs-gi* 'az ősidő óta összehalmozott šēs-ezüst' NépkGy. 122₆₄₉; *āləl-χo ār jem āl āmvsmel ewilt akmiəm kēm' oyi* 'az idős ember sok idejét lakozásuk óta gyűjtött silány ezüst' NépkGy. 122₆₅₃; *χöləm nōbət èuəlt uələm tāžu* 'három nemzedék óta ölt portékánkat' Nyelvt. I. 51₁₁.

c) Meddig? *χū lauləm ānel* 'sokáig várt végünk' NépkGy. 85₄₆₅; *χū lauləm ālyem* 'sokáig tartó várásom' NépkGy. 185₁₃₀₄.

Az előtag eredethatározó: *tovi χār kēpəl ewilt vērəm urəl-ki χanzvəy vaj lāgoptatal* 'a tavaszi rénbika láb-szárboréből csinált oldala ékes botost húz elő' NépkGy. 35₉₁₃; *kāt iux èuəlt āldəm χàβəm ol* 'két fából összerótt csónakom van' Nyelvt. I. 130₆.

C) Alanyi előtag.

A szenvedő jelentésű igeneveknek második csoportját alkotják azok a szerkezetek, a melyekben az igenevet egy főnév előzi meg, a mely az igenév alánya. A jelenidejű melléknévi igeneveknél részletesen tárgyaltuk az ilyen szerkezetek magyarázatát. Az osztjákban a multidejű melléknévi igenévnek ez a használata annyiban különbözik a jelenidejű melléknévi igenévtől, hogy a multidejű igenév néha felveszi a birtokos személyragot.

Ehhez hasonló szerkezetek más fgr. nyelvekben is megtalálhatók; a vogulban: *porä astém çum* 'tutaja elkészült ember' VogNGy. 163; a cseremiszenben: *oš kujəžan kalašəme mutso* 'a szó, a mit a fehér ezár mondott' GEN. 66. id. BEKE Ö. NyK. XXXIX. 129; a finnben: *ystävänni tekemä kirja on saavuttanut suurta, suosiota*.

Hasonló szerkezetek vannak a khalkha-mongolban is; I. RAMSTEDT: Über die Konjugation des khalkha-mongolischen. SUS. Toim. XIX.

Az osztjákban leggyakrabban a *tvil* 'habet' ige igeneve fordul elő ilyen használatban.

Az igenév személyragtalan: *aī çui tviam ior* 'ifjúkori erő' Nyelvt. I. 134₁₃; *mà tviam náurəmləm* 'az én gyermekeim' Nyelvt. I. 143₇; *úaurəm tviam svç-nir* 'a gyermekeim viselte ruha' Nyelvt. I. 101₆; *lou tviam alti kəžəl* 'az ő birtokában volt kardja' Nyelvt. I. 114₁₂; *əηçəl tviam moçla noç* 'az anyja bírta szives nevetés' Nyelvt. I. 131₁₁; *uätli-igi iix tviam loçər* 'a Vatli-öreg fia bírta páncél' Nyelvt. I. 145₁₀; *uulβàsleη-igi tviam çòrəη niη* 'a nagy folyóági öreg bírta çòrəη (falvi) nő' Nyelvt. I. 160₄; *pā-mū-ço ār porəm tajem çāt* 'a más vidéki sok fiam bírta ház' NépkGy. 272₅; *jiwem tajem jem poç* 'az apám bírta jó gyermek' NépkGy. 252₁₆₈; *lu tajem oç šamel* 'az ő birtokukban levő kendő' NépkGy. 28₆₂₄.

Az igenév személyragos: *ma tajem sārəη punçaj mājper pošçem* 'az én birtokomban levő aranyos szőrű kis medvefőlkám' NépkGy. 251₁₂₅; *içəm lou tvimal toçləη uai* 'az ő birtokában volt szárnyas vad' Nyelvt. I. 132₄; *lou tvimal luk-pum* 'az ő birtokában volt fajdipihe' Nyelvt. I. 134₁;

ləy tvi̯mel χòntəy moy 'az ő birtokukban volt Konda-vidék' Nyelvt. I. 140₉.

A *tvil* igen kívül ilyen szerkezeteket más igeneveknél is találunk és a legváltozatosabb használatát láthatjuk. A példákat két csoportba osztom a szerint, hogy az előtag személyragos-e vagy nem.

Az alanyi előtag személyragtalan: *néməza kul qērəm qer* 'semmi isten nem csinálta dolog' Nyelvt. I. 24₁₃; *tōrəm pārdəm kvlāyət* 'az isten rendelte rénszarvasok' Nyelvt. I. 36₉; *tōrəm pārdəm tās* 'az isten adta nyáj' Nyelvt. I. 38₁₀; *mà lèžàdəm kòrdi χarəm* 'az én készítettem vas tér' Nyelvt. I. 57₆; *mà ēsləm iəy'gəm* 'a magam lebocsájtottam vizem' Nyelvt. I. 182₃; *āmp χirəm ār lāt* 'az eb ásta sok gödör' NépkGy. 110₁₇₆; *tōrəm muləm ont-juχ* 'az isten igézte erdei fa' NépkGy. 188₁₃₈; *i iēqər qēləm kvlāy oχ-pōzəχ* 'egy farkas megölte rénszarvasfej' Nyelvt. I. 31₁₂; *oχsar tūqəm nora* 'a róka hozta hús' Nyelvt. I. 101₁; *vunūβtəm iuz* 'a víz folyása úsztatta fadarab' Nyelvt. I. 135₆; *χui manəm χui suy* 'ember járta emberes vidék' Nyelvt. I. 171₇; *aj meyk manəm pant* 'a kis manó járta út' NépkGy. 79₂₃₁; *muq ūwəm χorəy ūweu* 'a magunk üvöltötte kiáltó üvöltésünk' NépkGy. 180₁₁₂; *oχsar dəm χāt* 'a róka találta ház' Nyelvt. I. 106₃; *vāj χōχləm χōlom mārā naurəltəm* 'rén futotta három futamatnyira szöke-lünk' NépkGy. 115₃₅₀; *sāt pārəm narəy χar* 'a száz állat húnnya bűnhödéshezó tér' NépkGy. 250₃₇₇; *loq iəy'əm tvā* 'az ő járta hely' Nyelvt. I. 81; *meyk āmsəm kārəy nanq* 'a manód lakta kérges vörös fenyő' NépkGy. 118₄₈₃; *χui manəm iōs* 'férfi járta út' Nyelvt. I. 172₁₃; *lu manəm lātəy kālətəm* 'az ő mente ürege út' NépkGy. 118₄₅₈; *mà tōχrəm tumanəy χāt* 'a magam zárta lakatos ház' NépkGy. 224₄₉; *tōrəm pārdəm nēyχoi* 'isten rendelte ember' Nyelvt. I. 109₈; *jələm partəm vur-juχəl* 'az isten adta erdei fa' NépkGy. 188₁₃₈₉; *ma pentəm poš-tanəy χāt* 'a magam rátolta reteszés ház' NépkGy. 224₃₁; *qāt mentəm ūra juχ* 'a szél hajtott a görbe fa' NépkGy. 41₁₁₃₂.

Az előtag személyragos: Sing. 1. sz.: *jiwem vērəm kari χām* 'az atyám csinálta vasburok' NépkGy. 35₈₉₁; *āšem ēsələm sārūi šurəp surəy χāt* 'atyám alábocsátotta arany

tetőrudú rudas ház' NépkGy. 248₄; *āsem vēram uox χām* 'atyám csinálta rézburok' NépkGy. 35₈₉₄.

Sing. 2. sz.: *āsen vēram χāsām χāt* 'atyád csinálta meleg ház' NépkGy. 34₈₄₉; *najen vēram vēr* 'ezen hölgyed csinálta munka' NépkGy. 169₇₀₈; *iijen sēuam nāy'k iux* 'az apád fonta vörös fenyő' Nyelvt. I. 133₆; *jiwən vēram tutəy χāt* 'az apád csinálta tűzhelyes ház' NépkGy. 34₈₄₇; *āmp-oxpi ūil čorsen āmsəm ušš* 'az ebfejű nyolczezered lakta város' NépkGy. 117₄₃₉; *jiwen multəm peykəy vāj-sox* 'az apád ígézte fogas állatbőr' NépkGy. 269₄; *naj-even jontəm jem sən* 'a lányasszonyod varrta nyírhéjedény' NépkGy. 183₁₂₂₈.

Sing. 3. sz.: *mural āmsəm on'dəy mou* 'a népe lakta füves föld' Nyelvt. I. 172₁₅; *jučəl šeykləm jučəy unt* 'a fája megnőtt fás erdő' NépkGy. 75₅₈; *jiwəl jayčəm muwal* 'apja járta földje' NépkGy. 181₁₁₄₂; *āšəl jayčəm jenkəl* 'atyja járta vize' NépkGy. 181₁₁₄₄; *jentl šukāləm ar luyki* 'éle törött sok szerszám' NépkGy. 226₁₆₄; *iāsl šeykləm jāspi ort, kurl šeykləm kurbi ort* 'keze megnőtt kezű fejedelemlős, lába megnőtt lábú fejedelemlős' Nyelvt. I. 137₂; *jučəl vāyčəm χū ləpəy* 'a fája vágott hosszú pitvar' NépkGy. 156₂₂₃; *mārkel lāk məm jəməy törəm* 'szárnytolla hullott szentséges isten' NépkGy. 273₃₂; *uyləl vučəm luyč-ort* 'hallgatag (szája vett) bálványfejedelem' NépkGy. 162₄₆₆; *ūālməl vučəm kal ort* 'néma (nyelve-vett) kalt-fejedelem' NépkGy. 162₄₆₇; *uyləl vučəm luyč-χār-poč* 'hallgatag (szája vett) bálvány bikafi' NépkGy. 226₁₅₇; *ūālməl vučəm kalt-χār-poč* 'néma (nyelve-vett) kalt bikafi' NépkGy. 226₁₅₉; *puknə ewəčəm χandī-čə* 'köldöke vágott osztják ember' NépkGy. 255₂₅₈.

A birtokos plur. 1. sz. a birtok sing. 3. sz.: *χuimən χoldlūčəm par* 'ősemlerünk halászta főenyés part' Nyelvt. I. 130₃; *Vōn T'ōrəm āšēmen mučtiləm jay χātpi χātəy kort* 'Fenséges Ég a mi atyánk ígézte tíz házas falu' NépkGy. 255₂₆₅; *jāχlu ičvəčəm Ās kudəβ pōčər* 'őseink járta Obközépi sziget' Nyelvt. I. 137₁₂.

Néha az igenév is személyragos: *mā āməsməm χandī kor't* 'a magam lakta (laktam) osztják falu' Nyelvt. I. 141₂; *ləu āməsməl χāzəm χāt* 'maguk lakta meleg ház' Nyelvt. I. 143₁₃.

Láttuk a jelenidejű melléknévi igenévnél, hogy megjelölheti a helyet, a hol valami történik. A multidejű melléknévi igenévnél is megtaláljuk ezt a használatát, vagyis hogy azt a cselekvést fejezi ki, a melyik a helyet jelentő jelzett szón folyik le: *nār lanṭi uitəm žāt* 'az a ház, a hol nyers eleséget találtak' NépkGy. 157₂₇₉; *putəŋ lanṭ uitəm žātem* 'az én házam, a hol üstös étel található' NépkGy. 157₂₈₁; *mundi iuuəm ios* 'az imént jött út' Nyelvt. I. 174₄; *ī xvtl manəm tvṛājal* 'egy napig ment útjuk' Nyelvt. I. 43₁₅; *lou iuuəm tvṛājal* 'az előbb jött helye' Nyelvt. I. 110₁₀; *tamotta i v ḡəm tvṛā* 'a multkor járt hely' Nyelvt. I. 114₁₃; *mundi iuuəm mou* 'az imént jött föld' Nyelvt. I. 167₉.

Már a jelenidejű melléknévi igenévnél láttunk efféle kifejezéseket: *lu ponəm naḡsəm juḡ niil nōr zoina ponam* '(abba), a melybe őt tették, a hántott fából való gerendára kit tettek' NépkGy. 150₂₁; *lu ponəm vāḡṛəm juḡ niil nōr zoina āltəm* '(abba) a melybe őt tették, a faragott fából való gerendára kit tettek' NépkGy. 150₂₃.

Ilyen szerkezetet találunk a vogulban is: *aīl lū khan-tēm pāilēm* 'a falu, a hol az első lovat találtam' VogNGy. IV. 127.

Az -m-képzővel alkotott igenév a befejezett cselekvésen kívül kifejezheti még a jelenben is érvényes folyamatos cselekvést. Hogy miként jelölhet a multidejű képző a jelenben is érvényes cselekvést, azt a következő mondatokból érthetjük meg: *si oual pun žəm niḡna iāsl eualt ioro al-tālsa* 'az ajtót nyitó nő kézen fogva csak bevitte' Nyelvt. I. 81; *tām juḡ eualt ī-sidi songèḡ kātlem iāsl zažəs* 'ennek a férfinak is elmaradt a botot fogó keze' Nyelvt. I. 173₃; *lujtal kātlem uri naj evāl taṭa lāiltal* 'gyűrűjét fogó hegyi nő lánya áll (im) ottan' NépkGy. 83₃₈₇. Ezekben a mondatokban a tárgyias ige igenévé megelözi a tárgy és az igenévtől jelzett szó az igenév tárgyán oly cselekvést hajtott végre a multban, a melyik a jelenben is érvényes. Itt tehát a mult a tartósság, a folyamatosság kifejezésére szolgál.

A part. perfectumnak jelenidejű használata szokásos a vogulban is: *poqkhwā šā štēm poqkhwēḡ vuor* 'tobzot termesztő tobzos vidék' VogNGy. III. 349.

Előtag nélkül áll az igenév: *kāuərdem χudən* 'főző fazekad' Nyelvt. I. 129₁₁; *səuərarənttəm χuḷ* 'vagdalkozó ember' Nyelvt. I. 134₁₅; *moləm put* 'gőzölgő üst' NépkGy. 163₄₈₈; *χoḷəm toḗəḷ* 'fekvő hely' Nyelvt. I. 81₁₃.

Az igenév előtt előtag van: a) tárgyi előtag: *pvl uandəm kat χuḷ* 'a csukaczege néző két ember' Nyelvt. I. 145₁₂; *uə̀r uə̀rəm vr'l* 'munkát végző szolgál' Nyelvt. I. 149₆; *ioḗl kətləm ḷəsl* 'íjját fogó keze' Nyelvt. I. 174₉; *uəsəḗ ləu pəḷtəm jəχ* 'a formás lovat ledöntő nép' NépkGy. 41₁₁₄₅; *kat juḗi ūrtəm saj* 'a két fát szétválasztó köz' NépkGy. 42₁₁₅₃; — személyraggal: *nə̀ləl kətləm ḷūḷ sət sōmlḷət, jōχləl kətləm ḷūḷ sət sōmlḷət* 'nyilát fogó nyolczszázat ró föl, íjját fogó nyolczszázat ró föl' NépkGy. 170_{742, 743}.

Tagadva van az igenév: *ə̀ləl ḷəzəḗ ant χə̀ləm mola ḷəurəm ol?* 'az atyja szavára nem hallgató micsoda gyermek' Nyelvt. I. 131₇; *ḷəzəḗ ant χə̀ləm ḷəurəm loy χləl* 'a szóra nem hallgató gyermek meghal' NépkGy. 137₄.

b) Határozói előtag: α) helyhatározó: *nōməltə manəm toχləḗ uəḷ* 'a fönn járó szárnyas állat' Nyelvt. I. 80₁₀; *iltə manəm kurəḗ uəḷ* 'alant járó lábas állat' Nyelvt. I. 80₁₀; *kāmən ḷandəm ḷəurəmət* 'a künn játszó gyermekek' Nyelvt. I. 152₁₂; *loy χə̀zḗəl ə̀uəlt ḷuḷəm ə̀uḷ* 'a köztük jövő lány' Nyelvt. I. 11₁₀; *ml tombi pələ pidəm mur* 'a sapkán túl eső nép' Nyelvt. I. 30₁₀; *v-ləp χə̀χləm kat ort* 'egy irányban futó két fejedelembős' NépkGy. 43₁₂₀₅; *joḗo χḷsəm kurl* 'hátra maradó lába' NépkGy. 225₁₀₆; — β) időhatározó: *ma χū laulem ə̀lyem* 'az én hosszú ideig tartó várásom' NépkGy. 115₃₆₈; *van laulem ə̀lyem* 'rövid ideig tartó várásom' NépkGy. 115₃₆₉.

SARKADI NAGY JÁNOS.

Az úgynevezett igeidők elméletéhez.

(Tizenegyedik közlemény.)

Az imperfectumtő subjunctivus alakjainak funkciója.

106. A subjunctivus reális alakjának (az ú. n. *praesens imperfectum conjunctivi* alaknak) csak időbeli funkcióját kívánom a következőkben áttekinteni, s megfelelni arra a kérdésre is, mellékmondatos használatában a főigéhez miképen viszonyul a benne kifejezett történés?

Maga az idői funkció voltaképpen ennél a modális alaknál közömbös volna, mert nem lényeges jegye az értelemnek; de nem lesz felesleges szóvá tenni, már csak azért sem, mert az alaknak *praesens* nevet adtak, mintha mindig, vagy legalább elsősorban «jelen» vagy jelenre értendő történést jelentene, holott pedig nyilván nem így áll a dolog. Hiszen funkciói nagy részben az indicativus futurumával és az imperativusszal rokonok, sőt vannak grammatikusok, a kik DELBRÜCKKEL szemben alapértelmét is közösnek tartják a futurumával (v. ö. a 105. §. végét).

Az alak idői értelme két tényezőtől függ. Egyrészt a modalitás természetétől, mert ha akaratnyilvánítást fejez ki, csak jövő történésre vonatkozhatik; másrészt az imperfectumtő objectiv actióárnyalatától, mert ha momentán, akkor főmondatos alkalmi értelemben csak jövő vonatkozású lehet. Tekintetbe kell továbbá venni az alkalmi és nem alkalmi (általános vagy általánosító) funkciót is, mert utóbbi esetben a történések szerint mindenkorra érvényesek lévén használva, az idői értelem teljesen közömbössé válik bennük.

Ezen szempontok szemmel tartásával az alak funkciója következőképen tekinthető át.

107. Főmondatokban:

I. Alkalmi (nem általános) értelemben.

A) Átképzelés nélkül (azaz a beszélőt környező helyzet tudatában).

a) Akaratnyilvánítást kifejező modalitással tehát voluntativ (iussiv-prohibitiv) functióval a momentán imperfectum-tövek mindig, de a cursiv-durativok is rendszeren jövő történést jelentenek. Csak nagyon kevés példát találtam olyan cursiv-durativ alakra, melybe a jelen időpont is beleérthető, pl. Hor. Carm. I. 33. 1. ne *doleas*, neu *decantes* etc., s az effélékbe is csak a helyzet ismeretével érthető belé, ha t. i. az illető történés már a nyilatkozatkor is folyamatban van. Mivel ez a momentán igéknél lehetetlen (pl. Aen. IV. 625: *exoriare aliquis... ultor*) azért ezek mindig jövő vonatkozásúak. De rendszeren a cursiv-durativok is, pl. Mil. Glor. 1101: *dicas*, Ter. Andr. 598: *quiescas*, Cic. Att. I. 17. 11. *cures ut sciam*.

b) Akaratnyilvánítást ki nem fejező modalitással (tehát potentialis, concessivus, optativus, conditionalis functióval) a momentán tövek szintén jövő jelentésűek; a cursiv-durativokba beleérthető a már folyamatban lévő történés. Példát itt csak az utóbbi functióra tartok szükségesnek: Ter. Andr. 2, 1. 10. Tu, si hic sis, aliter *sentias*; Cic. Tusc. 4, 31. *Sint sane ista bona, quae putantur*; Arch. 8, 18. hunc ego non *diligam*? De azért a cursiv-durativ imperfectum is lehet jövő vonatkozású, pl. Hor. Epod. 1., 15. *roges* (kérdzhetnéd).

A tiltásra nézve emlékezzünk vissza (l. a 69. §.-t), hogy a classicus korban *ne* mellett inkább a perfectum reális subjunctivusa használatos. A kérdőmondatos formákra vonatkozó tudnivalókat az irreális alaknál teszem szóvá.

B) Átképzeléssel egyaránt használatosak a momentán alakok is, a cursiv-durativok is, de inkább csak akaratnyilvánítást ki nem fejező modalitással, és így is csak igen ritkán, csak költőknél, kivált VERGILIUSNÁL. Az átképzeléses használat jele a reális (= praesens) alakon kívül a környező igék átképzeléses használatára, azaz ú. n. praesens historicum formájára. Jellemzőbb példák: Aen. XI. 912: continuo *incant* pugnans et proelia *temptent*, ni... Phœbus... noctem reducat (utána: *residunt, vallant* praes. historicumok); Aen. I. 55: illi... *fremunt*; *sedet* Aeolus; *mollit*, *temperat* iras; ni *faciat*... terras caelumque *ferant* rapidi secum, *verrantque* per auras. Ilyenféle példa elég sok van az Aeneisben. Sokkal ritkább az akaratnyilvánítást is kifejező alakok átképzeléses használatára (csak or. obliquás kérdő mondatban!) pl. Aen. IV. 281. (*Ardet* obire...) Heu quid *agat*? quo *nunc* (!) reginam ambire furem *audeat* adfatu? quae prima exordia *sumat*? (atque animum nunc huc celerem, nunc *dividit* illuc). Ez egészen magyaros or. obliqua e. h. quid ageret? quo auderet? quae sumeret? (V. ö. Arany, Toldi, IV, 7. 3. «Merre menjen, mihez fogjon, uramfia!» stb.). — Ilyen átképzeléses előadásban még a stereotíppá vált *diceres, cerneris* helyett is a reális alakot talál-

juk VERGILIUSNÁL, pl. IV. 401. *Migrantis cernas* (előtte: *natat, ferunt*); VIII. 691. *Alta petunt, pelago credas innare revolsas Cycladas...*, *tanta mole instant*. (V. ö.: «vélnéd, egy erdő rengeti hatalmas üstökét»). Ezek a második személyek azonban már általánosaknak is felfoghatók, mert képzelt személyt szólítanak meg.

II. Általános értelemben a 3-ik személyek és az egyes számú 2. személy szokott előfordulni, még pedig a momentán és *curativ-durativ* tövek egyformán. Ter. Andr. 640 *aliquis dicat*, Cic. Cato M. 33. *isto bono utare dum adsit, cum absit, ne requiras*, de a 3. személyek csak akaratnyilvánítást ki nem fejező funkcióval (többnyire potentialis értelemben). Ilyenkor a történés mindenkorra érvényesnek van gondolva, s azért az idői vonatkozás kutatása fölösleges.

108. Mellékmondatokban:

*Oratio obliqua*n kívül az alak mellékmondatban is rendszeren nyomatékos modalitású. Ilyenkor, ha viszonyított használatú, mint a 93. §-ban kifejtettem, a főigéhez képest az utóidejűség (rákövetkezés) értelmében használja az alakot a latin nyelv, s más alakot ki sem fejlesztett ennek a viszonynak pontosabb jelölésére, mert maga a modalitás, kivált ha momentán *actióárnyalatú* is a fő, teljességgel feleslegessé teszi az utóidejűség megjelölését; így nemcsak *ezelhatározó* vagy *következményes* mondatokban, hanem más (*ut, ne, quin, dum* és más efféle kötőszókkal bevezetett) alanyi és tárgyi mellékmondatokban. Mivel ilyenkor a főtörténés sem mult, az utóidejűség egybeesik a jövő értelemmel. Mult főtörténés mellett azonban soha sem állhat viszonyítva az alak. Ilyenkor vagy még meg-lévő következményt jelöl, pl. Cic. Ac. 2. 1. *In eodem tanta prudentia fuit, ut hodie stet Asia...* etc. Verr. I. 4. *Siciliam Verres ita vexavit, ut restitui... nullo modo possit* (t. i. most és ezentúl), v. ö. a *perfectum* reális *subjunctivus*ának önálló használatáról mondottakat 70. §. II. alatt; vagy csak látszólag viszonyul mult főtörténéshez, s az elbeszélő nincs tudatában a multságnak, azaz: átképzeléses az alakhasználat, pl. Verg. Aen. V. 325: *spatia et si plura supersint, transeat*, 346: *adiuvat Dioces, qui subit* (ez is átképzeléses alak!) *palmae, frustra que ad praemia venit* (szintén!) *ultima, si primi Salio reddantur honores*. Ez a *reddantur* alak, melyet (LADEVIG is az «aus der Rede des Dioces referirt» magyarázatával *or. obliqua*snak érez) már nagyon közel áll az alak prózabeli, mindenütt, de különösen CÆSARNÁL szokásos *oratio obliqua*s használatához, a várt irreális alak helyett. A használat nyitja a prózában is a multságnak a tudatból való eltűnése, néha azonban tagadhatatlanul csak változatosságra irányuló tudatos mesterkedés. (Csupa reális alak van a Bell. Gal-

licum I. k. 17. fejezetében, csupa irreális a 36. fejezetben; irreálisok után végül reálisok a 40. fejezetben; fordítva, reálisok után irreálisok 44. fejezet végén.) Az átképzeléses használat egy különös fajtája az, melyet költői hasonlatok mellékmondataiban találunk, pl. Verg. Aen. X. 807. ac velut... praecipitant, ... diffugit arator, látet viator, dum pluvit in terris, ut *possint* sole reducto exercere diem: itt az elképzelt helyzet minden időre érvényesnek van gondolva, a subjunctívus azonban épen úgy viszonyul, (itt utóidejű történésről használva) mint a tényleges helyzetnek megfelelő (nem átképzeléses) használatban. Hasonlóképen áll a dolog általános kitételek mellékmondatos alakjaival is: a subjunctívus rendszeren utóidejűség értelmében áll, kivált, ha momentán, de néha, ha cursiv-durativ, egyidejűség értelmében is, pl. Cato M. 33. bono utare, dum *adsit*, Plaut. Rud. III. 5, 54. Adeas, si *velis*.

109. A subjunctívus irreális (ú. n. praeteritum imperfectum) alak funkciójának kérdése egyike a latin chraseologia legkényesebb kérdéseinek, melynek tárgyalásában czélszerűnek tartom az alak mellékmondatos használatából kiindulni.

Főtudnivaló erre a mellékmondatos használatra nézve, hogy csak (a beszélő tudata szerint) mult főtörténéshez viszonyulhat.¹⁸⁶⁾ Ilyenkor:

I. Ha nyomatékos modalitása is van, s nevezetesen akaratnyilvánítás van benne (így, célhatározó mondatban mindig, következményes mondatban rendszeren): utóidejű (rákövetkező) történést foglal magában, úgy, mint nem mult főtörténéshez viszonyítva az ú. n. praesens (reális) alak. Példa fölösleges.

II. Ha oratio rectában nincs nyomatékos (magyarra is lefordítható) modalitása (kivált időhatározó, okhatározó mondatban), vagy ha obliquus természetű, akkor egyidejű történést foglal magában, szemben az előidejűséget jelző plusquamperfectummal (L. 92. §. Cic. Lest. 9. cum coniuratio *erupisset*, palamque *volitaret*, venit cum exercitu Capuam): Si *haberes*, dares. Az imperfectumtő (objectivebb) actióárnyalata annyi módosulást okoz a funkcióban, hogy míg a cursiv-durativ tőalak az egyidejűleg folyó történést jelenti, addig a momentán értelmű tőalak az egyidejűleg szándékolt, megkisérelt vagy ismét-

¹⁸⁶⁾ Mellőzöm itt az olyan mellékmondatokat, melyekben jelen-jövő irreális értelem szerepel, vagy a melyek időfokozata különböző a főmondat igéjétől (l. a 94. §. végét). Az ú. n. praesens historicumhoz tartozó alakok talán eddigi fejtegetéseim után már nem okoznak nehézséget. Ha a most szóban lévő irreális alak áll mellettük, a beszélő ez utóbbi alak használatakor tudatában kell hogy legyen az előadott eseménysor multságának.

lő dő történést (*de conatu* v. *iterativ* funkciójú). Példát csak ez utóbbi funkcióra adok, mert eddig ezt az értelmet nem regisztráltak a kutatók, csak alkalmilag konstatálták. Cic. Tusc. V. 105: cum civitate *expellerent* (ki akarták űzni) Hermodorum, ita locuti sunt; U. o. I. 104: Anaxagoras, cum Lampsaci *moreretur* (halni készült . . .) inquit; Liv. XXIII. 32, 7: erant, qui Magonem in Hispaniam *averterent* (iparkodtak eltéríteni); XXXVI. 34: cum a furioso incepto eos *deterreret* (el akarta rettenteni); XXV. 33, 5. si vi retinerent (ha erőszakkal akarnák visszatartani). — Cic. de re publ. II. 15. Lycurgus bella cum finitimis multa gessit, et cum ipse nihil ex præda domum suam *reportaret* (szokás!) *locupletare* eam non destitit; Tusc. I. 4. Themistocles cum in epulis *recusaret* (szokás!) *lyram*, est habitus inductior. Az obliquus alak néha közel áll az utóidejű funkcióhoz, pl. Ter. Andr. I. 2. 4. eri lenitas verebar quorsum *evaderet*, de nem az, mert *evaderet* körülbelül = *evasura esset*. Előidejűséget az alak oratio obliqua mellékmondatában sem jelölhet soha. (Ez a plusquamperfectum funkciója, l. 93. §.)

Viszonyított funkciójában tehát az alak kezdettől fogva csak kifejezett vagy lappangó mult főtörténés mellett, egyszóval a mult vonatkozás tudatában volt használható, s viszont, a hol előfordul, mindig mult vonatkozású, úgy hogy átképzéles használatáról ilyenkor szó sem lehet. Mint a következőkből kiderül, valószínűnek tartom, hogy a latin nyelv ezt a sajtóságot alakját épen ennek a mult vonatkozásnak jelölésére teremtette meg. Nem-mult vonatkozású az alak csak irreális nem-mult főtörténésekhez tartozó föltételes mellékmondatokban (si *haberes*, *dares*) lehet; erről részletesebben a 117. §.-ban szólok.

110. Előfordul azonban az alak főmondatban is, még pedig nem mindig mult, hanem néha jövő, illetőleg (beleérthető) jelen vonatkozással is, nevezetesen feltételes értelemben; si *haberes*, *dares* tudvalévőleg = *ha volna, adnál*, s ez értelemben olyan gyakori az alak, hogy mellette szinte kivételesnek tűnik fél a *quid facerem?* = mit kellett volna tennem? *crederes* = azt gondolhattad volna féle kifejezések mult vonatkozása, s az iskolai grammatikák az *amarem*, *monerem* alakok értelme gyanánt tudvalévőleg a *szeretnék*, *intené*k magyar föltételes alakokat vésik bele a kezdő tanuló emlékezetébe. Ez a nem-mult funkció az egyik nehézség; de ennek magyarázatával csak később foglalkozom. Most előbbvaló annak a kérdésnek vizsgálata, hogyan juthatott a latinban a *quid facerem?* és *crederes* féle funkciókban ez a modalis (nem indicativus) alak mult értelemehez? Ez az a kérdés, melyet tanulmányom 71. §.-ában függőben hagytam.

Mint tanulmányom most idézett helyén jeleztem (l. 104.

jegyz.), ebben a kérdésben nemcsak a többi kutató, hanem még BRUGMANN és DELBRÜCK közt sincs megegyezés. BRUGMANN az eredeti értelem multságát vitatja, a nélkül, hogy megmagyarázná, hogyan jutott a latin imperfectum — eltérőleg a többi idg. nyelvtől — mult időt kifejező (?) modális alakhoz; DELBRÜCK az irrealitást hiszi az alak eredeti funkciójának, s azt tartja, a mult «jelentés» csak egyik módosulása az irrealitásnak.¹⁸⁷⁾

Előfordul pedig a kutatók szerint (l. pl. DELBRÜCK, 398. l.) mult értelemben az alak főmondatokban 1) a karatnyilvánító funkcióval, (DELBRÜCK szerint «wünschend». csakhogy így inkább az optativus funkciót értenők, holott én inkább a volitivus-iussivus funkcióra gondolok), 2) mint potentialis, akár magában, akár feltételes szerkezet főmondatában.

A modalitás minősítésében azonban újabb nehézség mutatkozik. Még DELBRÜCKnél is nagy munkájában nemcsak a iussivus és optativus funkció közt van némi zavar — melyet már jeleztem, hanem a potentialis értelem meghatározásában is, mert ebbe D. (399. l.) beleveszi nemcsak azt «was sein könnte, möchte, aber nicht ist» hanem azt is «was sein sollte», azaz a potentialis értelemben a iussivust is beleszámítja. Mi jögon? ezt csak később említendő tanulmányából értjük meg. Mutatkozik ez a zavar az összes előtte vagy utána író kutatóknál is. DRÄGER (i. m. I.² 306. l.) szintén «sollen»-nal fordítja azokat a subjunctivusokat is, melyeket potentialisoknak minősít (köztük kérdő formájúakat és kétségtelen iussivusokat is), pedig érzi a zavart, mert a 308. lapon a szerinte potentialis alakokról megjegyzi, hogy «dem Conj iussivus sehr ähnlich», s később pláne: «welche dem Iussivus ähnlich oder vielleicht zu ihm zu rechnen sind». KÜHNER (i. m. II. 137. l.) a kérdőformájú alakok egy részét (*quid facerem* = was hätte ich thun *sollen*) nem potentialisoknak minősíti, hanem «Konjunktiv zur Bezeichnung des Gewollten» czim alatt tárgyalja; ezektől egészen külön említi (134. l.) az «unentschiedene Möglichkeiten» kifejezésére való potentialisokat, s e mellett még csak észre sem veszi, hogy potentialisoknak minősített példái a *vellem, mallem, cuperem* kivételével mind épen olyan kérdő példák, mint a iussivusok, sőt, hogy részben mind a két helyen ugyanazok a példák szerepelnek, úgy hogy pl. Ter. Andr. 584. egon istuc *facerem?* a 135. l. szerint potentialis, a 137. szerint iussivus, s hasonlóképen *diceret* nem kérdő alak is. BLASENÁL is (i. m. 153. l.)

¹⁸⁷⁾ BLASE (i. m. 152. l.) egyszer úgy nyilatkozik, hogy eldönthetetlenül akarja hagyni a kérdést, később azonban (158. l.) mégis csak BRUGMANN módjára az «eredeti mult értelemről» fejlődöttnek hiszi a «jelen» irrealis értelmet.

kategoriazavar van, mert a subjunctivus fajták közé (1. iussivus, 3. optativus, 4. potentialis) 2. tagnak a kérdő formájú alakokat veszi fel, holott ezeknél nem lehet szó külön modalitásról (szerinte is vagy voluntativus vagy potentialis a kérdő functió). Így aztán az akaratnyilvánítást és a lehetőséget kifejező modalitások határvonalainak elmosódása ELMERT (Studies in latin moods and tenses, Cornell studies in class. philology 1898. No. VI. 175. kk. 1.) arra bírta, hogy a potentialis modalitást egyáltalában tagadja, DELBRÜCK pedig egy külön tanulmányban csak az optativusból (mely nála az akaratnyilvánítást is magában foglalja) másodlagosan fejlődött functiónak magyarázza (Neue Jahrbücher, IX, 1902. 317. és kk. 1., Die Grundbegriffe der Kasus u. Modi czímen).

Saját megfigyeléseim eredményeinek, mint látni fogjuk, a modalitás (de nem a functió egész természete) tekintetében DELBRÜCK hypothesise kedvez legjobban, s azért e tekintetben hozzá szegődöm. A főmondatos alakok modális functiójában ugyanis az akaratnyilvánítást tartom döntőnek, s itt számbaveendőnek azt, hogy kérdő formájú mondatban az akarat nem a beszélő személy akarata, hanem másé (2. vagy 3. személyé), kinek akarata után a beszélő épen tudakozódik.¹⁸⁸) Milyen következéssel jár ez a tudnivaló az alak igazi természetének felismerésére, nemsokára kifejtem. Most még annak szeretném magyarázatát adni, miért tulajdonítottak a kutatók kelleténél nagyobb jelentőséget az ú. n. potentialis functiónak.

Azt hiszem, főképen azért, mert a iussivus functió fordítása mult vonatkozásban körülírás nélkül minden idg. nyelvben, s a magyarban is, lehetetlen, s a latint jellemző voluntativus modalitás csak potentialis-conditionalis értelemmel adható vissza. *Quid agam? mit tegyek?* pontosan fordítható. De *quid agerem?* körülírás nélkül csak feltételes mód multjával fordítható: *mit tettem volna?* esetleg a potentialitás külön jelzésével legfeljebb így: «*mit tehettem volna?*». A voluntativus functiót csak modális segédigével jelölhetjük: *mit kellett volna* (t. i. szerinted, szerinte, szerintetek, szerintük) *tennem?* de a feltételes módot így sem kerülhetjük ki (*kellett volna*) s mégis csak meghamisítjuk a latin functiót, mert ráadásul még igazi mult alakot (*kellett*) mondunk. A franczia az első és harmadik személyű alakokat még nem mult modalitásban sem tudja körülírás nélkül kifejezni, ámbár eszejárása, mint látni fogjuk, közelebb áll a latinéhoz; *quid agam? que voulez-vous que je fasse? que dois-je faire?*

¹⁸⁸) Ezért hibás a subjunctivus olyan — még DELBRÜCKnél is olvasható — meghatározása, hogy a beszélő hangulatát fejezi ki, l. DELBRÜCK i. m. II. 274. és v. ő. tanulmányom 97. jegyzetét.

Nem-kérdő formájú alakok fordításában is hasonló bajban vagyunk. *Patiatur = türje, qu'il souffre*, ezt le tudjuk voluntative fordítani; de *pateretur!* mult vonatkozású alakot csak feltételes móddal fordíthatjuk: *türte volna! türnie kellett volna.*

A német és az angol nyelv még inkább rászorul ilyenkor a modalis segédigékre, melyek a latin alakok igazi modalitásának nem mindig felelnek meg, pl. ha a *quid facerem?* kitéltet nem így fordítjuk: «was hätte ich *sollen* thun», hanem így: «was konnte ich thun».

Íme, ezért voltak hajlandók a kutatók egészen ELMERIG és DELBRÜCKIG a latin voluntativ functió fel nem ismerésére. Em-lítsem-e, milyen nehézséget okozunk mi is a tanulóknak modalis tekintetben is azzal a már említett fonáksággal, hogy *diceret, putaret, pateretur* alakok jelentésül a *mondaná, gondolná, türné* magyar alakokat véssük emlékezetükbe, s ezzel egészen elhanyagoljuk a főmondatokban annyira fontos voluntativ functiót?¹⁸⁹⁾

111. Ideje mármost, hogy megfejteni próbáljuk azt a nehéz kérdést, hogyan jutott ez az alak főmondatokban a mult vonatkozású jelentéshez.

De előbb még azt a kérdést kell elintéznünk, vajjon való-sággal mult vonatkozásúak-e ezek a nyomós modalitású alakok, vagy talán átképzelésesek? Ezzel a bökkenővel röviden végezhetek. A 107. §. B) pontjában az igazi átképzeléses ala-koknál épen azt találtuk az átképzelés kriteriumának, hogy *praesens historicumok* környezetében nem a *temptarent, inivent, diceres, cerneret* stb. alakok fordulnak elő, hanem a *temptent, ineant, dicas, cernas* alakok. Ezért mondtam már tanulmányom 105. jegyzetében hibásnak azt az okoskodást, mely «Repräsentation der Vergangenheit» alapján magyarázná ez alakokat (v. ö. a 107. jegyzetet is).

Az alak kétségtelenül a multság tudatával van használva, mert, mihelyt kivész a multság e tudatból (azaz: mihelyt átképzeli magát a beszélő a mult esemény-sorba) a *quid faceret?* helyett *quid faciat?* a *resisteret!* helyett *resistat, crederet* helyett *credas*nak kell állania.

Az alak tehát a multság tudatával van használva és mult vonatkozású, de nem önálló mult jelentésű alak, ha-nem eredettől fogva főmondatokban is viszonyi-

¹⁸⁹⁾ Persze, nemcsak ezt a főmondatos functiót hanyagoljuk el ezzel, hanem a mellékmondatos viszonyított használatban is az összes voluntativ functiókat. Azért hajlandók tanítványaink pl. ezélfatározó mellékmondat-ban az *ut videret* alakot «hogy látná» alakkal fordítani. Ez volt már bibliafordítóink egyik főtévedése is. A hiba abban áll, hogy a latin alak csak egyik, leggyakoribb és legérthetőbb functiójának megfelelő magyar alakot használták az alak összes functióinak fordítására.

tott. Ez a latin alakhasználat nyitja, melynek felfedezéséhez közel álltak már egyes kutatók, de a tény határozott felismeréséig és konstatálásáig nem jutottak el. Legközelebb állott hozzá már GOSZRAU, mikor műve (Lat. Sprachlehre, 2 Quedlinburg, 1880) 497. lapján a főmondatos alakokat «Conjunctiv und Subjunctiv *äusserlich* unabhängig» czímen tárgyalja, hozzátéven, hogy: «ganz unabhängig steht der abhängige Modus eigentlich nie, aber ist mitunter dieser regierende Gedanke nicht ausgesprochen», de a tényt már azért sem ismerhette fel egész jelentőségében, mert szerinte is (l. nálam 188. jegyz.): «dieser (t. i. der regierende Gedanke) ist die Meinung und Ansicht *des Sprechenden*». DELBRÜCK is tán efféle gondol, mikor az ilyen alakokat «vom Standpunkt einer vergangenen Situation aus» magyarázza (l. nálam fenn, a 105. jegyzetet), csakhogy D.-nél nem bizonyos, nem átképzélést ért-e, mert máshol így magyarázza a jelenséget: «Doch kann man sich auch, *ohne dass dafür ein äusseres Zeichen gegeben wurde*, in eine vergangene Lage versetzen, und sie die Grundlage der Äusserung nehmen.» Pedig igenis, van jele a multivonatkozásnak, ugyanaz, a mi a mellékmondatokban, t. i. hogy nem *cernas*, hanem *cerneres* az alak.¹⁹⁰⁾

Valamint tehát az újjörögben az *ἄς* v. *ὁ* λέγομεν, a francziában a *que je fasse*, *que je fisse* subj. alakok már alakjuk szerint is viszonyított, mellékmondatos természetűek, úgy a latin *quid facerem?* *cerneres*-féle alakok szerintem eredetileg függő, mellékmondatos functiójúak, s létrejövételükre a függés-behozatal útján kifejezhető értelmi árnyalatok adtak okot.

112. Ha mármost azt kutatjuk, mi az a mult történéis vagy főgondolat, melyhez a latin (látszólag) főmondatos subjunctivusok eredettől fogva viszonyulnak, nem is olyan nehéz a kérdésre a felelet. Mindenütt, a hol akaratnyilvánítás szerepel (legvilágosabban és leggyakrabban kérdő mondatokban, a hol más valaki akaratnyilvánítása, sokkal ritkábban állító mondatokban, a hol a beszélő akaratnyilvánítása értendő) valami mult szükségességet kifejező lappangó ige az odaértendő főgon-

¹⁹⁰⁾ A conjunctivusnak mint eredetileg függő módnak eredeti mellékmondatos használatát már Gottfried HERMANN is állította. Mivel HERMANN-nak erről a nézetéről Delbrück (II. 362, 363. l.) nagyon kicsinylő hangon nyilatkozik (ámbar [a 366. lapon] elismeri, «hogy már a védákban a conjunctivusnak sokkal nagyobb része van a mondat szerkezetekben, mint más modusoknak») ebből következtetem, hogy szövegemben idézett szavaiban nem viszonyított használatra gondol. Megjegyzem, hogy a viszonyítást én is csak az irreális alakra nézve tartom kétségtelennek, a reális alakról, vagy pláne általában a latin subjunctivusról nem állítom.

dolat. S még conjiciálnunk sem kell, hogy ezeket a főgondolatokat megtaláljuk, mert van elég példa olyan szerkezetre, melyben ez a főgondolat ki van téve. Megjegyzendő azonban, hogy a viszonyítás lélektanilag nem az akarási idejéhez igazodik, mert ez többnyire meglévő, hanem ahhoz a mult szükségességhez, melyre az akaratnyilvánítás vonatkozik. Íme: Plaut. Miles 731. Itidem divos dispertisse vitam humanam *aequom fuit*: qui lepide ingeniatus esset, vitam ei longinquam *darent* (kellott volna hogy . . . *adjanak*) . . . qui improbi essent et scelesti si *adimerent* (hogy . . . *elvegyék*) animam cito. Még jelemzőbb a következő kérdő példa, mely az alak önállósulását is nyilvánvaló módon mutatja (Trinum. 175): Utrum indicare me ei thensaurum *aequom fuit* . . . ? An ego alium dominum *paterer* (kellott volna hogy *túrjek*) fieri hisce aedibus? Qui emisset, eius *essetne* ea pecunia? Terentius, Heaut. tim. I. 2, 200. Mansum tamen *oportuit*. Fortasse iniquior erat: *pateretur!* (kellott volna hogy *túrje*) nam quem ferret (kit kellott volna, hogy *elviseljen*), si parentem non ferret suum? Ter. Phorm. II. 1. 67 (296). Non *fuit* *neesse* habere; sed (id quod lex iubet) *dotem daretis: quaereret* alium virum.

[Mindezen alakok kapcsolata szerintem ugyanolyan, mint olyan alakoké, a melyek nem épen *aequum erat*, *oportuit* vagy *neesse fuit* féle verbum regensekhez, hanem más olyan verbum regensekhez tartoznak, melyek után akaratnyilvánítás következik. Ter. Andr. III. 4. 5. *Veritus sum*, ne *faceres* idem, quod vulgus servorum solet. A következő példák olyanok, hogy még kötőszó sincs bennük, mint fennebb az *oportuit pateretur* szerkezetben: Epidic. II. 3. 11. *conducere* fidicinam, *cantaret* sibi etc. Merc. III. 1. 38. *Coniuravimus*, neuter stupri caput *limaret*. Trin. II. 4. 191. Tandem *impetravi*, *abiret*. Merc. II. 3. 92. Mihi quidam adulescens mandavit, *emerem* sibi ancillam. Pers. IV. 4. 82. *Tactust leno*, qui rogarat, ubi nata esset, *diceret*.]¹⁹¹⁾

A fennebb közölt példák, melyekben *aequum erat* v. *oportuit* *neesse fuit* féle ige a főtörténés, a többi idevaló példáktól csak abban különböznek, hogy sokszor nincs kitéve, csak lappang ez a főtörténés. De hogy odaértendő, megmutatja a néha kitett kötőszó, nevezetesen az *ut* méltatlankodó kérdésekben vagy felkiáltásokban. Enn. Med. fr. 10. . . *ut* ego illis *supplicarem*

¹⁹¹⁾ Mennyire ugyanaz a szerkezet, akár *aequum erat* (fuit), akár más, kitett mult verbum regenshez igazodik az alak, mutatja pl. ez a Cicero-féle (Sulla, 16, 45) méltatlankodó kérdés, melynek első mondatában még *ut* kötőszó is van, a másik kettő azonban, az előttük lévő *ut*-os mondat nélkül teljesen az *aequum erat*-os szerkezetek módjára volna érthető: Mihi cuiusque salus tanti fuisset, *ut* meam *neglegerem?* per me ego veritatem patefactam *contaminarem* aliquo mendacio? quemquam denique ego *iuvarem?*

(sc. *aequum fuit, oportuit*) tanta blandiloquentia? Plaut. Bacch. II. 2. 19. Egon *ut* id advenienti ei *redderem*? Mil. IV. 1. 16. Egone *ut* ad te ab libertina esse *auderem* internuntius? Phorm. V. 6. 34. *utin* haec *ignoraret* suum patrem? Megfoghatalan előttem, hogy eddig senki rá nem mutatott az efféle mellékmondatoknak az *ut*-talan (látszólagos) főmondatokkal való teljes azonosságára, a milyenek pl. Plaut. Trin. 960 *quam* ego, qui sit homo, nescio, eine *argentum crederem*?! V. ö. 134. Ca. Non ego illi *argentum redderem*? Me. Non redderes. (Ez a példa az átmenetet is mutatja a nem méltatlankodó kérdésben való használat felé). Ter. Eun. III. 5. 43. Ego homuncio hoc non *facerem*? Andr. III. 4. 5. Ego istuc *facerem*? Cic. Phil. II. 2. An ego non *venirem* contra alienum? Phil. II. 11. 26. Hi... *petere*nt?! Sest. 19. 43. *contenderem* privatus armis? 46. *depugnarem*? 48. *timerem*? V. ö. Liv. II. 7. 9. ego me metui me *crederem* posse a civibus meis? Curt. VI. 33. 10. iste *commoveretur*?! V. ö. ugyanezt a kitéltet nem kérdő formában CICERONÁL; Sest. 24, 54. *urbis tamen periculo commoverentur!*

Ez utolsó és a fennebb említett másik hasonló (Trin. 134) példa egyúttal azt is megmutatja, hogy a méltatlankodó kérdésekkel egészen azonos tekintet alá esnek a sokkal ritkább nem-kérdő kitételek is. A különbség csak az, hogy a kérdésben mások akarására hivatkozunk, s így ilyenkor a lappangó főtörténés jobban kiérezhető. Az átmenetet a kétféle kitétel közt legvilágosabban azok a kitételek jelzik, melyek nem egyebek a kérdés állító ismétlésénél. Non *redderem*? Non *redderes!* Továbbá a nem-méltatlankodó kérdések, pl. Cic. Phil. II. 10. 23. Quid ego *conarer*? de or. 3, 86. quid *faceret* aliud? Att. 6, 3, 9. quid enim *dicerem*? stb. Nem-kérdő alakok függő (mellékmondatos) természetét nem tudom *ut* kötőszós példákkal bizonyítani. [De a reális alakét igen, l. pl. Plaut. Capt. I. 2. 6. *sed uti* adserventur magna diligentia, Ter. Adelph. II. 4. 16. At *ut* omne reddat.] Quin kötőszós példa azonban irreális subj.-szal is van: Most. II. 2. 62. Mirum *quin* vigilantia *diceret*; Merc. I. 2. 91. Mirum *quin* me *subagitaret*; Pers. III. 3. 28. Mirum *quin* tibi ego *crederem* (előtte: *negabas credere*), stb. Van továbbá *utinam*-os példa, pedig nyilvánvaló, hogy eredetileg ezek is függő (mellékmondatos) szerkezetek: Capt. 537. *utinam* te di prius *perderent* (kellett volna hogy előbb elpusztítsanak, mint sem történt valami) Rud. 494. *utinam* tu prius *perbiteres* (*quam te vidissem*).¹⁹²⁾

¹⁹²⁾ A mi kivált az *ut* kötőszó kihagyását illeti, köztudomású, hogy a latinban épen bizonyos modális (segédige természetű) igék után gyakran elmarad az *ut* a klasszikus nyelvben is, így kivált épen *oportet* és *opus est* mellett (*hoc scias oportet, hoc scires oportuit*) továbbá *licet, vult, maclit,*

Egyszóval, minden arra vall, hogy az összes idetartozó, látszólag főmondatos olyan példákban, melyekben akaratnyilvánítás szerepel, — tehát a nem kérdő formájúakban is — a subiunctivus alak eredetileg viszonyított, csakhogy brachylogiás, azaz valami odaértendő főtörténéstől függ, és csak idő folytán önállósult annyira, hogy — kivált CICERO nyelvében — gyakran önállónak, főmondatosnak látszik. Olyan példát, mely voluntativ-iussiv értelemmel nem volna magyarázható, nem igen tudok; még a *cerneres*, *putares* féleket is jobb szeretném így, mint «potentialis» modalitással magyarázni.¹⁹³⁾ A ki azonban ragaszkodik a potentialis értelemhez, az is megmagyarázhatja brachylogiás viszonyítással az ilyen példákat is; a különbség csak az, hogy ilyenformán nem *aequum erat* vagy *oportuit* féle főtörténést kellene érteni, hanem effélet: *fieri potuit ut, eventurum erat ut.*

113. A mult vonatkozású, látszólag főmondatos subiunctivusok tehát eredetileg viszonyított használatúak. A viszony pedig, melyben a lappangó főtörténéssel állanak: néha az egyidejűség, rendszeren pedig az utóidejűség, rákövetkezés viszonya. Ez az, a 111. czikk legvégén említett értelmi árnyalat, melynek kedvéért a latin nyelv ezt a csak benne meglévő, sajátos alakot és kifejezésmódot létrehozta és fejlesztette: a mult vonatkozású egyidejűség, s kivált a rákövetkezés (utóidejűség) árnyalata, mely utóbbi különös élénkséggel, mint mindenütt, itt is akkor érezhető, ha az alak momentán actióárnyalatú imperfectumtöböz tartozik. Ha ezt a kitétel: (Cic. Sest. 22, 48) *mortem ego, vir consularis, tantis rebus gestis timerem?* magyarul így fordítjuk: *én féltem volna a haláltól?* akkor a magyarban egy önálló mult feltételes kifejezést használunk, mintha a latinban *pertimuissem?* volna. Az (*aequum fuit*) *timerem* kitételben lévő észjárás ez: «illett-é, kellett-é, hogy féljek a haláltól?» A magyarban nem szükséges ez a körülírás, mert a «féltem volna» perfectum is tartós történést jelöl; de a latin nem használhatta itt a perfectumot, mert ez punctualis

sinit, iubet, mandat, rogat és hasonlók mellett. Példák ilyen szerkezetekre szükségtelenek is; különben fenn a szövegben a 191. jegyzettel kapcsolatban közöltem néhány példát Plautusból. — Érthető tehát, ha a most szóbanlévő példáknak is csak kis részében található meg a függő viszonyt kétségtelenül bizonyító kötőszó.

¹⁹³⁾ BLASE (155. l.) mult potentialis funkcióra csak egyetlen egy példát ismer Plautusból. Ha potentialis volna az alapértelem, ilyen nem kérdő kifejezéseknek nemcsak a 2. személyben, hanem 3. sőt 1. személyben is elő kellene fordulniok, **dicerem* = azt mondhattam volna, **cernerem* = láthattam volna. Már pedig 1. személyben nem fordulnak elő. (Hogy az 1. személyű alakok kérdők is, és hogy viszont a legtöbb kérdő kifejezés 1. személyű, annak az oka csak az lehet, hogy a beszélő mult eljárására vonatkozó akaratnyilvánítás csak másoké, 2. vagy 3. személyeké lehet).

értelmű, s nem *félést*, hanem *megfélémedést* jelentene. A latin kitételben a megszólítottak akaratára való hivatkozás van, a magyar kitételben csak feltételeesség, mert a magyarnak nincs olyan akaratnyilvánító alakja, mely egyúttal mult vonatkozású volna. «*En féljek?*» ez a kitétel csak jövőről (v. meglévő állapotról) volna használható, multról csak átképzeléssel. De ilyen merész átképzelésre még a magyar nyelv sem képes, annyival kevésbbé, mert az irrealitás is kifejezendő, a mit pedig a magyar csak perfectumával fejezhet ki (v. ö. 118. jegyzet) és akaratjelzés nélkül (*En féltem volna*). Ezt a példát főleg az egyidejűség miatt hoztam fel, mely még cursiv-durativ árnyalatú imperfectumoknál is aránylag igen ritka efféle összefüggésben. Ilyen ez is (Sest. 29. 63.) atque ille, si alia quapiam vi expelleretur ex hac urbe, facere pateretur. (Itt is cursiv-durativ az imperfectum actiója, lélektana pedig ez: expectandum erat, ut pateretur; magyarul: *tűrte* volna (nem «*eltűrte*» volna), de a magyar fordítás így potentialis, a latin subj. nem az; a magyarban önálló mult feltételeesség, a latinban akaratnyilvánítás és multban való egyidejűség szerepel.) Ez esetben a latin azért sem mondhatott volna perfectumot, mert a *patitur* deponens ige lévén, perfectuma: *passus esset* erősen állapotjelző izű volna. Ez lehet sokszor az oka az imperfectum alkalmazásának momentán actióárnyalatú tövek esetében is. (Sest. 24, 54): si meis incommodis lætabantur, urbis tamen periculo commoverentur. Lélektana: (æquum fuit ut, oportuit ut) *commoverentur*, hogy *meginduljanak*, holott *nem* indultak meg; CICERO nem mondhatta itt a passiv perfectumot, *commoti essent*, nemcsak azért, mert ez feltételes, s e szerint feltételes mellékmondatot várnánk mellé (l. a 102. jegyzetet), hanem már azért sem, mert ennyit is jelenthet: «*lettek volna megindulva*». Lehetséges tehát, hogy a voluntativ függő imperfectum a latinban azért áll néha a magyaros potentialis perfectum helyett, mert az ige szenvedő vagy deponens formájú. De, mivel mégis sokkal gyakoribb az activ alak használata, azért ez az ok csak mellékes lehet. Az imperf. és ppupft. lélektanának, igazi különbségét CICERO következő kifejezéseim mutatom ki (Sest. 20. 46): *depugnarem* potius... periculo vestro, quam id quod omnibus impendebat, unus pro omnibus susciperem? = mégis kellett volna *folytatnom a harcot?* (Egyidejűség.) — Ugyanilyen összefüggésben: *resisterem* potius...? = szükséges volt, hogy *felvegyem* a harcot, hogy *megkísérleljem* az ellentállást? (Momentán actióárnyalat, utóidejűség.) Ugyanez nemkérdő formában: *depugnares!* = szükséges volt, hogy *folytasd* a harcot; *resisteres!* = szükséges volt, hogy *felvedd* a harcot. Ellenben más összefüggésben és értelemben maga CICERO is ezt

a szemrehányó akaratnyilvánítást adja ellenfelei szájába (Sest. 20. 45). *Restitisses, reppugnasses, mortem pugnans oppetisses!* magyarul is pontosan fordítható: «álltál volna ellen, vetted volna fel a harcot, haltál volna meg!» Miért választja itt CICERO ezt a formát? Mert a történések folyása vagy megkísérlése nem jelzendő, sőt nem jelezhető, hanem a súly a föltételezett, de meg nem történt eseményeken van, szóval: *punctualis* alak van helyén. Az *imperfectum*os kitételek viszonyítottak lévén, bizonyos fokig, de a nélkül, hogy történésük multságá (vagy irrealitása) kivessze a beszélő tudatából, fejlődésében tüntetik fel a történes állapotát, a milyen a mult helyzet szempontjából, ahhoz képest volt: egyidejű tartósnak, vagy utóidejű tartósnak és momentánnak. Az *imperfectum*ok közel állnak ahhoz, hogy idő tekintetében is egészen átképzélesen alapulók legyenek; de ezen a határvonalon a latin nem lépett át: *multa* vonatkozásuk az alakok irrealitásával mindig határozottan jelezve van, csak *acti*óbeli viszonyításuk mutatja a képzeletnek az illető helyzetbe való bizonyos fokú elmélyedését, mely, mihelyt *multa* vonatkozó szándék, akarat, szükségesség kerül kifejezésre, mindig (pl. közönséges mult célhatározó mondatokban is) elkerülhetetlen, mert azzal együtt jár. Ez az a különbség, mely a latin és a magyar kifejezések közt még akkor is megmarad, ha *resisteres* alakot így fordítjuk: szükséges volt, illet, hogy *ellenállj*; míg a magyar csak az *acti*ót jelzi, az idői vonatkozást (vagy az irrealitást) nem, addig a latin az *acti*óviszonyításon (utóidejűségen kívül) a *multa* vonatkozást (irrealitást) is jelzi a *resisteres* alakkal. A magyar *ellenállj* alaknak pontosan a latin *resistas* alak felelne meg, mely azonban ilyen mult vonatkozású (irrealis) értelemben tudvalévőleg sohasem állhat.¹⁹⁴⁾

Az *imperfectum*os kitételek tehát mást mondanak, mint a *potentialis* irrealis *perfectum*ok, s ez a más értelmi árnyalat az, melynek feltüntetésére a latin nyelv a most szóbanlévő *imperfectum*os szerkezeteket kifejlesztette. Ezzel a válaszzsal oldottam meg véglegesen azt a kérdést, melyet tanulmányom 71. pontjában függőben hagytam. Most már világosan megérthetjük, mi magyarázza meg a BRUGMANN és DELBRÜCK felfogása közt lévő ellentétet. BRUGMANNnak igaza van abban, hogy az *imperfec-*

¹⁹⁴⁾ E szerint GARAI-nak a 71. pontban említett kitétele: «*vélnéd egy erdő rengeti hatalmas üstökét*» latinul pontosan: *credas* (l. 107. pont B). *Crederes* ellenben *brachylogi*ás viszonyított (egyidejűséget kifejező) *multa* vonatkozó (irrealis) alak = illet, kellett, várható volt, hogy *véljed*, és irrealisan: hogy *vélted volna* (ha ott lettél volna); röviden az irrealitás kifejezésével: «*vélted volna*».

tumok mult vonatkozásúak, DELBRÜCKnek abban, hogy egy mult helyzet szempontjából («vom Standpunkt einer vergangenen Situation aus, l. nálam a 105. jegyzet») vannak használva, azaz, hogy viszonyítottak. De nincs igaza BRUGMANNnak abban, hogy az imperfectumok valóságos (önálló) multak volnának (mert csak az irrealitásból folyó mult vonatkozás kifejezésére valók az actióviszonyításban), DELBRÜCKnek pedig (ha ugyan így érti a dolgot) abban, hogy az imperfectumos kitételekben időteli átképzelés is nyilvánulna.

114. Fennebb (a 110. §.-ban, de v. ö. 112. §. végét) kifejtettem, hogy a látszólagos főmondatokban álló efféle subjunctivusok modalitása ha nem is mindig, legalább rendszeren voluntativusnak magyarázandó. Hasonlóképpen áll a dolog feltételes szerkezetek főmondataiban is, mikor a várt pqpft. helyett imperfectumot találunk látszólag önálló mult értelemben. Az ilyen mondatok, mint a 71. §. 3. pontjában jeleztem, különben is rendszeren kérdő formájúak, mint pl. ez is (Phorm. I. 2. 69.): Non, si redisset, pater ei veniam *daret*? Ge. Ille *daret*? Numquam *faceret*, s így a voluntativus functió könnyen kiértezhető. De kiértezhető a nem kérdő formájúakban is, minőkre a 71. §. 3. b) pontjában egy példát idéztem, s a minők ezek a példák is: Plaut. Bacch. III. 3. 28 (a régi jó idők szokásainak előadásában): ... de hippodromo ubi revenisses domum, ... apud magistrum *adsideres* (sc. necesse fuit), és fennebb u. o. 20: ante solem exorientem nisi in palastram veneras, ... praefecto haud medioeris poenas *penderes* (sc. necesse fuit, oportuit). Könnyű megérteni, miért nem mondott itt a költő pqpft. alakokat: a szokásos történetes volt nyomatékosan kifejezendő. [Azt a két példát, melyeket a 71. §. 3. c) pontjában közöltem, (Caes. B. C. III. 111. és B. Al. 16.) s melyek önálló modalitással nehezen magyarázhatók, mint most már tisztán látom, oratio obliquásoknak kell érteni, olyanformán, mint a tanulmányom 159. és 153. jegyzeteiben említett példákat. Ezek tehát nem ide valók.] Az efféle alakok tehát feltételes főmondatokban is brachylogiásan, egy elhallgatott mult főgondolattól függő functióval magyarázandók,¹⁹⁵⁾ s a potentialis modalitás felvételére multa vonatkozó feltételes főmondatokban is alig van szükség:

¹⁹⁵⁾ A feltételes szerkezetekben lévő ilyen alakok functióját legjobban megértetik olyan szerkezetek, melyek, a nélkül, hogy formaszerint feltételesek volnának, nagyon közel állanak hozzájuk. Ilyenek pl. kérdő formában Cic. Sest. 19. 43. *Vicissent improbos boni: quis reliqua praestaret?* feltételes formában: si vicissent, quis pr.?, az alakok épen ilyen functiójúak. Nem kérdő példa: Cic. de off. III. 75. *At dares hanc vim M. Crasso: ... in foro, mihi crede saltaret!* Feltételes formában: si dares v. dedisses, *saltaret*.

ilyen modalitással a paupt. áll multa vonatkozólag, de, mivel ez mindig punctualis történésű, a latin stilisztáknak nem mindig volt alkalmas a történés kellő árnyalatú (cursiv-durativ töveknél tartós, momentánoknál ismételt vagy megkísérelt egyidejű, vagy az utóbbiaknál utóidejű, szándékolt történések) kifejezésére.

116. De még tovább ment a latin nyelv. Alkalmazta ezeket a brachylogiás függő subjunctivus alakokat mellékmondatokban is. De kevés gondolkodással a priori átlátható, hogy nem mindenütt, hanem csak ott, a hol az a főtörténés, melyhez az alak látszólag viszonyul, nem-mult vagy nem-irrealis értelmű. Mert az alak csak ilyen (látszólagos) összefüggésben ír ki a szerkezetből, s irreális formájával mindjárt elárulja, hogy nyomatékos modalitással értendő. *Quid* (æquum necesse fuit ut) *facerent*? Ez a subjunctivus ebbe az összefüggésbe kerülve: *rogas, quid facerent*? írja a szerkezetből, melyben közvetlen viszonyítás esetén *rogas quid faciant* vagy *fecerint* volna szükséges, s ezért nyomatékos modalitása élénken érezhető (= *rogas, quid necesse fuerit ut facerent*). Ilyen példák: Cic. Rose. Am. 33 *video esse causas permultas, quæ istum impellerent*; Sulla 20, 57. *verisimile non est, ut... ab se dimitteret.*¹⁹⁶⁾ Plaut. Merc. 663. *quid tu faceres, men rogas?* (itt az alakok szórendje is mutatja a *rogas*-szal való syntaktikai összenemfüggést). Kérdő példa erre is több van, mint nem-kérdő; ilyen a most idézetten kívül ez is (Cic. Vat. 5): *quaero a te, cur Cornelium non defenderem?* Mindezen példában a modalitás könnyen felismerhető.

A hol azonban az alak mult vagy irreális főigével való kapcsolatban fordul elő, ott már nem ír ki a szerkezetből, s ezért gyakran kétértelmű. Még a *diceres, crederes*-féle nagyon szokásos alakoknál könnyebb a pragnans modalis értelem fel-

¹⁹⁶⁾ Közlöm ehhez a helyhez HALM magyarázatát kommentáros kiadásának illető helyéről. Kiderül ebből, hogy mindig felrűnt a magyarázóknak a szövegből kirívó alak, de magyarázni nem tudták. «Das Imperfect *dimitteret* ist als modus potentialis der Vergangenheit zu fassen: *ut dimittere voluerit* es ist nicht warscheinlich dass er ihn von sich *gelassen hätte*». Ez a magyarázat nem adja meg a kitétel lélektanát, mely szerintem ilyenféle: *non est verisimile, (ut eventurum fuerit ut) ab se dimitteret. Dimitteret* egy elhallgatott mult főtörténéstől függő momentán alak, mely a mult főtörténéshez képest utóidejű melléktörténést fejez ki. Tehát egészen más, mint *ut dimitisset* volna, mely alakhoz, mint igazi potentialishoz, viszont egy elhallgatott feltételes mellékmondat (*nisi quid accidisset*) volna értendő, l. nálam a 102. jegyzetet. Ezért HALM sem *dimitisset* magyarázza: de az ő magyarázatából nem derül ki a fődolog, hogy: míg *dimittere voluerit, igenis, verisimile est* főtörténéshez viszonyulva, addig *dimitteret* nem ahhoz viszonyul, de csak viszonyított lehet.

ismerése, pl. Cic. Sulla 20, 59. qui tanto amore suas possessiones amplexi *tenebant*, ut ab iis membra citius divelli posse *diceres*, ámbar ebben az összefüggésben *tenebant* multhoz sem viszonyulhat más alak, mint épen *diceres*, úgy hogy ez az alak itt dupla functiójú lehet: következményes is, önálló voluntativ modalitású is. Hasonló ehhez Ter. Phormiójában *diceres* functiója ebben a czélhatározó mondatban (Phorm. I. 2. 54) virgo pulchra, et quo magis *diceres*, nil *aderat* adiumenti ad pulchritudinem. Következményes mondatban vannak Andr. 135: ut *cerneres*, Heaut. 307 ut *scires*. De pl. már efféle mondatban (Sulla 16, 45): mihi cuiusquam salus tanti *fuisset*, ut meam *neglegerem*? kétséges, és el sem dönhető, vajjon a *neglegerem* alak egyszerűen következményes-é (magyarul: hogy elhanyagoltam v. elhanyagoljam) vagy brachylogiás praegnans modalitású? (= hogy el kellett volna hanyagolnom, hogy szükséges lett volna, hogy elhanyagoljam). Cic. Sest. 19, 43. Quid *erat* bis vincere? id profecto ut (denuo) *dimicaret*. Mint egyszerű felszólító mellékmondat állítmánya, *erat*-hoz viszonyulva ezt jelentené: hogy *harczoljak*: praegnans modalitással és elhallgatott főtörténéshez viszonyulva ezt: hogy *harczolnom kellett volna*. A döntés legfeljebb a kitétel kérdő vagy nem-kérdő voltán alapulhat. A *neglegerem* példa kérdő, s azt azért én brachylogiásan érteném; a *dimicaret*-et a kiadók nem úgy közlik, tehát inkább egyszerű felszólító modalitásúnak értem *id(erat) profecto* főtörténéshez viszonyítva. Finom értelmi árnyalatok ezek, melyek lélektanát eddig nem igen értették a kutatók;¹⁹⁷⁾ nem csoda, hogy kiváltképen épen a legfinomabb latin stilisztánál, CICERÓNÁL fordulnak elő. A későbbi prózairók nem nagyon szerették, a késő-latinban és a román nyelvekben pedig ismeretlen az alak efféle functiója. Kiszorították a körülírások, s kivált a modalis segédigék. Igazi tere CICERÓN kívül főleg a régibb latin irodalmi nyelv, s nevezetesen PLAUTUS és TERENTIUS vígjátékai (a kutatók éppen ezért is voltak hajlandók az alakokat önálló multaknak magyarázni); költőknél itt-ott minden időszakban előfordulnak, mert rövidebbek, praegnansabbak, szokatlabbak, mint a modalis segédigés alakok.

117. Hátra van még annak a fennebb (71. és 110. §.) elhalasztott kérdésnek tárgyalása, hogyan magyarázandó föltételes szerkezetek főmondataiban az alak nem-mult vonatkozású használata? Rendesen «jelen» használatnak nevezik ezt a kutatók, voltaképen azonban úgy áll a dolog, hogy vagy általános

¹⁹⁷⁾ Az alakok magyarázatán a kommentárok többnyire úgy teszik túl magukat, mint pl. BRIX Plautus Coptivi 537. v.-éhez való következő jegyzetében: «*perderent*: beim Conj. iussivus steht das Imperf. häufig für das Plusquamperfectum». Kényelmes (és hibás) magyarázat!

(mindenkorra érvényes) a használat, pl. Cic. de off. I. 5. 15. (Forma honesti) si oculis cerneretur, mirabiles amores *excitaret sapientia*», vagy alkalmi, s ez esetben ha cursiv-durativ actióárnyalatú, jelen történést (de egyúttal multat és jövőt is), ha momentán actióárnyalatú, jövő történést foglal magában. Sőt cursiv-durativ árnyalatú ige is jövő vonatkozású, ha a feltételes mellékmondat jövőre vonatkozik (tehát, ha momentán árnyalatú az igéje) *Laudarem* (apud me *tenerem*, semper *diligere*m) eum, si ad me veniret. Az összes efféle functiókra tehát csak az a definitió illik, hogy nem-mult vonatkozásúak.

DELBRÜCK szerint tudvalóleg nem ez a functió szorul magyarázatra, hanem a mult vonatkozású, mert ő szerinte az alak eredetileg jelen irrealitást (Irrealis des Præsens) fejez ki, s a mult értelem ennek csak módosulása. BRUGMANN és követői (pl. BLASE), ellenkezőleg, a mult értelmet tartják az eredetinek; ezen az alapon állanak azok az iskolai és nem iskolai nyelvtanok is, melyek *praeteritum imperfectum conjunctivi* nak nevezik az alakot, ámbár magyar megfelelőjének (egészen következetlenül) a *szertnék*, *intenek* stb. alakokat iktatják be a táblázatokba. (L. a 198. jegyzetet.)

Egy tény egészen bizonyos, hogy az alak functiója feltételezett történésben mindenképen irreális, szemben a másik (*ament*, *moneant*) reális alakkal, azaz: hogy nem-mult értelemben is csak olyankor használható, ha a beszélőnek tudatában van a feltételezett esemény *meg nem történhetése*.¹⁹⁸⁾ A nem-mult történésre nézve már most egyaránt megtörténhetik az is, hogy a beszélő lehetségesnek fogja és tünteti fel a feltételezett történést, de az is, hogy lehetetlennek. Mult történések azonban feltételes en mindig csak irreális módon szerepelhetnek, mert ilyenkor csak meg nem történt történésekről lehet szó. DELBRÜCK elmélete tehát efféle *a priori* okoskodással könnyen igazolható volna. De nyelvi és nyelvtörténeti tények pontosabb számbavétele mellett olyan nehézségek mutatkoznak, melyek a hypothesis helyességét nagyon kétségesnek tüntetik fel.

Először is nem mindig irreális az alak functiója, s nevezetesen nem az még az oratio recta legtöbb (célhatározó, következményes, időhatározó, okhatározó) mellékmondatában sem, nemhogy oratio obliquában.

¹⁹⁸⁾ Ezért nevezem én is jobb terminus hijján az ú. n. praeteritum imperfectum conjunctivi alakot DELBRÜCK terminusával (mely még legkevésbé adhat téves felfogásra alkalmat) a subjunctivus imperfectuma irreális alakjának, noha szigorúan véve a dolgot, a történést nem minden mult vonatkozású alakban irreális, hanem a feltételes szerkezetekbe tartozó történéseken kívül csak a voluntativ modalitású (látszólag) főmondatbeli történésekben.

Homályban marad továbbá DELBRÜCK hypothesise mellett a perfectum irreális subjunctivusától való különbség, mely alak funkciójával DELBRÜCK egyáltalában nem is foglalkozik (l. nálam a 104. jegyzetet). A perfectum irreális alakja, ha történéssjelző, mindig mult, nem azért mert subjunctivus, hanem mert perfectum (l. nálam a 71. §.-t). Mi szükség volt hát az imperfectum alakra is mult vonatkozásban? Erre a kérdésre D. meg sem kíséri a választ. Én ugyan megadtam a választ tanulmányom 113. §.-ában, s e szerint a válasz szerint 1) az imperf. alak azért használtatott mult vonatkozásban is, mert az az impft.-mal kifejezhetőek voltak a perft.-mal ki nem fejezhető voluntativ modalis és actióbeli árnyalatok (nevezetesen a voluntativ-iussiv modalitás és a cursiv-durativ vagy iterativ és de conatu árnyalatok); de 2) az imperf.-nak ez a funkciója csak a függő (viszonyított) alakhasználat mellett érthető, úgy hogy szerintem épen a multa vonatkozó alakviszonyítás volna az alapja a szóbanlévő alak funkciójának. A perfectumalakhoz való viszonyt tehát én DELBRÜCK helyett tisztázni iparkodtam, de olyan irányban, mely nem kedvez a D.-féle hypothesisnek.

De vannak más fontos nyelvi tények is, melyek nem kedveznek neki. Mi az az irreális-alak? hogyan tudnak a nyelvek, s nevezetesen az idg. nyelvek irrealitást kifejezni? Akármelyik nyelvet nézzük, azt tapasztaljuk, hogy igealakokkal vagy nem fejezik ki az irrealitást, mint pl. rendszeren az ó és újgörög, a magyar, a német, a román nyelvek, vagy pedig csak a multságon át, annak közvetítésével s körülírással tudják kifejezni. Ezekről a nyelvtényekről már tanulmányom 118. jegyzetében részletesebben értekeztem a PLAUTUS-féle *Cras irēs potius hodie hic cenares* és más hasonló kitételek fordításairól szólva. Valószínű tehát, hogy ebben a latinban mindenesetre különös és magábanálló (rokontalan) alakban sem volt közömbös a multa való vonatkozás az irreális nem-mult értelem kifejlődésében, s hogy nem a mult vonatkozás a másodlagos, későbbi fejlemény (hogyan is lehetne, mikor a mellékmondatokban kezdettől fogva olyan következetes a mult vonatkozásban való használat), hanem fordítva, a mult vonatkozáson fejlődött a nem-multa is vonatkozó irreális használat, mert a multsággal az irrealitás együtt jár.

E mellett a magyarázat mellett mindjárt világossá válik az is, miért használtattak a voluntativ modalitású alakok később, a nem-mult functió kifejlődése után is az eredeti mult vonatkozású functióval. Azért, mert ezeknél a modalitás (a multa vonatkozó akaratnyilvánítás) különösen kérdő formában megőrizte a mult functiót. [A nem-mult irreális értelem, ugyanis voluntativ functióval rendkívül ritka, és csak a *cras irēs potius* (holnap mentél volna inkább) féle példákban képzelhető. A latin

észjárás szerint a főtörténés ilyenkor sem *aequum est* v. *oportet*, hanem *aequum fuit* vagy *oportuit*, mert a kérdés a megszólított egyén vonakodása miatt le van tárgyalva, a felszólítás elintézettnék van felfogva.] A hol azonban voluntativ modalitástól ment feltételezett történés szerepel, ott az irreális értelem (*cras*, v. más jövőre vonatkozó körülírások nélkül is) önállósulhatott az ú. n. conditionalis modalitással kapcsolatban, (*dares, si haberes* = adnál, ha volna, de nincs) mert ilyen esetekben a történés viszonyított volta nem volt annyira érezhető, mint a voluntativ modalitás esetében.

Hogy a mult vonatkozású használat az eredeti, a nem-mult vonatkozású csak későbbi fejlemény, erre mutat a legfontosabb, semmiképen el nem hanyagolható argumentum is: a nyelvtörténet tanúsága. Bizonyításra sem szoruló kettős tény először: hogy a ránk nézve legrégebb latin nyelv, PLAUTUS nyelve, mely a közbeszédnek is inkább megfeleltetett a későbbi írók nyelvénél, irreális értelemben is többnyire még a reális alakokat használja, s hogy a reális alakok ilyen használata később is elég közönséges, s másodszer: hogy a mult vonatkozású (látszólagos) főmondatbeli használat éppen Plautusnál a legközönségesebb, később (CICERÓT nem tekintve) a nem-mult irreális használat terjedésével egyre ritkábbá válik.

Minden arra mutat tnbát, hogy az alak magyarázatának kérdésében BRUGMANN helyesebb úton jár, mint DELBRÜCK; de BRUGMANNnak nézetem szerint viszont abban nincs igaza, hogy — a mi megint hallatlan dolog volna az idg., sőt az összes előttem ismeretes nyelvek terén. — mult alapértelme ről szól: nem mult, hanem csak *multa* vonatkozó értelemről lehet szó, mert ez a speciális latin alak meggyőződése szerint eredettől fogva függőnek, viszonyítás céljából alakult, még pedig *mult* főtörténésekhez való viszonyítás céljából. Azokban a functióban, melyek a görög conjunctivus voluntativus és a görög optativus óhajtó modalitásának felelnek meg, meg is tartotta függő természetét, és vele a *multa* vonatkozó értelmet, ellenben abban a functióban, mely a görög modusok, kivált az optativus többi modalitásainak felel meg, túlfejlődve a görögön, a nem-mult irrealitást is kifejlesztette, s ebben az értelemben némileg önállósult.

118. A nem-mult irrealitás értelmében való használat később olyan közönségessé vált, hogy elbeszélésben álló voluntativ feltételes mondatokban sokszor bajos eldönteni, mult vonatkozásról van-e szó, vagy ez a mult vonatkozás kiveszett az író tudatából, s az alakot irreális nem mult értelmében, az az átképzéssel használja, éppen úgy, mint a 107. B) pontban

említett reális alakokat. Ez a tárgy külön vizsgáldást érdemelne, mert az anyag még nincs kellően összehordva, már csak azért sem, mivel a kutatók összetévesztik az átképzélést a repraesentatióval, (azaz mult személyeknek, tárgyakkal, eseményeknek a tényleg folyó események közé képzelésével). A repraesentatió — mely különben igen ritka — éppen ellenkező lelki folyamaton alapszik, mint az átképzelés, a kétféle jelenség tehát szigorúan külön tartandó. Repraesentatióról lehet szó pl. a következő mondatban (Cic. Rosc. Am. 103): *Africanus... si sua res ageretur, testimonium non diceret* (t. i. most, mikor az ellenfél teszi): *nam in talem virum non audeo dicere, si diceret, non crederetur*. Ilyen talán ez is (Cic. Att. 2, 21, 4): *... Apelles, si Vererem caeno oblitam videret* (t. i. most) *magnum, credo, acciperet dolorem*. De bizonyosnak ez a lélektanú nem-mult értelem sem mondható, még kevésbé az igazi átképzeléses lélektanú, t. i. hogy az elbeszélő a szóbanlévő mult helyzetbe képzelni magát. BLASE (i. m. 158. l., a ki e mellett szintén összezavarja az átképzélést a repraesentatióval) csak egynehány helyet idéz az efféle alakhasználatra az egész latinságból, azt is csak költőkből (VERGILIUSTÓL STATIUSIG). De egyik példa lélektana sem kétségtelen; legvalószínűbb az átképzelés Verg. VI. 33 helyén, hol (az Apollo-templom képeit) *protinus omnia perlegerent oculis* (Aeneas et socii), *ni iam praemissus Achates adforet, atque... sacerdos, fatur quæ talia regi*. Itt ugyanis a *fatur* præs. historicum és a *iam* adverbium az átképzelés mellett szólnak. Jól teszszük azonban, ha az átképzelés fölvetelésében a következő elvekhez ragaszkodunk: 1) A hol az alak mult vonatkozásának is érthető, kivált régebbi íróknál (és prózában), értsük mult vonatkozásának. 2) Nem-multnak, tehát átképzelésesnek csak ott értsük, a hol (későbbi íróknál) az alak környezete átképzeléses előadású. E szerint pl. Horatiusnak ezt a helyét (Sat. II, 8, 59. Rufus, ut si filius... *obisset* (!) *flere* (sc. *coepit*). *quis esset finis, ni sapiens sic Nomentanus amicum tolleret*: ... *Varius mappa compscere risum vix poterat* én nem értem átképzelésesnek (mint BLASE teszi): a *quis esset* elé *incertum erat* féle főtörténést értenék, s az *esset, tolleret* alakokat mult környezetükre (*obisset, poterat*) tekintettel mult vonatkozásúaknak magyarázom.

A nem-mult irreális értelem igazi helye e szerint (feltételes főmondatokban) nem az elbeszélő, hanem a vitázó, értekező előadásban van. Ebben azonban olyan gyakori, hogy, mint láttuk, a mult-vonatkozású eredeti értelem (látszólagos) főmondatokban szinte kivételosenk tűnik fel a későbbi irodalmi latinságban. A román nyelvekbe tudvalóleg ebben a functionban sem ment át az alak. Kiszorították pl. a francziában a főmondatokban a körülírt alakok, a mellékmondatokban pedig körülíratlan mult

indicativus, mely a latin *-bam* végű *præteritum imperfectum*nak felel meg. (Si je savais; általánossá azonban irreális értelemben csak a XVIII. század óta vált az ilyen szabású mellékmondat, l. VISING, Die Realen Tempora der Vergangenheit stb. Heilbronn, II. 1889, 66 és kk. lap.)

GYOMLAY GYULA.

Néhány határozóragunk alaktanához.

1.

A *-tól, -től* ragnak mai magánhangzója tudvalevőleg csak a *-ból, -ből* s a *-ról, -ről* rag hatása következtében vált eredetibb *ú, ü-ből* egy fokkal nyiltabbá. Az is tudvalevő, hogy a régiebb *-tül* és *-tül* alakok közül a magashangú az eredeti; bizonyítják ezt nemcsak a személyragos *tőlem*, hanem a régi nyelvben gyakori *haláltül*-féle illeszkedés nélküli alakok is (vö. TMNy. 665). E legrégebbnek kimutatható *-tül* alak pedig SZINNYEI szerint (NyK. XXXV. 450, NyH.⁴ 124) összevonás útján megelőző **tűvöl* alakból keletkezett. Én az *e* ragunk keletkezésére vonatkozó összes eddigi magyarázatok közül SZINNYEIÉT tartom a legelfogadhatóbbnak s csak az az egy megjegyzésem van hozzá, hogy az újabb *-tül* alak **tűről* alakból aligha keletkezhetett hangtani úton.

Az ilyen magánhangzó közti *v* kiesésének és az utána való összevonásnak igazolására rendszeren a nyugati nyelvjáróterületnek efféle jelenségeit és a *lön, tön, vön*-féle igealakokat szokták idézni. De a nyugati (különösen göcseji és őrségi) nyelvjárásoknak ilyen alakjai kronológiailag kétségtelenül sokkal fiatalabbak a *tül* alaknál, a *lön*-féle alakoknak **lövén*-félékből való fejlődése pedig igen-igen kétséges. Ezeken kívül pedig igazán nem tudom, hogy mivel lehetne egy ilyen, kétségkívül régi hangtani **tűről* > *-tül* fejlődést támogatni. Kifogástalanul meg lehet azonban magyaráznunk a *-tül* alak keletkezését, ha föltesszük, hogy a rövidülés a személyragos **tűvölem, *tűvöled, *tűvöle* alakokban történt meg, s hogy csak az ilyen (a második nyílt szótag rövid magánhangzójának kiesése útján keletkezett)

**tüvlem* > *tülem*-féle személyragos alakok hatása alatt lépett a ragtalan **tüvöl* névutó (később rag) helyébe is a rövidebb *tül* alak. Olyan eset ez, mint a hogy pl. a szabályos *köztem*, *közted* stb. hatása alatt a szabályos **közöt* helyébe is *közt* lépett (MNY. VIII. 201).

A *-tül* (> *-tül*, *-tül* > *-tól*, *-től*) rag keletkezése módját tehát érteni vélem — ha csakugyan igaz az, hogy az ablativus ragja eredetileg pusztán *-l* volt. Mert ha e rag mindig (főnévi eredetű) *-ól*, *-öl* volt, a minék SIMONYI újabban (Nyr. XL. 208) magyarázta, akkor ez a kérdés már jóval bonyolultabb. Vagy azt kellene akkor megértése végett föltennünk, hogy **tüvölem* stb. *ö*-je megrövidült, mégpedig már igen régen, mert már legelső nyelvelméleinkben is *-tül* van, de akkor mért csak az egy **tüvölem* esetében, s mért máig sem az *alólam*, *belőlem*, *előlem*, *felőlem* stb. esetében? Vagy azt kellene föltennünk, hogy nem az *ö* > *ő*, hanem az első szótag *ü*-je esett ki (erre vonatkozólag l. alább a *-ra*, *-re* hangtörténetét), de akkor meg **tvöl*-ből *-tól* alakot kellene várnunk, holott már legrégebben, jóval a nagyszámú *ó*, *ő* > *ú*, *ü* változások előtt, *-tül* (\approx *-tül*) a rag alakja. (A *-tül* magánhangzójának zártágát a **tvöl* *v*-jének tulajdonítani leghatározottabb meggyőződés szerint egészen eredménytelen kísérlet volna.) Vagy azt kellene végül föltennünk, hogy talán mégis a *v* esett ki s az így keletkezett hiátust aztán összevonás útján tüntette el a nyelv, de (egészen el is tekintve attól, hogy az ilyen *öveg* > *öeg* > *ög*, *söveg* > **söeg* > *sög*, *hövel* [hüvely] > **höel* > *höl*-féle fejlődések régiségét még előbb be kellene bizonyítani) akkor is aligha lett volna egy ilyen **tüöl* alakból *tül*, hanem sokkal valószínűbb, hogy *töl* (vö. *üvölt* > *üvöt* > *üöt* > *öt* MTsz.), már pedig tagadhatatlan, hogy e ragnak legrégibb ismert alakja *-tül*.

Egyszóval, én a *-tül* (> *-töl*) ragot csak a SZINNYEI föltevésén alapuló **tüvölem* > **tüvlem* > *tülem*-féle személyragos alakokból való elvonásként tudom kifogástalanul megérteni.

2.

Egyáltalán nem értem azonban a *-ról* (> *-rol*, *-röl*) rag keletkezése módját. T. i. akkor nem, ha csakugyan igaz volna az, hogy a *-ról* nem egyéb, mint **rajól*-ból, vagy SZINNYEMEK már említett fölfogása szerint (NyK. XXXV. 449, NyH.⁴ 125) **rajol*-ból való összevonás, a minék eddig általában magyarázták. A **rajol* *a*-jának kiesését ugyanis semmiféle hangtörvény alapján sem tudnók megérteni; a **rajol* *o*-ja szabályszerűen kieshetett ugyan a **rajolam*, **rajolad*-féle háromtagú személyragos alakokból, csakhogy ezekből **rajlam*, **rajlad*,

stb. keletkezett (vö. **rajotam* > *rajtam* is, MNyv. VIII. 200), s az ilyen **rajlam*-féle hangalaknak semminemű hatásából sem volna érthető a **rajol*-nak *ról*-lal való helyettesítése (mint *tüllem* hatása alatt a **tüvöl-é tül*-lel). A máig meglevő őrségi *léram* alapján elméletileg föl lehetne ugyan tenni, hogy a **rajolam* > **rajlam* > **rélam* fejlődés annak idején nemcsak ilyen szűk területen ment végbe, s hogy a mai köznyelvi *rólam* talán nem egyéb, mint e **rélam* illeszkedett alakja, a melyből éppen olyan elvonás útján keletkezett a *-ról* rag, mint *tüllem*-ből a *-tül*; csakhogy e föltevés elfogadását lehetetlenné teszi (némely kisebb nehézségen kívül) főleg az a körülmény, hogy ilyen típusú visszaható illeszkedésre tudtommal egyetlen egy példa sincsen a magyar hangtörténetben. (Vö. *béka*, *béna*, *dézza*, *dézsma*, *széna*, stb. hangrendjét. Sőt *kégyő*, *kéván*, stb. is illeszkedetlen maradt, holott ezekben állandóan hosszú magánhangzó szerepelhetett volna indukáló gyanánt.)

Az eddigi **rajól*-ból, vagy akár **rajol*-ból kiinduló magyarázat tehát véleményem szerint elfogadhatatlan. Kisértsünk meg azonban más kiindulópontból egy más magyarázatot.

A mai *-ra*, *-re* ragnak legrégebb alakja, melyet kimutathatunk, az 1055. évi *rëá* (névutó) és *-rëá* (rag). 1211-ben azonban már *-rá*, *-ré* alakja van (vö. OklSz.). A *rëá* természetesen megelőző **rajá*-ból, s ez még régebb **rajá* (< **rajé*)-ból való, a *-rá*, *-ré* alakból pedig a szóvégi *á*, *é* hangoknak sok más esetben is tapasztalható megrövidülésével a mai *-ra*, *-re* lett. Kérdéses csak az, hogy milyen úton-módon lett a XII sz. folyamán a *-rëá*-ból a rövidebb és már illeszkedő *-rá*, *-ré*? Az én véleményem szerint ez csakis a következő módon történhetett. Mikor a *rëá* névutó raggá lett, akkor magánhangzón végződő szóhoz járulván (vö. pl. *brokinarea*, *holmodi rea*, *hodu utu rea*, *ohut cuturea* stb., OklSz.) az *ë*-nek a két nyílt szótagos hangtörvény értelmében csakhamar ki kellett esnie. Ekkor tehát bizonyos ideig mássalhangzó után a régi *-rëá*, magánhangzó után pedig az új *-rá* volt a ragnak szabályos alakja. De csak rövid ideig, mert az analógia hatalma az azonos szerepű elemeknek alakbeli eltéréseit hamar elenyészteti, mégpedig olyan módon, hogy az egyik alakot a másik rovására egyeduralomra segíti. A győztes alak ebben az esetben, valószínűleg rövidebb volta miatt (mint pl. az igekötők esetében is, vö. NyF. 65 : 8), a *-rá* volt, a vesztes pedig a *-rëá*. Az eleinte magas- és mélyhangú tőhöz egyaránt járuló *-rá* aztán csakhamar osztozott ragjaink rendes sorsában és illeszkedni kezdett. A *-ra*, *-re* tehát a következő fejlődési fokozatokon keresztül nyerte mai alakját: **rajé* > **rajá* > **rajá* > *rëá* (névutó) > *-rëá* (rag) > *-rá* > *-rá*, *-ré* > *-ra*,

-re.*) S a -ra, -re ragnak e története útmutatóul szolgálhat a -ról, -ről történetének kiderítéséhez is.

A rólam-nak székely és csángó *riólam*, *rióllam*, *rióllam* alakjai (MTsz.) kétségkívül régibb **röölam*-ra mennek vissza. Erről (valamint a *rajattam* melletti *rëattam*-ról is), azt hiszem, sikerült bebizonyítanom (MNyv. VIII. 202), hogy csak azon szoros etimologiai kapcsolatnál fogva, mely a *rëám* határozószóval összefűzi, történt meg benne is az *a > ë* változás, mely tkp. csak az *á* hangú *rëám* stb. alakokban volna hangtanilag megokolt. De ez az analógias *a > ë* változás természetesen nemcsak a személyragos **rajólam*, hanem a ragtalan **rajól* határozószóban is megtörtént. S attól a percztől fogva, mikor e **rëöl* (esetleg még **rëöl*) névutó raggá degradálódott, további sorsa tökéletesen párhuzamos volt a *-rëá* rag sorsával. Tehát magánhangzós végű szó után elvesztette *ë*-jét, az így keletkezett rövidebb *-ról* aztán nemsokára mássalhangzós végű szó után is elfoglalta az ott különben szabályos **rëöl* helyét, majd végül illeszkedni kezdett. S valamint a hangtörvényszerűen megrövidült *-rá*, *-ré* (*> -ra*, *-re*) rag hatása alatt a *rëám* személyragos határozószó is *rám*-má rövidült, úgy vonta maga után a szabályosan rövidült *-ról* is a **rëölam*-nak *rólam*-má való rövidülését.

Be kell azonban még számolnunk a *-ról* rag hosszú *ó*-járól is.

SZINNYEI úgy képzeli az ablativusi *-ól*, *-öl* hosszú magánhangzójának keletkezését, hogy «a **tüvö-l* és **rajo l*-ből öszevonódás útján *-tül* és *-ról* fejlődött, s mármost ezen nagyon gyakran előforduló ablativusok hatása alatt válhatott a többi ablativus *-ol*, *-öl*, *-él* vége is *-ól*, *-öl*, *-él-lé*» (i. h. 450). Bár a *-tül* és *-ról* ragokban, mint kifejtet-

*) A nyelvjárásilag előkerülő illeszkedés nélküli *-ré* és *-rë* alakokat SZINNYEI (NyH.* 128) **raid > *reid > *rëid > -ré > -rë* fejlődés útján magyarázza, én azonban azt hiszem, hogy a föltevésnek e hosszú láncolata fölösleges. A *-ré* alakot eddig csak az igazolná, hogy én Halmágyon egyetlen egyszer hallottam és jegyeztem föl a *tyúkré* alakot. Mivel azonban ott állandóan *-rá*, *-ré* a rag alakja (vö. NyK. XXXI. 388), ez egyszeri esetnek aligha tulajdoníthatunk valami fontosságot. A nyitra-vidéki *Nyiträrë*, *padrë*, *arrë*-féle alakok magyarázatában pedig figyelembe veendő először is az, hogy magashangú szó után ott is csak *-re* a rag alakja, nyílt *e*-vel, másodszer meg az, hogy abban a nyelvjárásban igen gyakori volt az *á > ë* változás. Pl. *kárhozët*, *fogtë*, *Jóskë*, *kalëp*, *malëc*, stb. (Nyr. XXXIII. 384). Nyilvánvaló tehát, hogy a ragnak szabályos palóc *-rá*, *-re* alakjából is ezzel a szórványos *á > ë* hangváltozással lett egy kisebb vidéken *-rë*, *-re*.

tük, nem lehet amolyan egyszerű «összevonódást» látnunk, a (*tülem*-ből elvont) *-tül*-nek *üv* kapcsolatból való hosszú *ü*-je hangtanilag mégis teljeseen meg van okolva. Nem így persze a *-ról* hosszú *ó*-ja abban az esetben, ha nem volt már eredetileg is hosszú, mint a hogyan SIMONYI fölteszi. A *-tól*, *-től* és *-ról*, *-ről* ragoknak ugyanegy grammatikai képzetsorban való szoros kapcsolata miatt azonban semmi akadályát sem látom azon föltevésnek, hogy a *-tül* magánhangzójának hosszúsága miatt talán már a **rajol*-nak vagy **rööl*-nak, legkésőbbben azonban az *ë*-je vesztett **rol*-nak szintén megnyúlt a magánhangzója. A *-tül*, *-tül*-nek és *-ról*, *-ről*-nek egyesült hatása aztán már valóban alkalmas lehetett arra, hogy lassanként a többi ablativusok *-ol*, *-öl*, *-él* végét is megnyújtsa. A *-ról*, *-ről* rag fejlődésének történetét tehát az eddigiek alapján ilyenek gondolom: **rajol* > **rööl* (névutó) > **rööl* (rag) > **rol* > *-ról* > *-ról*, *-ről*.

Ezzel kapcsolatban azonban rá kell mutatnom még egy más jelenségre is, a mely ellene szól annak a föltevésnek, hogy az ablativusi rag magánhangzója már kezdettől fogva hosszú volt. A *rólam*-nak őrségi *lérám* (< **rélám*) alakját t. i., mint MNyv. VIII. 204 kifejttem, kifogástalanul meg lehet magyarázni egykori **rajólam*-ból, aligha azonban **rajólam*-ból. Mert föl lehetne ugyan tenni, hogy **rajólam*-ból Dunántúl **rajúlam* lett, aztán az ugyancsak Dunántúl szokásos magánhangzórövidüléssel **rajulam*, majd meg **rajlam* > **rélám* > *lérám*, csakhogy ez a dunántúli *ü* > *u* rövidülés aligha lehet régibb 200 esztendőnél, akkor pedig a két nyílt szótagos hangtörvény működése már rég be volt fejezve. Ha pedig mégis aránylag ilyen későn rövidült volna **rajulam*-ból **rajlam*, s még csak ezután lett volna ebből **rélám* > *lérám*, akkor nagyon föltűnő volna, hogy a **rajlam* alaknak már nyoma sincsen, holott minden más az utóbbi századokból való *ai* > *é* változás esetében megvan még az eredetibb *ai* kettőshangzós alak is (vö. MNyv. VIII. 203). S még más okokat is föl lehetne hozni, melyek mind a mellett szólnak, hogy a mai *lérám* alak fölteendő elődjének, a **rajlam*-nak sokkal régibb korból valónak kell lennie. Olyan korból valónak, a melyben az ablativus *ragja*, legalább nyelvjárásiilag, még pusztá *-l* volt.

3.

A *-tól*, *-től* és a *-ra*, *-re*, *-ról*, *-ről* ragok történetének ismeretével most már a *-ba*, *-be*, *-ban*, *-ben* és *-ból*, *-ből* ragok alakulását is jobban megérthetjük, mintsem ez eddig lehetséges volt. E ragok t. i. kétségtelenül a *bél* (< *bél*) főnévnek lativusi, locativusi és ablativusi

belé, **belën* és *belöl* alakjaiból fejlődtek ugyan, de a hangtörténeti fejlődés útja-módja eddig meglehetősen homályos volt.

Legegyszerűbb és legvilágosabb a *-ban*, *-ben* rag története. A fejlődés az én véleményem szerint itt is csak a háromtagú személyragos **belënem*, **belëned*, **belëne* alakokból indulhatott ki, melyekből a két nyílt szótagos hangtörvény értelmében **belnem* stb., ebből pedig *bennem* stb. lett. s ezeknek hatása alatt csakhamar a szabályosan meg nem rövidülhető **belën* névutó helyébe is *benn* lépett. (Vö. *tülem* és **tüvöl*: *tüll*.) E *benn* aztán mint adverbium napjainkig fönnmaradt, mert támogatták olyan alakok, mint *künn*, *fönn*, *lënn*, mint rag azonban a *fán*, *vizën*, *kövön*-félék locativusi *-n*-jének analógiai hatása alatt *-ben* (vö. *iovben*, *milostben* HB.) alakot öltött, majd meg illeszkedni kezdett.

E magyarázatban szerintem csak a **belnem* > *bennem*-féle hangfejlődésen lehetne talán fönnakadni, mert ilyen szótagzáró *l* ma nem így, hanem (a megelőző magánhangzó megnyújtása után) nyomtalanul szokott eltűnni (vö. *volna* > *vólna* > *vóna*). A **belnem* > *bennem* fejlődés azonban a HB. kora előtti időből való, mikor az *l*-nek még nem volt ilyen nyújtó hatása. Ezt látszik t. i. bizonyítani az a körülmény, hogy az *n* előtti *l* eltűnésének mindazon egyéb esetei is, melyek régieknek vélhetők, ú. n. teljes hasonulást mutatnak, nem pedig a magánhangzó megnyúlását. Ilyenek: *fönn*, *hon* ∞ *hun* (< **honn* ∞ **hunn* < **holn* ∞ **huln*), *honnan*, *hazunnat*, *hazurunnat*, *messzünnet*, stb.

A *-ban*, *-ben* rag után most áttérhetünk a *-ból*, *-ből* eredetének kérdésére.

E rag, mint említettük, etimológiailag kétségtelenül azonos a *ből* főnévnek *belöl* ablativusával, melyből közfölfogás szerint «összevonás» útján keletkezett. Csakhogy ez állítólagos összevonódásnak hangtani mikéntje én előttem ismét a lehető leghomályosabb dolog volna. Mert valamint **rajól* nem veszthette el szabályszerű módon *a*-ját, éppen úgy *belöl* sem a maga *e*-jét. Az eltűnt *l* dolgát még firtatni se merjük. Ezért az én véleményem szerint itt szó se lehet semmiféle hangtani folyamatról vagy fejlődésről. A *belöl* névutóból szerintem egyszerűen rag lett, aztán illeszkedni kezdett, s így az Ehrenfeld-kódex korában kéttagú *-balól*, *-belöl* volt e rag szabályos alakja, holott ugyanekkor *-tül*, *-tül* és *-ról*, *-ról* (a fönnebb ismertett okokból) már régóta egytagúak voltak. S ha a Bécsi- és a Müncheneri-kódex korától kezdve e szabályos *-balól*, *-belöl* mellett mind sűrűbben föllép az egytagú *-ból*, *-ből* alak, mégpedig egyszerre, hirtelen, minden közvetítő hangalak nélkül, akkor éppen e miatt nem

láthatok ebben semmiféle hangtani jelenséget, hanem csakis a nálógiait. Hogy e három rag jelentése között szoros lélektani kapcsolat van, a mi tudvalevőleg bármely analógiai hatásnak alapföltétele, az nem szorul bizonyításra. S a hogyan ennek alapján más nyelvészek már előttem is az *ó, ő* hangú *-ból, -ből* és *-ról, -ről* hatásának tulajdonították a *-túl, -tül* > *-tól, -töl* változást, úgy tulajdonítom én is az egytagú *-tül, -tül* és *-ról, -ről* hatásának azt, hogy a kéttagú *-balól, -belől* helyébe az egytagú *-ból, -ből* ejtés lépett. Mivel ezeken kívül is még egész sereg egytagú rag támogatta e szabálytalan, de egytagú *-ból, -ből* alakot, azért a hangtörténetileg szabályos, de kéttagú *-balól, -belől* egyre ritkább lett, a XVI. sz. folyamán már egészen elavult, s ma egyetlen hírmondója a háromszéki *közből* (MTsz.). Hogy ezzel szemben *belől* és *belőlem* országszerte megőrizte eredeti alakját, annak viszont nyilván csak az lehet az oka, hogy a ragtalanul két- és ragosan háromtagú *felől, felőlem, elől, előlem, alól, alólam*, stb. analógiája sokkal nagyobb mértékben támogatta őket, mint a mennyire árthatott volna nekik a csak ragos és csak kéttagú *tőlem* és *rólam* analógiája. Ha a *-belől* > *-ből* fejlődés csakugyan hangtani úton jött volna létre, akkor a *belől* névutóból és *belőlem* személyragos határozóból is okvetetlenül **ből* és **bőlem* lett volna. Ilyennek azonban sehol semmi nyoma.

Még az előbbieknél is kevésbé kielégítő a *-ba, -be* rag *belé*ből való származásának eddigi magyarázata. Ma azonban a különféle alakváltozatokat és ezeknek az eredeti *belé*-hez való viszonyát már nem nehéz megértenünk.

A *belé* szóvégi *é*-je egyfelől *e*-vé rövidült, innen a mai *bele* ige-kötő és a *szobábele, pincébele*-félék ragja (vö. Nyr. XXV. 43, 187—8), másfelől azonban (talán *i*-n, valószínűbb azonban, hogy *ë*-n keresztül) *i*-vé is rövidült. A *beliment*-féle összetételekben és a **kétségbeli esvéniféle* szólamokban aztán szabályszerűen kiesvén az *i*, keletkezett a *bel* ige-kötő és rag (vö. erről bővebben NyF. 65 : 7). A *-bel* rag utóbb természetesen illeszkedett is, vö. régi *bwnbel, Gabaonbal* (id. NyH.⁴ 128), mai *házbal, kerbel* stb. (Nyr. XXI. 467*) és XXV. 187).

Hangtani úton most már e *-bal, -bel* alaktól semmiképen sem jutunk el a mai *-ba, -be* alakhoz. Éppoly kevésbé természetesen a *-belé* v. *-bele* alakoktól. De talán ismét analógiai úton. Mert nyilván-

*) BARTHA J. (id. h.) a *-ba, -be* rag ezen palócz *-bal, -bel* alakjának *l*-jét a *-val, -vel* jelentésű palócz *-bal, -bel* hatásának tulajdonítja, holott nyilván éppen ellenkezőleg áll a dolog, t. i. a *-ba, -be* jelentésű eredeti *-bal, -bel* hatása alatt lépett a *-val, -vel* *v*-je helyére a *b*.

való, hogy az eredeti *belé* alak nemcsak a hangtörvények hatásának volt kitéve (a melyeknek következtében végeredményben egyfelől *-bal*, *-bel* és másfelől *-bele* lett belőle), hanem az analógiának is. Valamiként tehát az egytagú *-tól*, *-től* és *-ról*, *-ről* ablativusi ragok hatásából magyaráztuk a szabályosan kéttagú *-balól*, *-belől* helyébe lépett egytagú *-ból*, *-ből* ejtést, éppen így az egytagú *-rá*, *-ré*, és *-á*, *-é* (pl. *Pesté*, *Győré*, *Fehérvárá* stb.) lativusi ragok hatásában találhatjuk meg az okát annak is, hogy a szabályosan kéttagú *-belé* helyébe az egytagú *-bé* ejtés lépett.

Három rag állott most már a nyelv rendelkezésére ugyanegy functio végzése céljából: maga az eredeti *-belé* (> *-bele*) és két utóda, a *-bel* és *-bé*. Természetes tehát, hogy csakhamar megindult ezek közt az egyeduralomért való küzdelem. Szóvégi *l*-je miatt legkevésbé alkalmas volt lativusi functiójának végzésére a *-bel*; szóvégi *é*-je miatt már alkalmasabb volt ugyan e célra, kéttagúsága miatt azonban mégis erősen terhelve volt a *-belé* (> *-bele*); szóvégi *é*-je és egytagúsága miatt legalkalmasabb volt rá a *-bé*: a küzdelemnek ma már látható eredménye tehát egészen érthető. A *bel* (illeszkedett *-bal*, *-bel* alakban) ma már csak egy kis palócz vidéken tengődik. Éppígy a *-belé* (> *-bele*) alak is (ha ugyan valóban igaz, hogy még él); mint igekötő azonban még ma is erősen megállja helyét, mert ilyen functiójában támogatja több más kéttagú igekötőnek analógiai hatása. A *-bé* ellenben meghódította az egész magyar nyelvterületet, s csak igekötői minőségében kell még harcolnia a *belé* (> *bele*)-vel. Eredetileg *-bé* volt az egyedüli alakja (vö. máig *Kőhalombié*, *számbié*, NyK. XXXI. 388), hódító útja folyamán azonban szabályosnak mondható hangtani úton előbb megrövidült (vö. *táncbe*, *Pákábe* stb., TMNy. 654), aztán természetesen illeszkedett is.

A *belé* határozónak és különféle alakú és működésű utódainak története egyike a legtanulságosabb példáknak annak bizonyítására, hogy a nyelvtörténet java részében nem egyéb, mint a hangtörvényeknek és az analógiának szüntelen harca.

HORGER ANTAL.

A *v*-töví igék.

A) 1. *hí, nyí, rí, sí, szí, ví*

2. *ó, ró, fő, jő, lő, nő, nyő, szó*

B) *iszik—eszik, hisz, lesz, tesz, vesz, visz*

C) 1. *alszik, fekszik, nyugszik, alkuszik, esküszik, metsz — *tiloszik, kérkeszik, szerkeszik*

2. *cselekszik, törekszik, növekszik, menekszik, veszekszik, dicsekszik, gyanakszik, telepszik, ülepszik*

3. névszókból képzettek, mint: *hírheszik, bűnhöszik* (TMNy. 254—273).

A *v*-töví igéknek a ragozása még a köznyelvben is ingadozó, mivel a mai nyelvhasználat sokszoros analógiás kiegyenlítődség eredménye. A TMNy.-nak a mai nyelvhasználatra alapított csoportosításától annyiban tértem el, hogy különválasztottam az A) és B) csoportokban a mélyhangú *i* (< *i*) tőhangzós igéket, mivel fonétikai szempontból más elbírálás alá esnek, mint a többiek (vö. MNyv. IX. 74).

A *v*-töví igéknek a TMNy. idevágó fejezeteiben foglalt jellemzését a következő megállapításokkal szerzem meg:

1. Jelentésükre nézve — különösen azok, a melyeknek a tövében és nem a képzőjében van a *v* — olyan szavak mindahány, a melyek a magyar szókincsnek igen-igen régi elemei kell hogy legyenek, mert olyan fogalmakat jelölnek, a melyeknek a jelölésére különösen a kezdetleges viszonyok között élő népeknek igen gyakran szükségük van. Eleve feltehető tehát, hogy ezekben a lépten-nyomon előforduló szavakban, a mennyiben alakítani szerepük más szavakétól eltér, valami régebbi nyelvállapotnak a nyomai vannak meg: a nyelvtörténet folyamán, mivel, hogy úgy mondjam mindig szem előtt voltak, kivonhatták magukat olyan áramlatok hatása alól, a melyek a többi igéken észrevétlenül érvényesültek. Mindenesetre föltűnő és ezt a feltevést támogatja, hogy a rokonyelvekben ugyanilyen gyakran előforduló és a mi *v*-töví igéinkhez hasonló jelentésű szavak rend-

hagyóak alaktani tekintetben; a vogul rendhagyó igék között meg van néhány, a melyek a mi *v*-töví igéinkkel hangalakjukra is teljesen azonosak.

2. Hol jelen, hol meg mult jelentése van olyan igealakoknak, a melyek hangtani elemeikre nyilvánvalóan megegyeznek. A *lőnek*, *tőnek* praeteritumokban pl. ugyanaz az *ő* hang van meg, mint a *nőnek* praesensben (*lőnek, tőnek: lesz, tesz = nőnek: nevendék*). A BMk.*) *yunak* (275₃₇ = 'ivának'), az Ehr.-k. *yum* alakjában (75₉ = 'ivám') nyilván ugyanaz az *u* (o: *ú*) hang következik az *iszik* igének a tőhangzója után, a mely a *hi* igének a tőhangzóját követi a *hiotoc*, *hiutoc* (BMk. 296₁₇) alakokban, az első kettő mégis praeteritum, az utolsó meg praesens jelentésű.

3. Azok az igék, a melyeknek a tövében van a *v* (és nem képzőjében) — egytagúak.

Általánosan elfogadott föltevés, a mely különben ezeknek az igéknek az elnevezésében is kifejezésre jut, hogy a «*v*-töví igék» olyan igék, a melyeknek valamennyi alakjában megvolt eredetileg a *v*, de azután egyesekből kiveszett illetőleg hasonult a szomszédos mássalhangzóhoz; töveik: **tev*-, **lev*-, **nyugv*-, stb.; **tev*szek > *tes*zek, **tevt*em > *tet*tem, **tevend* > *teend*. Ennek a föltevésnek azonban ellene szól a fonétika és a nyelvtörténet a következőkben:

1. A *ró*—*rávás*, *nő*—*nevendék*-féle szópárok azt mutatják, hogy az eredeti tövégi mássalhangzónak a tőhangzóra labializáló hatása volt. A labiodentális *v*-nek ilyen hatására a magyarban pedig nincs példa.

2. Nem lehet urát adni a *v* helyén fellépő *j*-nek. A *búvik* ∞ *bújik*, *búvtam* ∞ *bújtam*, **levendek* ∞ *lejendek* szópárookban a *j*-s alaknak két magyarázata lehet: 1. a **v* > *j* hangfejlődés, de ez fonetikai okok miatt lehetetlen, 2. hogy a *v* kiesett intervokalikus helyzetben, azután hiátus támadván, azt *j*-vel töltötték be. Csakhogy most meg az szorul magyarázatra, miért esett ki az intervokalikus *v*. Mert nemcsak az intervokalikus **v*-nek van *j* megfelelője. A *jön* igének a tövégi *v*-je pl. mindig megvan intervokalikus helyzetben (*jövök*, *jövő*, *jövend* stb.) *j* épen olyankor áll a helyén, a mikor mássalhangzó következik rá: SYLVESTERNÉL *jöjhet*, *jöjni* alakok járnak.

3. Igen nagy fonétikai akadályokba ütközik a *lők*, *löl*, — *hük*, *hül* < *levék*, *levél*, — *hivék*, *hivél* szószármaztatás, a 3. sz. *tőn*, *lőn*, *vőn*, *hűn*-féle alakokat pedig *teve*, *leve*, *vere*, *híve* alakokból származtatni teljes lehetetlenség, pedig csak ezekből kellene magyarázni, mert

*) BMk. = Bécsi- és Münchener-kódex. A kódexek után álló kettős számok a kiadás lap- és sorszámait. R. = régi nyelv, N. = népnyelv.

**teven*, **leven*, **ceven*, **hiven* alakok sehol nem fordulnak elő nyelvemlékeinkben.

4. Semmiképpen nem talál a tövégi *v*-vel való magyarázat a BMk. *iunac*. *yum*-féle alakjaira, mert *ivának* > *iunac* hangfejlődés lehetetlen.

5. Bizonyos igealakokban a fejlődésnek a nyelvtörténetből kitetsző iránya homlokegyenest az ellenkezője annak, a mit az eddigi elmélet szerint várnánk. **evend* > *eend* > *ejend* fejlődés helyett 1. *end* > 2. *ejend* > 3. *eend*-re mutatnak: 1. a HB., BMk. 2. a kódexek jó nagy része. 3. a mai nyelv. *evett* > *ett* helyett éppen *ett* > *evett* fejlődés tűnik ki a nyelvemlékekből — de az is csak az alanyi *r*. egyes 3. sz.-ben —, különben még ma sincs meg a *v*: *ettem*, *etted*, *ettél* stb. A *v*-nélküli *tön* és a *v*-s *tere* alakok közül nyilvánvalóan *tere* az újabb, a régi nyelvben mindenütt *tön* és *tén* járja. Az ellenvetések számát lehetne még szaporítani, de érdemesebb lesz a pozitívumokra áttérni. Véleményem szerint a *v*-tövű igék kérdésének a nyitja a B) C) D) csoportbelieknek *v*-nélküli *lön*, *vön*, *tön*-féle præteritumában van, azért evvel kezdem a vizsgálódást. Lássuk mindenek előtt az egyes igékre vonatkozó nyelvtörténeti adatokat.*)

Iszik: *yunak* (értsd: 'ivának') BMk. 275₃₇ | *yiutoc* BMk. 81₃₆ | *iuec* BMk. 22₃₀ | *yum* Ehr.-k. 75₉ | *ynak* Jord.-k. 71₆ | *ywtok* Érdy-k. 45₂₆

Eszik: *önec* BMk. 218₃₁ | *ewnek* Ehr.-k. 49₃ | *öm* (= évém) Helt. Bibl. I. h. | *eenek* Jord.-k. 403 | *ünek* Szék. Zsolt. 212 | *ewcn* Keszth.-k. 191.

Hisz: *hain* BMk. 97₂₁ | *hünek* BMk. 342₁₅ | *hewl* Ehr.-k. 25₅ | *hyn* Érdy-k. 91₇, 217₂₃, 253₉ | *hynek* Érdy-k. 116₂₁, 188₂₆, 189₈ | *húc* Balassa költ. 75 | *hüll* Debr.-k. 33 | *hil* Virg.-k. 23 | *hid* Balassa költ. 126.

Lesz: *lön* BMk. 300₂₂ | *lewn* Ehr.-k. 71₁₇ | *len* Ehr.-k. 4₁₆ | *leek* Érdy-k. 238₁₃ | *leel* Jord.-k. 37a, 63a | *leen* Érdy-k. 22₃, Jord.-k. 3a | *eenek* Érdy-k. 188₆, Jord.-k. 56a | *lönk* Döbr.-k. 207 | *lúc* Szék.: Zsolt. 68 | *lóc* Ágost: Zar. | *lönec* Helt. UT. M. 6 | *lőtek* Helt. Bibl. I. Kkk 2 | *lütök* Sylv. UT. 103.

Tesz: *tönec* BMk. 231₂₆ | *tewk* Ehr.-k. 77₁₉ | *tewn* Ehr.-k. 23₁₀ | *tewd* Ehr.-k. 26₅ | *tewn* Ehr.-k. 40₁₇ | *teek* Érdy-k. 110₂₆ | *teem* Érdy-k. 175₂₃ | *teed* Jord.-k. 370 | *teen* Érdy-k. 22₁₃ | *teenk* Érdy-k. 20₃₇ | *teenek* Érdy-k. 201₂₁ | *töl* MA. zsold. 90 | *tőtök* Tin. 154.

Vesz: *uök* BMk. 184₃₅ | *vöm* BMk. 185₇ | *megvön* BMk. 8₂₅ |

*) A BMk.-ből, Ehr.-k.-ből, Érdy-k.-ből és a Jord.-k. egy részéből magam kerestem ki, a többi nyelvemlék adatai a TMNy.-ből és a NySz.-ből valók.

vőtök BMk. 263₄ | *vőek* BMk. 1₉ | *veuk* Ehr.-k. 35₁₅ | *veun* Ehr.-k. 4₂₄ | *veem* Érdy-k. 175₂₁ | *veel* Érdy-k. 405₁₃ | *veen* Érdy-k. 98₁, Jord.-k. 3a | *vőc* Helt. Bibl. I. Kkk. | *vők* Csákt. A. U. 13. | *vöm* Helt. Bibl. I. SSS | *veud* Pesti Fab. 26 | *völ* M. A. zsolt. 71 | *vevek* Horv.-k.

Visz: *vünc* BMk. 13₂₁ | *vüd* MA. 44. zsolt. | *vyn* Ehr.-k. 13₂₀, Érdy-k. 221₇, 280₁₂, 317₃₂, 378₃₆ | *vynek* 224₁₆, 252₃ | *vin* Mel. Sz. Ján. 402 | *vín* Pázm. Kal. 63 | *vün* Helt. U. T. H. 6 | *uitek* Balassi, Ének 3 | *vil* Keszth.-k. 160 | *vin* Tih.-k. 280 | *wym* Tel.-k. 298 | *wyd* Thewr.-k. 57.

Alszik: *el alunac* BMk. 238₁₈ | *aluk* Keszth.-k. 142 | *alom* Döbr.-k. 17 | *elaluk* Kules.-k. 136.

Fekszik: *fekewk* Ehr.-k. 35₁₇ (= 'fekvém') | *fekünc* (Szék. Krón. 25) | *fekinek* Mon. Irók III. 99.

Esküszik: *efkewm* Ehr.-k. 58₃₂ | *megesküm* Sylv. UT. II. 101. | *meg eskönc*, l. TMNy. 629.

Metsz: *elmetöm* BMk. 185₁₆.

Haragszik: *megharagunac* BMk. 32₃₄ | *megharagunak* Ehr.-k. 25₃₀ | *meg haragunac* Szék. Krón. 163. | *haragul* Kules.-k. 59.

A mai *tevém*, *tevéd*, *tevé*, — *ivám*, *ivád*, *ivá*, *alvám*, *alvál*, *alvék* stb.-féle præteritumok helyett (és, mint alább látni fogjuk, néha — mellett) a kódexek korában a *B) C) D)* csoportba tartozó *v*-tövű igéknek egy különös *v*-nélküli præterituma járta, a melynek három paradigmáját állíthatjuk össze a fenti adatokból az alanyi ragozásban:

	I.				II.		III.
	<i>tesz</i>		<i>hisz</i>		<i>iszik</i>		<i>alszik</i>
1.	<i>tök</i>	<i>ték</i>	<i>hük</i>	* <i>hík</i>	<i>ium</i>	* <i>ím(ik)</i>	<i>alík</i>
2.	<i>től</i>	* <i>tél</i>	<i>hül</i>	<i>híl</i>	* <i>iul</i>	* <i>íl</i>	* <i>alíl</i>
3.	<i>tön</i>	<i>tén</i>	<i>hün</i>	<i>hín</i>	* <i>iun</i>	* <i>ín</i>	* <i>alín</i>
1.	* <i>tönk</i>	<i>ténk</i>	* <i>hünk</i>	* <i>hínk</i>	* <i>iunk</i>	* <i>ínk</i>	* <i>alínk</i>
2.	<i>tötök</i>	* <i>tétek</i>	* <i>hütök</i>	* <i>híték</i>	<i>iutok</i>	* <i>ítok</i>	* <i>alútok</i>
3.	<i>tőnek</i>	<i>tének</i>	<i>hünek</i>	<i>hínek</i>	<i>iunak</i>	<i>ínak</i>	<i>alínak.</i>

Hogy a táblázatban feltételezettek gyanánt szereplő igealakok is megvoltak, azt bizonyítják 1. analóg adatok (**tönk* ∼ *lönk*, Döbr.-k. 107), másrészt 2. SZENCZI MOLNÁR ALBERT, a ki nyelvtanában a leszek igének a teljes præteritumát adja paradigmának (Corp. Gramm. 115. l.) (l. alább), 3. a háromszéki nyelvjárás, a melyben a *B)* csoportbeli igéknek ilyen a præterituma (LÖRINCZ: MNy. VI. 216):

- Eszik. Al. ragozás: *ém, él, én — énk, étek, ének*
 Tárgyas r.: *ém, éd, é — evők, étek, evék*
 Vesz. Tárgyas r.: *vém, véd, vé — vők, vétek, vék*
 Hisz. Alanyi r.: *hivék, hill, hin — hívénk, hitek, hinek*
 Tesz. Tárgyas r.: *tém, téd, té — tevők, tétek, ték*
 Lesz. Alanyi r.: *lék, lél, lén — lénk, létek, lének*
 Visz. Tárgyas r.: *vim, vid, vi — vivők, vitek, vivék, vivik.*

Az I. paradigma szerint képezik a praeteritumot a B) csoportbeli (magashangú) igék, a II. szerint a mélyhangú *iszik*, a III. szerint a C) csoportbeliek. Ennek megfelelően három csoportban veszem vizsgálat alá az idetartozó praeteritumokat még pedig a leggyakrabban előforduló többes 3. sz. alak alapján.

I. A v-nélküli alakok.

A) A *tőnek* alak.

A nyelvtörténet cserben hagy, ha a *lőn, tőn*-féle praeteritumokat elemeikre akarjuk bontani. A magyarban a praeteritumot *-á, -é* (< **-aj, *-ej*) képzővel képezzük, ezért a *lőn* alakot eddig általában **lev-é-n*-ből származtatták; ennek a származtatásnak az akadályaira már rámutattam.

Mivel az alaktan nem vezet célra, megpróbálom ezeket a praeteritumokat történeti hangtani alapon elemeikre bontani, figyelmen kívül hagyva — egyelőre — minden alaktani alapon támasztható ellenvetést. A legrégebbi alak a HB. *levn* alakja. Ezt ZOLNAI szerint (Nyelvmélekeink 54. l.) «valószínűleg» *lőn*-nek kell olvasni. De ha a *lesz* alakot összevetjük a *lőn* alakkal, a *lesz*-beli *e*-nek a labializációját éppen ilyen *u*, vagy *ü* hangnak kell tulajdonítanunk, a minőt a *levn* *v*-je jelölhet (és jelöl is pl. az *ovdonia* szóban) és a mely a BMk. *yumac* praeteritumában *u* alakban világosan meg is van. Tehát *lőn* < **leijn*. Most azután tovább kell mennünk egy lépéssel: a *leijn* alakban a praeteritum *-á -é* képzője nem lehet és nem is lehetett benne soha, mert korábbi **leij-é-n* alakból nem fejlődhetett volna *lőn*, hanem **levén* (az *u* ugyanis csak szótag végén szokta labializálni a megelőző magánhangzót, pl. **sau* > *szó* — intervokális helyzetben labiodentális *v*-vé fejlődik: **sava* > *szava*).

Nincs tehát más hátra, mint, hogy a fonétikai úton rekonstruált **leijn* alaknál maradjunk, ebben *-n* a 3. sz. ragja, marad tehát *tőnek* és praeteritumképzőnek: **leij-*. Mivel a praeteritumot valami-

nek csak kell jelölnie, a *leü* alakot már csak így elemezhetjük: **le-* a *tő* és *-ü* a praeteritumképző. A **le-* tőalaknak hasznát lehet venni: kitűnően beválik a *le-sz* praesens a *lend* futurum alakok magyarázatára. Ez azt jelenti, hogy nyomon vagyunk, ha sikerül kimutatni, hogy nem csak *-á*, *-é*, hanem *-u*, *-ü* képzővel is képződhetett praeteritum. Ennek az eldöntésére az összehasonlító nyelvtudomány illetékes: lássuk, hogy képezik a praeteritumot a finnugor nyelvek.

Jellemző sajátága a finnugor nyelveknek, hogy nincsenek bennük szorosabb értelemben vett tempusképzők, tehát praeteritumképzők sem. A tempustöket névszótőszerűeknek kell tekinteni: hiszen az *adék* praeteritumnak a tempustöve is (**adej-*) alapján melléknévi igenév. A melléknévi igenévnek a mai magyar nyelvben is igen sokféle funkciója van (pl. *ivó* jelenthet embert, a ki iszik, vizet, a melyet isznak, poharat a melyből isznak vagy éppen helyet, a hol isznak).

Hogy az igefogalomban kifejezett cselekvés ideje is a nomen verbale funkciói közé tartozik, azt bőven igazolják SZINNYEI NyH.⁴-ának 101. lapján felsorolt adatok.

Eszerint tehát a **leü*n igealakban ki lehet fejezve a praeteritum *-á*, *-é* nélkül is, ha az *-ü* melléknévi igenévképző lehet. Már pedig lehet, mert hiszen a *kérő*, *néző* stb. igékben is éppen ez az *-ü* fejlődött *-ő*-vé az elveszett tővégi *-e*-vel: *kérő*, *néző* < *kereü*, *nezeü* a mélyhangú *adó*, *látó* melléknévi igenevekben meg ennek az *-ü*-nek a mélyhangú párja, *-u* vonódott össze a tővégi hangzóval *-ó*-vá. Ilyenformán a **leü*n alak elemei: *le-* *tő*, *-ü* praeteritumképző és *-n* rag, más szóval: *lön* = *lő* (< **leü*): melléknévi igenév (a mai *levő*) és *-n* rag, ugyanígy *tőn* = *tő* (< **teü*) mell. igenév és *-n* rag stb. Ez azt is jelenti, hogy a *lesz*, *tesz*, *vesz*, *hisz* stb. igéknek a hangtörvényszerű melléknévi igenevei a praeteritumaikból kitetsző **lő*, **tő*, **vő*, **hü* (< **leü*, **teü*, **veü*, **hiü*) volnának.

Ezeknek a hangtörvényszerű *v*-nélküli *vő*, *tő*-féle melléknévi igeneveknek megvannak a nyomai mind a mai napig. A melléknévi igenév ugyanis néha elszakadt az igéjétől, a beszélők nem érezték az igével való összetartozását, s míg az igefogalommal összetartozónak érzett melléknévi igenév a belső analógia erejének a hatása alatt az igével együtt fejlődött, az elkülönült igenév ment a maga útján: hangtörvényszerűen fejlődött.*)

Hogy az igétől elkülönült igenevek, a mennyiben a megfelelő

*) PAUL: Prinzipien der Sprachgeschichte⁴ 195., 196. l.

valódi igenevektől különböznek, az igenévnek eredetibb, hangtörvényszerű alakját őrizték meg, arra bőven van példa más nyelvekben is.

A német *erheben, bescheiden, gediehn, verhehlen* igéknek a mult participiuma a kfn.-ben ilyen volt: *erhaben* (v. ö. *getragen*), *bescheiden, gediegen* ($h \sim g$ váltakozással), *verhohlen*. Az úfn.-ben az igékkal összetartozóknak érzett valódi igenevekből analógiás hatás folytán lett: *erhoben, beschieden, gediehn* — az elkülönült igenevek azonban nem követték az igéket fejlődésükben, az *erhaben, bescheiden, gediegen, verhohlen* melléknévek még ma is a kfn. állapotot tüntetik fel.

Az elkülönülés az oka annak is, hogy a francia *savoir* igének a participiuma *sachant*, de a megfelelő főnévi jelentésű igenév a hangtörvényszerű: *le savant*.

Így eshetett, hogy a **hiü* melléknévi igenév a mai *hivő*-vé fejlődött, de az igétől különvált melléknévi jelentésű *hiü* hangtörvényszerűen *hü*-vé (= 'treu') fejlődött (hogy *hü* = *hivő*, azt már BUDENZ állította a MUSz. ban; más alkalommal nyelvtörténeti adatokkal is bizonyítani fogom ezt az állítást). A **teü* igenév is *tevő*-vé fejlődött, de a hangtörvényszerű alakját őrizték meg a *kesztő, keszté* népnyelvi alakok és ebből a hangtörvényszerű *kestü* alakból (csakis ebből!) fejlődött a mai *kesztyű* szavunk is (l. MNyv. IX. 74). A *tesz* igének ez a hangtörvényszerű és eredetibb melléknévi igeneve van meg a MTsz. *előtő, elítő, előte, előte* (= 'elé-tevő', ajtó és kötény) adataiban. A *tü* szó is a hangtörvényszerű eredeti alakját őrizte meg a kiveszett *tövní* (o: *töüni*) igének: *töü* > *tü* (még néhány ilyen elkülönült igenévnek alább kerítem sorát). A *hü*, (kéz-) *tő*, (elő-) *tő*, *tü* szavakat eddig < *hivő, tevő, tövő*-ből magyarázták, csakhogy a *tevő* > *tő* származtatásnak nagy akadálya, hogy intervokalikus *v* kiesését nem lehet igazolni. Hogy a *kesztyű* < **kéz teü* (= 'kéz tevő') szószármaztatásom helyes, bizonyítja az is, hogy a *-tyü, -tyü* képző vizsgálatánál egészen más úton ugyannerre az eredményre jutottam, és éppen ez vezetett a *-tyü, -tyü* képzőnek véleményem szerint elfogadható megfejtésére (MNyv. IX. 119. s k.).

Azt a feltevésemet, hogy a *tőnek* præteritum elemei *tő* (< **teü*) melléknévi igenév és *-nek* rag — hogy tehát éppen olyan képzésű, mint a **kérej* mell. igenév és *-nek* ragból keletkezett *kérének*, — a BMk. is támogatja néhány adattal: van néhány igealakja, a melyekből világosan kitetszik a *tőn*-féle præteritumnak ez a két eleme, mivel a præteritumban feltételezett melléknévi igenév magában csakugyan melléknévi igenév jelentésű. A *megharagszik* igének a præterituma: *megharagunac* (32₃₃) — a melléknévi igenév *megharago* (151₂₂) (oou l. alább). A *metesz* ige præterituma: *eimetöm* (185₁₆) —

a mell. igeneve nincs ugyan meg (legalább a jegyzeteim között nem találok), de ott van a megfelelő alakja a *fekszik* igének: *fekőt* (= 'fekvőt' 207₉) és *fekőc* (= 'fekvők' 209₂), a miből valószínű, hogy a *metsz* mell. igeneve *mető* lehetett. Az Ehr.-k. *fekevk* (= 'fekvém') præteritumának meg nemcsak a BMk. idéztem adatai (vö. Érdy-k. 380₁, *fekew*) őrizték meg a megfelelő melléknévi igenevét, hanem a MTsz. bizonyossága szerint a népnyelv is *fekő*, *fekeő*, *feküő*, *fekü* alakokban. A BMk. *elalumac* (= 'elalvának' 238₁₆) præteritumnak is **aló* mell. igenév felelhetett meg, a mely ma is megvan a palócz nyelv-járásban, még pedig 'alvóhely', 'bölcso' jelentéssel, tehát az *alszik* igétől jelentésre elkülönülve: újabb bizonyossága annak, hogy a *hü*, *tü*, *kesztő*, *előtő* szavakban jelentésselkülönülés következtében a megfelelő *hisz*, **töü*, *tesz* igéknek eredeti mell. igeneve maradt ránk.

A bevezetésben említettem, hogy a hangtani elemeikre azonos *nőnek* és *tőnek* igealakok közül az előbbinek præsens, az utóbbinak præter. jelentése van. Mivel a *nőnek* igealak *ő*-je is csak az eredeti *e*-re (∞ *nevendék*) következő *ü*-nek köszönheti eredetét, ennek az elemei is *nő* (< *neü*) melléknévi igenév és *-nek* rag. A tiszta *v*-tövű igék közül *v*-nélküli mell. igenevét láttuk a **töü* igének a *tü* szóban, a *jön* igének ilyen mell. igeneve van meg a népnyelvben is *győj*, *győj*, *gyüő*, *gyüő*, *gyüü* (< **jüü*) alakokban. Hogy a **neü*-nek > *nőnek* alak præter., a **teü*-nek > *tőnek* pedig præteritumi jelentésű, azon sem fogunk csodálkozni, ha tudjuk, hogy a finnsegi *tuleva* mell. igenévhez a futurum jelentés, a vele alaktani elemeire azonos észti *minev* alakhoz meg a præter. jelentés fűződött, a legtöbb *-u*, *-v*, *-b*-végű egyes 3. sz. præsens pedig egyenesen azonos a melléknévi igenévvel (vö. SETÄLÄ, TuM. 14. s k. l.).

B) Az *i unak* alak.

Hogy a *v*-tövű igék *v*-je, a mennyiben nem analógiás, *u*, *ü*-ből fejlődött, — annak legnyilvánvalóbb bizonyítéka, hogy az *u* enyészto szavakkal (pl. *varjú* ∞ *varjak*) és a *-tyü*, *-ttyü* (< **teu*) végű szavainkkal együtt szép rendbe sorakoznak egy hangtörvény alá, mely szerint a **raunak* > *rónak* éppen olyan hangtörvényszerű fejlődés, mint *ünak* > *iünak*, vagy *inak*. Ennek a hangtörvénynek a meglétét részletesen bizonyítom a MNyv. IX. k.-ben (17. s k., 74. s k., 119. s k.), a mi bennünket itt érdekel, a következőkben foglalható össze. A diphthongusok akusztikai szempontból két csoportra oszlanak: olyanokra, a melyeknek a sonans eleme öblösebb hang a consonansnál, pl. *au*, *ou*, *ei* (valódi diphthongusok) és olyanokra, a melyben a

consonans hang az öblösebb, pl. *eu*, *iu*, *iu* (visszás diphthongusok). A magyarban az *au*, *ou*, *uu* valódi diphthongusok *ó*, *ú* vá fejlődtek (**sau* > *szó*, **rau* > *ró*, — **lou* > *ló*, N. *lú* — **haraguinak* > *hara-gúnak*). A visszás diphthongusok fejlődése azonban elágazik a nyelv-járások szerint ilyenformán: 1. a mélyhangú szavakban álló *eu*, *iu* > *a*) *é*, *i* (*i*), pl. **hateu* > *haté* (Schlāgli Szój.) és **tiuk* < *tik* (u. o.); *eu*, *iu* > *β*) *iü*, pl. **hateu* > *hattyú* (< **hatiü*) és *tyúk* (< **tiük*). 2. a magashangú szavakban előforduló *eü*, *iü* diphthongusok *a*) szerint *é*, *i* vé fejlődnek: pl. **kesteü* > *keszté* (Schl. Szój.), **fiü* > *fi*, **miü* > *mi* (NySz.), *β*) szerint azonban csak az *eü* fejlődött néha *iü*-vé (**kesteü* > *kesztyü*), az *eü* > *iü* hangfejlődést legtöbbszörre, az *iü* > *iü* hangfejlődést mindig megakadályozta a külső és belső analógia és a hangrendi illeszkedés. A *β*) szerinti irány helyett a hangrendi illeszkedés hatása alatt az *eü* legtöbbszörre *ó*-vé, az *iü* mindig *ü*-vé fejlődik: **veteü* > *vető*, *fiü* > *fü*.

Ez a hangtörvény itt mindenekelőtt a R. és N. sokat vitatott *hiu*, *hivu*, *iúnak*-féle alakokat magyarázza meg, a melyeket *hivu*, *hivun*, *hivul*-féle «teljesebb» alakokból magyaráztak eddig. Összesen t. i. hét olyan igénk van, a melyeknek a R. és N.-ben *u*-s alakjai előfordulnak: *hi*, *nyí*, *ri*, *si*, *szí*, *vi* és *iszik* (NyK. 33 : 132), mind a hét mélyhangú képzőket és ragokat vesz fel, bár a tőhangzójuk ma *i*. (Ilyen *v*-tövű igénk nincs is több.) Feltéve sem szerint ezeknek az igéknek praesensei illetve az *iszik* igének a praeterituma **hiu*, **niü*, **riu*, **siü*, **siü*, **viü* — **iu* melléknévi igenevekből és a személyragokból fejlődtek. A többes 3. sz. tehát **hiúnak*, **niúnak*, **riúnak*, **siúnak*, **siúnak*, **viúnak* — *iúnak* alakokból 1. *β*) szerint (mivel az *iu* visszás diphthongus) *hiúnak*, *viúnak*... — *iúnak* alakokká kellett fejlődniök,*) 1. *a*) szerint pedig *hínak*, *rínak*, — *ínak* alakokká. (A köznyelvi alakok azonban nem az *a*) szerinti fejlődés, hanem, a mint látni fogjuk, belső analógia eredményei.)

S ha most azt látom, hogy pl. a Jord.-k.-ben a melléknévi ige-név *ó* helyett gyakran *e*-vel van írva: *else* (< **elšeü*, 3 a.), *zerethe* (1 a) stb. — akkor természetesnek kell tartanunk, hogy ebben a kódexben **teün* > *tén*, **veün* > *vén*.**)

*) Tulajdonképpen **hiúnak*-féle alakokat várnánk, mert *tiük* > *tyúk*, de *hj*-, *sj*-, *szj*- szókezdő magánhangzócsoportot a magyar nyelv nem tűr meg. Az *iúnak* pedig azért nem fejlődött *júnak*-ká, mert akkor elszakadt volna az *i*-szik-től.

***) Abból azonban, hogy valamely nyelvemlékben a *vén*, *tén*-féle praeteritumok járnak, még nem következik, hogy a valódi magashangú

Látnivaló ebből, hogy a háromszéki nyj. előbb idézett alakjaiban megőrzött régiességgel van dolgunk: a *lék, lél, lén*-féle alakok nem *levék, levél, *levén*-ből vannak összevonva, hanem alakváltozatai a *lök, löl, lön* alakoknak (kivételek csak a tárgyas r. 1. 3. sz. *vé, té* és *vi* alakjai, mert ezeknek *revé, tevé, vivé* a hangtörvényszerű alakjai, mint alább látni fogjuk).

C) Az *alúnak* alak.

A *v*-töví igéknek a C) (*sz* vagy *d* hanggal bővülő) csoportjába tartozó igékről már BUDENZ megállapította, hogy ezekben a reflexiv képző lappang (persze nem *-uv, -üv* ez a képző, hanem *u*, olyan hang, a melyből *u* is, meg *v* is fejlődhetett). Az *alszik, fekszik, nyugszik* igék reflexiv képzős tövei tehát **alu-, *fekü-, *nyugu-*. Mivel a BMk.-beli *alunac, haragunac*-féle praeteritumokat sem *aluvának, haraguvának*, sem *alvának, haragvának* alakból nem lehet származtatni, világos, hogy ugyanolyan értelemben *v*-tövíek, mint a B) csoportbeliek: a praeteritum ezekben is *u* képzővel képződött, a *haragúnak* praeteritum elemei tehát **haragu-* reflexiv képzővel ellátott *tő, -u-*, mellékn. igenévképző és *-nak* rag (éppen úgy, mint *le-ü-nek*). A reflexiv képző *u* két mássalhangzó között vokalizálódván (vö. **hamu + nak > hamunak*) keletkezett **hargunak*, az *-uu-* diphthongus pedig szabályosan hosszú *ú*-vá fejlődött. Ugyanígy keletkezett a *fekünek* alak **fekü + ü + nek* elemekből. A hangtörvényszerű praeteritumai ezeknek az igéknek tehát: *alúnak, fekünek, eskünek, haragúnak* stb., a hangtörvényszerű melléknévi igeneveik: *alú, fekü, eskü, haragú*, az utóbbiak közül a mai köznyelvben is megvan (megrövidült végmagánhangzóval) főnévi jelentéssel az igétől elvonva: *alku* és a népnyelvben, mint fönebb láttuk, *alu*.

A BMk.-ben a *haragszik* igének még a hangtörvényszerű praeterituma van meg: *megharagunac* 32₃₃, de már a puszta melléknévi igenév *ó*-ra végződik: *megharago* 151₂₂; a *fekszik* igének meg már a

mell. igenevek is *é*-re végződnek *ő* helyett. Ez utóbbiakban ugyanis a hangrendi illeszkedés miatt (*ó ~ ő*) nem fejlődhetett hangtörvényszerűen *-é*. A feldolgozott nyelvemlékek közül csak a BMk. következtetések: ezekben az *ejü* mindig *ő*-vé fejlődött, az *ijü* mindig *iu*-vá. Már az Ehr.-k.-ben *tön* és *tén*-féle praeteritumok váltakozva fordulnak elő. Az Érdy-k.-ben és — a mennyire átnéztem — a Jord.-k.-ben *tén, lén, vén* stb. járja, de az *iszik* igének a praeterituma a várható **im* helyett *ium* volt (l. a felsorolt példákat).

präteritumában is *ő* van a várható *ű* helyett az Ehr.-k.-ben: *fekevk* 35₁₇ — igaz, hogy előkerül a hangtörvényszerű *ű* is: *fekűnc* alakban (Szék. krón. 25).

Ezen azonban nem fogunk megakadni, ha meggondoljuk, hogy evvel a néhány igével szemben, a melyeknek *-ú*, *-ű*-re végződött a mell. igeneve, valamennyi többiben *-ó*, *-ő* végzet fejlődött: az *adó*, *látó*, *váró*, *kérő*, *néző*, *verő* stb. alakok hatásának kell tehát tulajdonítanunk, ha a hangtörvényszerű **haragú*, **metű* mell. igeneveket kiszorították az analógiás eredetű *haragó*, *mető* alakok (*haragvó*, *metsző*-ről később lesz szó) s ennek megfelelően *metőm*, *eskőm* präteritumok járnak *metűm*, *eskűm* helyett. Bizonyítja ezt az *alku* igenév is, a mely csak melléknévi jelentéssel szerepel a régiségben *alkó* alakban, főnévi alakja: *alku*.

II. Hangtörvény és analógia.

Az elmondottakban megállapítottuk, hogy a *v*-tövű igék tövében nem volt *v*; most azután sorra kell vennünk az egyes igealakokat és meg kell állapítanunk, hogy a bennük esetleg feltűnő *v*-hangok hogyan keletkeztek. Mindenekelőtt tekintettel kell lennünk azonban arra, hogy ezek az igék a többiekkel szemben rendhagyók és eleve el lehetünk rá készülve, hogy a nyelvfejlődés folyamán eléri őket a nyelvi anomáliáknak a közös sorsa: a külső analógia fejlődésüket a rendes igék felé tereli. (Nagyon hasonlít a *v*-tövű igék fejlődése a német erős igékéhez, a melyek tudvalevőleg állandóan fogynak és a melyekben nagy szerepe van a Systemzwangnak.) Ez a nivelláló analógiás hatás szembeszökő különösen a *metsz* és *tetszik* igék történetében: ma már egészen úgy ragozzuk, mint a nem *v*-tövűeket. Nyoma van a nyelvtörténetben a belső analógiás hatásnak is: az *evett* igealak újabb időben szorította ki a hangtörvényszerű *ett* alakot, a mely a népnyelvben még megvan. Az Ormánságban pláne a köznyelvi *vett* is megbővült egy szótaggal, lett: *vevett*; ugyanott *rivett*, *tevett* járja *vitt*, *tett* helyett (TMNy. 222). Evvel az analógiás hatással mindig számolnunk kell, ha a *v*-tövű igék történetét vizsgáljuk.

A) A tiszta *v*-tövűek.

A tiszta *v*-tövűekről eddig megállapítottunk annyit, hogy a praesensükben névszótó van: *hiütok* = **hju* mellékn. igenév + *-tok* rag = 'hívó-ti'. Ez az adat fontos az összehasonlító nyelvészet szem-

pontjából, mert ez az az igetípus, melyet SETÁLA a magyarban hiába keresett, holott a rokon nyelvekből ki tudta mutatni. *)

Mivel a valódi diphthongusok labiális hosszú monophthongusokká fejlődtek, a ró igének melléknévi igenévből és ragokból álló praesense ez volna az alanyi ragozásban : *ró-k (> rau-k), ró-sz, ró — *ró-nk, ró-tok, ró-nak. Ezek közül az alakok közül megvan négy mind a mai napig, a várható *rók helyett azonban rovok (R. ravok), *rónk helyett rovunk (R. ravunk) járja. Ennek nyilván az az oka, hogy a rendes igék éppen az egyes és több. 1. sz. ragjai előtt őrizték meg a tövégi magánhangzójukat, a miáltal ezek az alakok egy szótaggal hosszabbak a többieknél. — Itt tehát külső analógiával van dolgunk : raksz, rak : *rausz, *rau = rakok, rakunk : *rauok, *rauunk. A rauok, rauunk szabályosan a régiségben meglévő ravok, ravunk alakokká fejlődtek. A mai rovok, rovunk alakokat már a belső analógia hozta létre, hogy a praesens alakjai hangszínre egyezzenek.

Az A) csoportbeli igéknek igenévképzővel ellátott tövében eredetileg *iu* visszás diphthongus volt, a melynek a köznyelvben *iu*-vá kellett volna fejlődnie. A hívok igének hangtörvényszerű alakjai tehát ezek volnának : *hiu-k, hiu-sz, hiu, *hiu-nk, hiu-tok, hiu-nak. A feltételezett alakokból ugyanúgy keletkeztek a mai hívok, hívunk, mint a ravok, ravunk. A többi igealakok még megvannak a BMk.-ben, nyelvméleinkben mindinkább ritkúlnak, ma csak a székely nyelv-járásokban járnak (TMNy. 255). Eltűnésük oka a következő analógia : rovok : rósz, ró = hívok : hísz, hí.

A különféle igealakokat nemcsak hangtörvény alá nem lehet sorakoztatni, hanem más törvény alá sem. A külső és belső analógia át- meg átjárta őket, de nem mindegyiket és nem mindenütt egyformán. Hogy csak egy példát említsek : az analógia hatása nem szü-

*) A TuM. befejezésében ezeket mondja : «Der Schluss, zu dem wir zufolge des obengesagten kommen, ist, dass die Tempusbildungen der finnisch-ugrischen Sprachen auf Nominalstämmen beruhen, die sich unmittelbar mit den Personalendungen zu Verbalformen verbanden. Nach dieser Auffassung ist z. B. estn. *sure-k-se* (er stirbt) nichts anderes, als die prädikative Verbindung des Nominalstammes *surek(a)* mit dem Pronominalstamm, so dass es eigentlich etwa 'sterbend er' bedeutete. . . . Für die Berechtigung dieser Auffassung spricht auch der Umstand, dass in den ural-altaischen Sprachen eine derartige Bildungsweise der Tempusstämme sehr weit verbreitet vorkommt (z. B. türkisch *olur* = 'seiend' und 'er ist'; *olurum* = 'ich bin'. Auch in den indoeuropäischen Sprachen werden heutzutage die Präsensstämme allgemein als Nominalstämme aufgefasst z. B. sanskr. *agāti*, gr. *ἄγει* = Treiber = (*ága-*, *αγε-*) + *der*».

nik meg, mikor **rauk*-ból *ravok*, majd *rovok* alakokat hozott létre. A belső analógia létrehozta a *rósz*, *ró* alakok mellé a *róvok*, *róvunk*, majd meg ezekből visszafelé hatva a *róv*, *róvna* alakokat. Egyes igék a külső analógia hatása alatt szorosabban hozzásimulnak bizonyos rendes igékhez. Már SIMONYI észrevette pl., hogy a *nől*, *fől* igealakok a *sül*, *fül*, *dül*, *röpül*-félék analógiájára keletkeztek.

A *jönnek*, *jönnék*, *jönni* alakok pl. véleményem szerint a *mennek*, *mennék*, *menni* hatása alatt keletkeztek, a *jön* alak pedig valószínűleg a *jönnek* alakból van elvonva.

A *v*-tövé igék vogul megfelelőinek a ragozása arra enged következtetni, hogy az *u* igenévképző (a melynek a vogulban γ , ' *u* felel meg) a tiszta *v*-tövéeknek eredetileg csak a *præsens*-ben volt meg. Ennek a nyelvállapotnak azonban nyelvemlékeinkben nincsen nyoma, az összes igealakok az *u*-val bővült *töb*ől képződnek, helyesebben: ennek a *tő*nek analógiás hatás alatt keletkezett alakjaiból (*lőü* > *lő*-helyett *lővő*-, *lővü*-, *lőve*- tövekből *vö*. *tör*- ∞ *törö*-, *törü*-, *töre*-). Az elmondottak után tehát nem szorulnak bővebb magyarázatra a *lővék*, *lővend*, *lőttem*, *lőnék*, *lőni* stb. alakok. Persze az analógiának a hatása itt sem mindig egyforma: pl. *hítt* ∞ *hívott*, *szótt* ∞ *szövétt* stb. A *rovok*, *rovunk* stb. alakokat követte aztán a melléknévi igenév is és lett *ró* < **rau* helyett *rovó*.*)

A tiszta *v*-tövé igéknek a mai alakjait tehát így magyaráznám:

A tempus-tő (= mellékn. igenév) *u*-ra végződött.

1. Ez az *u* hangzóközi helyzetben *v*-vé fejlődött: *jöü-ék* > *jövék*, *rauok* > *ravok* stb.

2. **u* > *j* fejlődés eredményei a *fúj*, *ój*, *hij* stb. alakok (TMNy. 258, MUSz. 473, 540).

3. *au* > *ó*; *eu* > *eü* > *ő*; *öü* > *ö* ∞ *ű*; *uü* > *ú*: **rau* > *ró*, **neu* > *nő*, **löü* > *lő* ∞ *lű*, **fuü* > *fű*.

4. A nem hangtörvényszerű alakok (néha ismételt) analógiás hatás eredményei.

B) Az *sz* hanggal bővülő *v*-tövéek.

Az idetartozó igékben *præteritum*-képző értéke van az **u* igenévképzőnek, ezért csak a *præteritum*-ban volt meg és csakis itt fej-

*) Talán az előbb említettekhez hasonló eredeti alakja van meg a *rótok* 'rovó-tok' szóban (NySz.). — A székelységben az sg. 3. sz.-be is belekerült néha analógiás úton a *v*, úgyhogy megint majdnem egyforma az egyes 3. sz. (*hívu*) a melléknévi igenévvvel (*hívó*).

lódhatett *v*-vé intervokalikus helyzetben: A többi időket — eltérően a tiszta *v*-tövéektől — eredetileg a præsensből is kitetsző *v*-nélküli tőből kell hogy képezték legyen. A két csoport között fennálló különbség a nivelláló analógiás hatás ellenére mind a mai napig megvan: 1. a futurumban: *teend*, *leend* stb. — *hivand* (1. alább), 2. a szenv. alakban: *tétetik* — *hivatik*, 3. a műveltető alakban: *etet*, *itat* — *hivat*, 4. főnévképzők előtt: *lét*, *tét*, *vét*, *vit*, *hit*, *ét*, *it*, *étel*, *ital* — *hivatal*, *razatal* (vö. LEHR: MNyv. 4: 19).

A *B*) csoportbeli hét igének a tövei a mondottak szerint ezek volnának: *le*-, *te*-, *ve*-, *vi*-, *hi*-, *e*-, *i*-. Az *-sz* præsensképzővel keletkeztek a *lesz*, *tesz*, *vesz*, *visz* stb. præsensalakok (a præs.-ben csakugyan semmi nyoma a *v*-nek — sem a mai, sem a régi nyelvben). Lássuk most a präteritumot. Az **-u* präteritumképzővel a **le*- tőből hangtörvényszerűleg keletkezett az alanyi ragozásban: **le-u-k* > *lök*, **le-u-l* > *löl*, **le-u-n* > *lön*, **le-u-nk* > *lönk*, **le-u-tök* > *lötök*, **le-u-nek* > *lőnek*, ugyanígy: *tök*, *töl*, *tön* — *iük*, *iul*, *iun* stb. Ez érthető, mert az alanyi ragozás ragjai mássalhangzón kezdődnek, tehát az **u* nem került intervokalikus helyzetbe. Az egyetlen *-ik* rag kezdődik magánhangzón, itt elő is tűnik a *v*: *evék*, *ivék* (a hangtörvényszerű alakok **e-u-ik*, **i-u-ik* > **evik*, **ivik* volnának s valószínűleg az *esik* — *esék*, *török* — *törék* analógiájára keletkezett *eszik* — *evék*, *iszik* — *ivék*).

Ezek mellett a hangtörvényszerű alakok mellett azonban már a legrégebb nyelvemlékeinkben is vannak *v-s* alakok: *tök* mellett *tevék*, *töl* mellett *terél*. SZENCZI MOLNÁR ALBERTNÉL (Corp. Gramm. 115. l.) a *lesz* igének a präterituma: E. 1. *lőc*, *lévéc*, 2. *löl*, *lél*, *lővél*, 3. *lön*, *lén*, T. 1. *lőnc*, *lévenc*, 2. *lötöc*, *lévétec*, 3. *lőnec*, *lévénec*. A *hisz* igének a präterituma *hün*, *vün* és *hivé*, *vivé*. A párhuzamos igealakok közül nyilván a hangtörvényszerű *lőc*, *löl*-félék az eredetibbek, hogy keletkeztek tehát a *levék*-féle *v-s* alakok?

A legegyszerűbb magyarázat az volna, a melylyel a *jövék* igealak *v*-jét magyaráztam: a **teu*-präteritumtőhöz, az *adék*, *verék*, *kérék* stb. präteritumok analógiájára hozzájárult az *é* präteritumképző is, lett **te-u-é-k*, az intervokalikus helyzetű *u* azután szabályosan *v*-vé fejlődött: *tevék*.

A nyelvtörténeti adatok figyelembevételével azonban ennél valószínűbb magyarázatát is adhatjuk a *v-s* alakok keletkezésének. Az alanyi és tárgyias (ikes és iktelen) ragozás 16 ragja közül 11 előtt szerepel váltakozva a *v-s* és a *v*-nélküli alak: 1. *lök*, *hük* — *levék*, *hivék*, 2. *löl*, *hül* — *levél*, *hivél*, 3. *öm*, *iun* (*im*) — *evém*, *ivám*, 4. *öl*, *iul* (*il*) — *evél*, *ivál*, 5. *tönk*, *vönk* — *tevénk*, *verénk*, 6. *tötök*, *vötök* —

tevétek, vevétek, 7. *tőnek, vőnek* — *tevének, verének*, 8. *tóm, vóm* — *tevém, revém*, 9. *tőd, vőd* — *tevéd, revéd*, 10. *tőtök, vőtök* — *tevétek, vevétek*, 11. *tőlek, vőlek* — *tevélek, verélek*.

A megmaradó öt igealak közül egyben, az al. ragozás 3. szemléjében csak a *v*-nélküli alak: *tón, vón, lón* stb., a többi négyben csak a *v* s alak szerepel, ezek: 1. *tevé*, 2. ennek a többese: *tevék*, 3. a már említett ikés *evék* és 4. a tárgyas r. több. 1. sz.: *tevők, vevők* (de itt már nem *-é* követi a *v*-t, mint a többiekben).

Meg lehet állapítani, hogy a *v*-s alakok fokozatosan szorították ki a *v*-nélkülieket, az utóbbiak különösen az alanyi ragozásban tartják magukat soká: a *tőnek, lőnek* alak pl. még járja, a mikor a *tóm* helyett már *tevém*-et mondanak. A *tón* alakot meg ki sem tudta szorítani a *v*-s *teve*, mert mire már ennek a helyét is elfoglalta volna a *v* s alak, kiveszett a nyelvből az egész praeteritum: a *teve, leve* stb. csak holt alakok, a melyeket a közbeszédben sohasem használtak.

Meg lehet állapítani a *v*-tövé névszók közül egyről, a szó-ról (**szau*), hogy a birtokragos alakjai közül a régi nyelvben csak kettő *v*-s: *szava, szavuk*, a többi *v*-nélküli: *szóm, szód, szónk, szótok* (TMNy. 323). Ez természetes, mert a *szau*- tö *u* ja csak az e. és t. 3. sz. birtokrag előtt került intervokalikus helyzetbe: *szau-a* > *szava, szau-uk* > *szavuk* — ellenben *szau-m, szau-d, szau-nk, szau-tok* > *szóm, szód, szónk, szótok*. A *háza*: *házam, házad* = *szava*: *szavam, szavad* analógiából keletkeztek aztán a *szavam, szavad, szavunk* stb. alakok.

Ha mármost azt látom, hogy a praeteritum összes alakjai közül a *tevé, revé, hívé*, — *tevék, revék, hívék* alakokban soha nem volt *v*-nélküli alak a *v*-s alak mellett, jogos az a feltevés, hogy innét indult ki a *v*-s alak és terjedt át a többi igealakokra, hogy a *tevém* ugyanolyan analógiás úton keletkezett a *tóm*-ből, mint a *szavam* a *szóm*-ból: *revé: revém, revéd* = *tevé: tevém, tevéd*, majd tovább: *veré: verék* = *tevé: tevék, verém: verének* = *tevé: tevének*, végül legújabbán: *veré: vere* = *tevé: teve*.

Az összes *v*-s alakok meg vannak tehát fejtve, ha sikerül a *tevé* alak *v* jének urát adni; a *tevék* ugyanis ennek *-k* többesjellel ellátott alakja (a *tevők* alakról még lesz szó, mert az más elbirálás alá esik, mint a többiek), az ikés *evék* alak *v*-je pedig hangtörvényszerű, mert a mint láttuk, intervokalikus helyzetben keletkezett *u*-ból.

Ha mármost rekonstruálok a praeteritumnak a tárgyas ragozását, úgy a hogy az előbb az alanyit, megakadok éppen a 3. sz. alaknál, a mely soha *v*-nélküli alakban nem fordul elő: **teu-m* > *tóm*, **teud* > *tőd*, de **teu-je* > **tője*, ilyen alak pedig még nem került elő, már a legrégebb nyelvemlékeinkben is *tevé* a 3. sz. alak, ez pedig

csak úgy keletkezhetett, ha a tárgyias ragozás 3. sz.-nek a ragja nem *j*-n, hanem magánhangzón kezdődött, ilyen helyzetben történt meg az $u > v$ hangfejlődés az *evék*, *szava* alakokban is.

Nem ez az egyetlen eset azonban, mikor a 3. sz. tárgyias ragozás **ja*, **je* ragja nehézséget okoz. A *ver-i* — *vár-ja*, *ver-i-tek* — *vár-já-tok*, *ver-i-k* — *vár-já-k* alakok közül ugyanis eredetibbeknek kell tartanunk a magashangúakat, a melyekben nincsen *j*, mert 1. a népnyelvben megvannak a megfelelő mélyhangú *j* nélküli alakok is: *vár-i*, *vár-i-tok*, *vár-i-k*, 2. mert **ver-je*, **ver-je-tek*, **ver-je-k* nincsenek, s ezekből nem fejlődhetek volna a mai alakok. 3. a mult idejű *tört-e* (*várt-a*) alakokban sincsen a *j*-nek semmi nyoma, a *tört-e* alak nem is fejlődhetett **tört-je*-ből. Véleményem szerint a *ver-i*, N. *ad-i*, *tört-e* alakokból kitetsző $i \infty e$ rag az eredeti, mely eredetére azonos a 3. sz. birtokraggal (vö. NyK. 40 : 386 s. kk.).

Visszatérve a *tevé* alakhoz, fel lehetne ugyan tenni, hogy a *hivá*, *töré*, *veré* stb. alakok analógiájára a *teu-* tő is a tárgyias ragozás ragját és a praeteritumképzőt magában egyesítő *-é* ragot vette fel: *teu-é* > *tevé*, de véleményem szerint az *-é* végzetnek az útját egyengette az eredeti $i \infty e$ tárgyias ragozás 3. sz. ragja, úgyhogy az analógia nem a **tője*, hanem a *v s *teu-i*, **teu-e* alakba kapaszkodott bele, a melynek az *u*-ja már intervokális helyzetben volt. Így magyarázható meg, hogy a *v* ebben az alakban van meg mindig és ebből terjed át a többi alakokra.*)

A *tevék*, *tevé* — *tevé*m, *tevé*d-féle *v s* praeteritumokkal a *v*-tövé igék a rendes igék közé sorakoztak, s ennek az lett a következménye, hogy az eredeti melléknévi igenév is megbővült egy szótaggal, a mikor az igével összetartozónak érezték: *veré*: *verő* = *tevé*: *tevé*. A tárgyias praeteritumnak még csak egy alakja szorult magyarázatra: *tevék*, *hivők*. Ez különben a rendes igékben is kirí a többi közül, mert az *-á*, *-é* praeteritumképző nem tűnik elő benne: *adám*, *adád*, *verém*, *veréd* stb. — *adók*, *verők*. Elegendő bizonyíték híján egyelőre csak jelzem azt a véleményemet, hogy az *adók*, *kérők*, valamint *tevék* (< *tők*) egy korábbi praeteritum-típusnak a maradványai, s hogy ezeket a HB. *hadlava*-féle alakjainak a segítségével gondolom megfejthetőeknek.

*) A milyen tárgyias *r*. praeteritum a *te-* tőből a **teu e*, ugyanolyan alakja a *terem + te-* tőnek a HB.-beli *terumteve*, elemei tehát *teremteü* mell. igenév és *-e* rag. Máshol részletesen kifejtendő véleményem szerint a HB. 'teremtője' jelentésű *terumteve* szava ízről-ízre megegyezik alaktani elemeire a 'teremtő' jelentésű *terumteve* szóval.

A perfektum *tettem, vettem, ittam* stb. alakjainak a magyarázathoz nincs szükségünk tövégi *v*-re, az *evett, ivott* alakok *v*-je pedig nyilvánvalóan újabb analógiás eredetű éppen úgy, mint a népnyelvi *vevett, rivett* alakoké (TMNy. 222).

Két igealak van, a mely a *v-s* tövből való származtatást támogatja: *tenni* és *tennék* (de ezek is csak akkor, ha a különben nem igazolható *vn > nn* hasonulási folyamatot elfogadjuk). Ha azonban meggondoljuk, hogy rövid magánhangzóra a *-né* és *-ni* képzők *n*-je csak a *B*) csoportbeli hét igében következnek, eleve valószínűnek kell tartanunk, hogy **te-ni, *te-nék, *ve-ni, *ve-nék* stb. az eredetibb alakok, és hogy ezekben a nyelvtörténet folyamán valamilyen analógia teremtette meg a hosszú *nn*-et. Bizonyoság erre a HB.-nek véleményem szerint hangtörvényszerű, a maiaknál eredetibb alakja: *eneyc*.

Ezt persze *ennéik*-nek olvasta eddig mindenki, íráshibának minősítve az *eneye* alakot. Erre azonban a HB. írója nem szolgált rá, mert a ki tizenhat esetben a mai helyesírásunknál is pontosabban (vö. *igg*) meg tudja különböztetni a geminált mássalhangzót az egyszerűtől, az a tizenhetedikben sem fog *ennéik* helyett *enneye*-t írni (a hogy a *menyi*-beli *ny* is rövid és nem hosszú mássalhangzót jelöl, holott ma *nyy*-t mondunk helyette). A HB. *eneyc* *n*-hangjának a megnyúlása véleményem szerint a következőképp történt: a *-d*-végű igék végső mássalhangzója már igen régen hasonult a *-né, -ni* képzők *n*-jéhez: *adni, szednék > anni, szennék*; ezzel megvolt az alapja a következő analógiának: *attam, szettem : tettem, ettem > annék, szenni : tennék, enni*. Hogy ilyenféle analógia csakugyan hatott a *v*-tövű igékre, azt legjobban bizonyítja a *hydni* (= hinni) főnévi igenév (NySz.). A hol t. i. *anni* mellett *adni* is járta, ott a *hinni*-nek mintegy teljesebb alakja gyanánt keletkezhetett *hidni*, különben a következő (C) csoportba tartozó igékben is anorganikus hang előzi meg a *-né, -ni* képzőt; a *feküdni, aludnék* alakok *d*-jét már a TMNy. is analógiával magyarázza.

A futurum aránylag gyakran változott a nyelvtörténet folyamán, a *tesz* ige R. futurumai: *tend, tejend, tejénd*, és ma *tënd*. Egy dolog azonban bizonyos: az *sz*-szel bővülőkben nem az a hang előzte meg a futurum képzőjét, a mely a tiszta *v*-tövégekben, mert az *ójud*-beli *j* váltakozik *v*-vel, a *tejud* *j*-jének a helyén azonban a legritkább esetben találunk *v*-t (TMNy. 251). A régiségben pl. ilyenek az ideartozó igék futurumai:

Lesz: ha tē zēmēd egūgō lēnd, mēnd te testēd vilagos lezen ha kēdeg tē zēmēd aluoc lēnd mēnd te testēd fētēt lezen ezērt ha a' vilag ki tē benned vagon fētēt lēnd a' sētēt mēnē lezen BMk. 203₁₅,

továbbá 273₂₃, 273₃₂, 209₂₇, 209₂₈ stb. *lëndnec* 152₆, *leend* Jord.-k. 51a, *leendő* Jord.-k. 29a, *legend* NySz.

Tesz: BMk. *tënd* 159₂₄, *teiendő* 349₇, *teienditec* 369₁₂. — Érdy-k.: *tehend* 321₁₉, *teyenditec* 51₂₀. Jord.-k. *tehendő* 29a.

Vesz: BMk. *vënd* 171₂₀ stb. *vendi* 226₃₀, *vendnec* 209₂₉, Jord.-k. *veyendez* 60a, *veyendő* 62a, *veend* 49a.

Eszik: BMk. *eiendic* 351₇, *eiendő* 345₂₄. Jord.-k. *eyendik* 46a, *eendi* (NySz.).

Hisz: *hiendèd* 362₂₆, *hiend* 281₃, *hienditec* 355₂₄, *hiendnec* 281₄.

Visz: BMk. *viendnec* 273₂₂, Jord.-k. *viended* 46a.

Iszik: *yando* 229₃, *yandnac* 281₆.

A BMk.-ben az *eszik* igének *eiend*, a *lesz*, *vesz* igének *vend*, a *tesz* igének pedig *tënd* és *teiend* alakjai is járnak. A későbbi nyelvemlékekben bőven van példa mind az egy, mind a kéttagú futurumtőre. Hogy a *teiend*—*tënd* alakok nem egymásból keletkeztek hangtörvényszerűen, legjobban mutatja a következetlen használat (jellemző, hogy 65₃₄ alatt *leiend* és utána rögtön kijavítja az író *lënd-re*). Ha meggondoljuk azt, hogy a HB.-ben *emdul* áll, a BMk.-beli *tënd*, *vend*-féle alakokat régebbieknek kell tartanunk a náluk különben is későbbben fellépő *tejend*, *vejend*-félénél és eleve is valószínűtlennek kell tartanunk, hogy a *tënd* nem «összevont» alak (a minthogy az *ett* sem *evett* alakból van összevonva).

Feltevésem szerint a *tesz* igének a futuruma *te*-tőből és a futurumképzőből áll. Csakhogy a futurumképző még vita tárgya; a *tënd* alakból tehát sem a tövet, sem a képzőt nem tudjuk kiválasztani. A futurum képzőjének a kérdése azon fordul meg, hogy a HB. *emdul* alakja íráshiba-e (= *eindul*), vagy a *futamodik* beli *m*-nek felel meg az *emdul* *m*-je. SZINNYEI (NyK. XXXV. 448, Nyr. 32:485) *éindöl*-nek olvassa a HB. *emdul* szavát, képzőjében szerinte nem lehetett meg az *m*, mert ez nem fejlődött volna *n*-né (vö. azonban Nyr. 36:210, 216, *md* > *nd* hasonulásra vö. *kegyelmed* > *kend*). Csakhogy az *nd* mássalhangzócsoporthoz megelőző hang soha sem *i*, hanem *e*, *é*, *ê*. Azok után, a mit a *v*-tővű igékről elmondtam, így elemezném a HB. *emdul* szavát: *e*-tő, *-md*-futurumképző, *-ul* rag (eredeti alakja *émdöl* lehetett, a hangrendi párhuzam miatt *ê* ~ *e* vö. *kérék* ~ *kérend*). A R. *tënd*, *vend*, *lënd*, *end* alakokat tehát eredetibbeknek tartom a velük váltakozó *tejend*, *tejénd*-félénél. Az utóbbiaknak az eredetére rávezet a BMk., a melyben a hangtörvényszerű alakok még megvannak. Ha ezek mellett nem hangtörvényszerű alakok is előkerülnek, bizonyára erős analógiás hatással van dolgunk. Ez az analógia véleményem szerint az *e* csoportba tartozó három *i* hangzós igéből indul ki.

A BMk. az *i* és *voc.* közé eső *j*-t sohasem jelöli, mivel összeesik a glide dal, még az ilyen helyzetben levő geminált *j*-t is jelöletlenül hagyja (pl. *vyonc* 20₁₄ = 'vívjunk', *hyuc* 60₁₀ = 'hívjuk', *hyatoc* 118₅, 119₁₆ = 'hívjátok'). A főntebb idézett *viend*, *hiend*, *yand* alakok tehát *o*: *vijend*, *hijend*, *ijand*. Ez a három futurum aztán elkezdte a négy *e* hangzós igének a hangtörvényszerű alakját a következő analógiával: *iszik*: *ijand* = *eszik*: *ejend*.

Nyílt kérdésnek kell azonban hagynom, hogy miért van a főlészóító *j*-jének a helyén *gy*: *tegyek*, *legyek*, *igyál* stb., de nyílt kérdésnek maradt az a **tev-jem*-ből való származtatással is, mert *vj* > *gy* hangváltozást igazolni nem lehet.

C) Az *sz* vagy *d* hanggal bővülő *v*-tövék.

Ezeknek az igéknek a tempus-töve *-u-*, *-ü-* refl. képzőre végződött. Mivel az *u*, *ü* két mássalhangzó között szótagalkotó lesz (*faluban* > *faluban*, *nedűben* > *nedűben*), a hangtörvényszerű alakjai az ideartartozó igéknek ezek volnának: *te-szek* ∼ *alu-szom* > *aluszom*, *fekűszöm* > *fekűszöm*, *te-ttem* ∼ *alu-ttam* > *aluttam* *fekű-ttem* > *feküttem*, *te-ende* (< *te-nde*) ∼ *alu-andok* > *alvandok*, *fekű-ende* > *fekvendek*.

Ezek az alakok meg is vannak, de vannak más, nem hangtörvényszerű alakok is. A praes. *aluszom* helyett *alszom*, nyilván a hangzóvesztő tövek analógiájára (*aluszom*: *alszom* = *bajuszom*: *bajszom*) TMNy. 246. A perfektum hangtörvényszerű mind a mai napig, csakhogy a *hazudtam* analógiájára *aludtam*-ot írunk *aluttam* helyett.

A hangtörvényszerű *alvand*, *fekvend* alakok helyett és mellett azonban a régiségben gyakran található *v*-nélküli alak: *aland*, *fekend*, *eskend* stb. A TMNy. 264. szerint «ezekben a *v* talán sohasem volt meg». Hogy itt is hangtörvényszerű *v*-nek (a refl. képző *u*-jából lett *v*-nek) analógikus úton való eltűnésével van dolgunk, világos lesz, ha összevetjük a futurumot a melléknévi igenévvél. Ennek a hangtörvényszerű alakja *alu-u* > *aluu* > *alú* és *fekü-ü* > *feküü* > *fekü*. Az *adó*, *kerő*-féle igenevék miatt *alú* > *aló*, *fekü* > *fekő*. A hangtörvényszerű *u* hang tehát ilyenformán analógiás úton eltűnt a praesensből (> *al-szom*), a mell. igenévből (> *al-ó*) és evvel együtt, mint fönnebb említettem, a praeteritumból (*fekünek* > *fekőnek*) mi sem természetesebb, mint hogy a *v*-nélküli alakok behatoltak a többi alakba is ilyenformán:

váró: *várás* = *aló*: *alás*

váró: *várand* = *aló*: *aland*

szegő: szegés = fekö: feké
 szegő: szegend = fekö: fekend
 őnek: esznek = fekönek: fekesznek
 őnek: enni = fekönek: fekenni stb.

A parancsoló módnak eredetibb alakja mindenesetre a *tégy*, *végy*-féléknek megfelelő *alugy*, *fekügy* — a főnévi igenévnek meg *aluni*, *feküni* volnának a hangtörvényszerű alakjai. Ezeket meg azért szorította ki a mai *aludj*, *aludni*, *alunni*, mert a reflexiv igékre hatottak analógiás úton a *-kodik*, *-kedik*, *-kődik* gyakorító képzős igék ilyenformán: *csapkottam*: *csapkodni*, *csapkodj* = *aluttam*: *aludni*, *aludj*. Még világosabb az analógia hatása ebben: *csapkottam*, *csapkottál*, *csapkodott* = *nyugottam*: *nyugottál*: *nyugodott*. Ugyanígy keletkeztek a *verekedett*, *verekedend*, *verekedés* mintájára *cselekedett*, *cselekedend*, *cselekedés*. A *verekedik* és *cselekszik* igéket összekötő analógia visszafelé is hatott (ez bizonyítja kétségtelenül hogy megvolt) és létrehozta a *verekedik*, *tanakodik* igéknek *verekszik*, *tanakszik* alakváltozatait.

Mivel egyelőre nem czélom a *v*-tövű igék történetét megírni, hanem csak a nyelvtudománynak rájuk vonatkozó tanításait akarom kiegészíteni és helyesbiteni, az elmondottak teljes megértéséhez a TMNy. idevágó fejezeteire kell utalnom.

A vogul praesensképző.

Egy más dolgozatomnak lesz a czélja a rokon nyelvekkel való vonatkozásaiban megvizsgálni a *v*-tövű igék *v*-jének a kérdését. Mivel azonban a vogul nyelv alaktanának idevágó részei MUNKÁCSI feldolgozásában*) könnyen hozzáférhetők, bevonom ezt a legközelebbi rokon nyelvünket is vizsgálódásaim körébe.

A MUNKÁCSITÓL feldolgozott hat nyelvjárás közül ötben az igék praesensének a töve és ragja között valamilyen idegen hang jelentkezik, a mely azonban a tőhöz nem tartozik, mert a praeteritumban nincsen meg. Ez az idegen hang a praes. egyes 1. és 2., továbbá a többes 3. személyben a vogÉ.-ban ' alakban jelentkezik, a vogKL.-ban megnyújtja a kötőhangzót, a vogAL.-ban néha teljesen hasonló a tövégi mássalhangzóhoz, a vogK.-ban γ , a vogP.-ben pedig *i* felel meg neki:

*) A vogul nyelvjárások szóragozásukban ismertetve. Ugor Füz. 11. sz.

	É.	KL.	AL.	K.	P.
tő:	<i>min-</i>	<i>min-</i>	<i>min-</i>	<i>mén-</i>	<i>min-</i>
præt.:	<i>minäsem</i>	<i>minsem</i>	<i>minsäm</i>	<i>menesem</i>	<i>minesëm</i>
præs. sg. 1.	<i>mine'im</i>	<i>minëm</i>	<i>minnëm</i>	<i>menam,</i> <i>menyem</i>	<i>mineim</i>
	2. <i>mine'in</i>	<i>minën</i>	<i>minnën</i>	<i>menän,</i> <i>menyën</i>	<i>minein</i>
	3. <i>mini</i>	<i>mini</i>	<i>mini</i>	<i>meni</i>	<i>mini</i>
plur.	3.		<i>minnët</i>	<i>menät,</i> <i>menyet</i>	<i>minejt v.</i> <i>minet</i>

A tavadai vogul nyelvjárásban semmi nyoma sincs ennek a γ, ' féle hangnak, -nt-, vagy -l- frequentativ képző ékelődik a præsensben a tő és a rag közé; jele annak, hogy a többi nyelvjárásban is valamilyen képző előzi meg a præs. ragjait. Van azonban a vogulban összesen 37 ige, a melyekben a præsensképző a rendes igékétől eltérő alakban tűnik fel. Nem minden nyelvjárásban rendhagyó mind a 37, de van közöttük hat, a melyek valamennyi nyelvjárásból rendhagyóknak vannak közölve:

Tő*)	præs.	præt.	præs.	KL.	præt.
<i>m̄i-</i> = ad	<i>m̄iyem</i>	<i>misem</i>	<i>mēm</i>		<i>misem</i>
<i>v̄i-</i> = vesz	<i>v̄iyem</i>	<i>visem</i>	<i>vūm</i>		<i>visem</i>
<i>l̄i-</i> = lő	<i>l̄iyem</i>	<i>lisem</i>	<i>lēm</i>		<i>lisem</i>
<i>t̄e-</i> = eszik	<i>t̄eyem</i>	<i>t̄esem</i>	<i>tēm</i>		<i>t̄esem</i>
<i>v̄ä-</i> = lát	<i>v̄ä'em</i>	<i>v̄äsem</i>	<i>ūm</i>		<i>ūsem</i>
<i>jiw-</i> = jön	<i>jiwëm</i>	<i>lisem</i>	<i>jiūm</i>		<i>jisem</i>
		AL.		K.	
	<i>mēm</i>	<i>misem</i>	<i>m̄eyem</i>		<i>m̄esëm</i>
	<i>ōm</i>	<i>ūsem</i>	<i>v̄egem</i>		<i>v̄esëm</i>
	<i>lēm</i>	<i>lisem</i>	<i>l̄eyem</i>		<i>l̄esëm</i>
	<i>tēm</i>	<i>t̄esem</i>	<i>tēm</i>		<i>t̄esem</i>
	<i>ūm</i>	<i>ūsem</i>	<i>v̄ōm</i>		<i>ūsem</i>
	—	—	<i>jiwem</i>		<i>jisem</i>
	P.		T.		
	<i>m̄äjim</i>	<i>misem</i>	<i>m̄äjantem</i>		<i>m̄äsem</i>
	<i>vūm</i>	<i>vusem</i>	<i>ujantem</i>		<i>usem</i>
	<i>l̄eyem</i>	<i>l̄esem</i>	—		—
	<i>tēm</i>	<i>t̄esem</i>	<i>t̄äjantem</i>		<i>t̄esem</i>
	<i>v̄ōm</i>	<i>v̄osem</i>	<i>vajantem</i>		<i>vastem</i>
	<i>jiyem</i>	<i>jisem</i>	<i>jantem</i>		<i>jisem.</i>

*) A vogÉ.-ban.

MUNKÁCSI az egyes nyelvjárások alaktanának a végén összefoglalja ezeket a rendhagyó igéket, a melyeket változó tövű igéknek nevez. Rendhagyókká teszi ezeket az igéket két körülmény: az egyik, hogy a *tő* és rag között levő hang különféle alakokban mutatkozik bennük, a másik, hogy ez a rendes igéknél csak a *præsensben* szereplő hang igen sok igénél behatolt a többi igealakokba is, és mivel a *tőhangzó* minőségére is befolyással van, a legtöbb igénél bajos is megállapítani, hogy mi a tulajdonképpeni tövük. MUNKÁCSI az idegen hangot hol elválasztja a *tőtől* (pl. a *vogÉ.*-ből közölt első öt igénél), hol meg hozzáveszi (a többieknél). Vizsgáljuk meg azonban közelebbről a mellékelt táblázatban foglalt rendhagyó igéket.

A *vogÉ.* táblázatban az első három igének töve és ragja között γ hang van, azonkívül a *tőhangzó* *i*-vé változott, legalább *i* alakban mutatkozik a *præt. misem, visem, lisem i*-jével szemben (valószínű, hogy nem *mī*, hanem *mi*- a *tő*). Az 5. igében már ' van a γ helyén, a 6.-ban *w*. Megjegyzem, hogy mind a 37 ige 1. egytagú, 2. magánhangzón végződő tövű (a MUNKÁCSITól elvont *tő*alakok legnagyobb része véleményem szerint nem tiszta *tő*, hanem *præsensképzővel* bővült igető), 3. jelentésénél fogva gyakran fordul elő (tesz, vesz, lő, eszik, lát, jön, bemegy, fon, tesz, nyúz, rothad, törül, sző, hív, öklel, közeledik, mond, dug, fúj, töm, köt, evez, mozgat, savanyodik, tép [1. *new*, 2. *iw*], fon, parancsol, himbál, hozzáfog, hív, megfog, csapdos, tánczol, lesz [van], mozog, koppaszt).

Első tekintetre szembeötlik, hogy e valamennyi nyelvjárásban meglevő hat rendhagyó ige között négy van olyan, a melyek a *mi* magánhangzóra végződő tövű és egytagú *v*-tövű *vesz, lő, eszik, jön* igéinknek hangalakra és jelentésre pontosan megfelelnek. Ámde ha a *vogul ji*- ige rendhagyó azért, mert a *præsensében* a többi igéktől eltérően *w* hang van a *tő* és rag között, a magyar *jön* ige pedig rendhagyó azért, mert a *præsensében* *v* ($< u$) van a *tő* és rag között, mi más lehet ez a *w*, mint a magyar *v* ($< u$) pontos megfelelője hangtani és alaktani szempontból is? — melléknévi igenévképző, akárcsak a *jöu*-beli *u*. Ilyenformán pedig kiderül, hogy a *v*-tövű igékre vonatkozó állításom nem is új dolog, mert SETÁLA a *jöu* *vogul* megfelelőjéről már rég megállapította, hogy melléknévi igenév.

A *vogul* γ *præsensképzőről* ugyanin SetÁLA «Zur Gesch. der Tempus und Modusstambildung in den finnisch-ugrischen Sprachen» cz. munkájában ezeket mondja: «... wo das Tempussuffix nicht deutlich als Verbalsuffix nachgewiesen werden kann, liegt der Schluss nahe, dass gerade das Tempussuffix ist, welches das Verbum in ein Deverbalsamen verwandelt. Besonders wollen wir darauf aufmerksam

machen, dasz man das wogulische Präsenssuffix *-g-* (o: γ , ' w) leicht für ein Verbalsuffix ansehen könnte, wenn man die wogulisch-ostjakische Präteritumbildung (mit *-s-*) und das ostjakische Präsens (mit *-l-* u. s. w.) in Betracht zieht, da aber das Vorkommen eines solchen Verbalsuffixes *-g-* im Wogulischen nicht nachgewiesen werden kann, sehen wir *-g-* für ein Nominalsuffix an, welches mit dem k_s , g_s des Finnischen und anderer Sprachen zusammenzuführen ist» (172. l. jegyz.). SZABÓ DEZSŐ (A vogul szóképzés 15. l.) SETÄLÄ elméletét támogatja még néhány adattal, de lehetségesnek tartja azt is, hogy a g präsensképző azonos a frequ. γ képzővel. Az elmondottak után azonban úgy látom, hogy mégis csak SETÄLÄnek van igaza; a vogul präsensképző melléknévi igenévképző és azonos a mi *v-tövű* igéinkben meglevő melléknévi igenévképzővel.

A vogul präsensképző bennünket a következők miatt érdekel: minden ige a melléknévi igenévből képezi a präsensét. Az igenévképző az egytagú és magánhangzós tövűekben másképpen fejlődött, mint a többiekben, a mi által rendhagyóakká lettek. A különbség a rendes és rendhagyó igék között az, hogy az utóbbiakban az igenévképzőnek a megfelelője akusztikai szempontból erősebb hang: *vogĚ. minē'im — mġem*; *vogĚL. minēm — ji-u-m*, stb.

Ilyenféle különbséget látok a HB. *horoguvéc* és *mundoa* (*terum-teve*) szavakban; az elsőben *v* spirans felel meg a korábbi $*u$ igenévképzőnek, az utóbbiakban pedig a mélyhangú *o*, *u* után a glide-dal összeeső u .

Lehetséges, hogy a magyarban is általánosabb volt a melléknévi igenévből való képzése az igeidőknek, de a *v-tövű* igék, tehát azok, a melyek a melléknévi igenevet a mai napig megőrizték, már az ugor őskorban különválhattak a többiektől; erre mutat az, hogy a vogul és magyar rendhagyó igék (ha a reflexiv igeiktől eltekintünk) egytagú magánhangzós tövű igék és hogy egynehány magyar igeinek ízről-ízre való megfelelői vannak a vogul rendhagyó igék között. Talán az $*u$ melléknévi igenévképző hasonulásából keletkezett néhány igeinknek a tövégi hosszú mássalhangzója, pl. a *varrok* korábbi *varuok*-ból olyan formán mint a *tolla* korábbi *tolua*-ból. Erre mutat az, hogy a vogulban az igenévképzős alakban hosszú az *r* az alsólozvai vogulban, *varrem* a präteritumban és a többi igealakokban, ellenben rövid: *varsem*, *varnēm* stb.

Megbízható végleges eredményeket azonban csak a többi rokon nyelvekkel való összehasonlítás után lehetne kapni, de erre — legálább most még — nem vállalkozhatom.

KRÄUTER FERENCZ.

Kisebb közlemények.

Ágnēs*) [PP. 1767: 612, Kr., stb.; Szent Ágnes szűz és vértanú neve naptárainkban és kódexeinkben a XV. sz. első felétől *Ágnēs* (írva *agnes*, *Agnes* l. KNAUZ, Kortan 132, Érdy-k. 197—202 stb.), alakv. *Ánnos* (írva *Annos* Münch.-k. naptári rész jan. 21, 28, Batthy. miscskönyv jan. 21, M. Könyvszemle III. 108, *zenth Annos* Lányi-k. 94), *Ágnus* (írva *agnus* Érdy-k. 356. így az eredetiben, idézi MFL. is, hibásan *Agnes* a VOLF-féle kiadásban), *Anglīt* (ezt l. lejjebb); a szent nevéből kereszt-név, vö. MargLeg. 68, 132, 182, 183, 213, 218, 219 *agnes*, OklSz. 1453-ból *Domina Agnes vocata*, olv. *Ágnēs*, alakv. *Ánnos* (a régibb nyelvben az *Annos*-nak írt női nevek, vö. 1551-ből *Annos* Nyr. XL. 42, 1561-ből *Annos* OklSz. lehetnek ide valók, így MFL., SIMONYI Nyr. XL. 42, de lehetnek az *Anna* név becvező alakjai is, l. *Anna*)] *nomen proprium mulierum*, *frauename*: *Agnes*;

becvező alakok: *Ági* (KASSAI I. 130), *Ágneska* (VAJDA P.-ből Kr.), *Ágniska*, *Ágnis* (KRIZA Vadr. 387), *Ágó* (Nyr. XXXVIII. 39);

< egyh. lat. *Ágnēs* (a latinban a szó *Ágnēs* Thes., a középkorban az egyházi latinban *Ágnēs* is, vö. CALEPINUS 1586. évi kiadás *Hāgnēs*, a bázeli kiadásokban *Hāgnēs*). *Ágnes* római szűznek a neve martyrologiumokban és egyéb tiszteleti tárgyakon *Agna*, *Hagne*, *Anne*, *Angne*, *Agne*, *Annes* (l. WETZER-WELTE, Kirchenlex.) latin nyelvi alakban fordul elő, s etimologizálgatva talán **Agnus* is (vö. *agnus* < ἄγνος: castus FORCELL.). Ezeknek a neveknek megfelelően a m. *Ánnos* lehet a m. *Ágnēs*-ből (így ZOLNAI, MKönyvszemle III. 108: *tegnap* ~ *tennap*), de lehet

*) Az Etymologiai Szótárból.

a lat. *Annes* mása; a magy. *Ágnus* a népetimológiával keletkezett **Agnus*-ból való. *Ágnes* nevünk XVI. századi naptárainkban *Anglit* (KNAUZ, Kortan 132), *Angalit* (PP. 1767: 612, MFL.) alakban is előfordul; e név szerintünk egy **Angnet*-ből való (vö. ném. *Angnetten-Tag* = Ágnes napja, KNAUZ, Kortan 132, egyh. lat. *Angne*, lat. *Agneta* Thes.); — külön szóból (milyenből?) eredtnek magyarázva SIMONYI, Nyr. XL. 42.

Vö. MELICH, Szláv jöv. I, 2: 152.

Ágoston* [MÁRT. 1807, GYARM. Voc., stb. Szent Ágoston doctor hippói püspök neve naptárainkban (első adat Münch.-k. aug. 28, l. még KNAUZ, Kortan 143) és kódexeinkben sűrűn fordul elő (l. Érdy-k. 515—520), s legtöbbször *Agoston*-nak van írva; e mellett alakváltozatok: *Ágistan* (vö. Birk.-k. 1. zent *agistan*), *Águston* (vö. Lányi-k. 251, Lobk.-k. 49 zent *Aguston*, Lányi-k. 263 zent *Agusthon*), *Ágaston* (vö. Székelyudv.-k. 183, 207, 283 zent, zenth, scent *agaston*), ? *Ágastan* (l. Nyr. XXXV. 3); a szent nevéből keresztnév (l. első adat a XII. sz.-ból 1134. okl.-ben *Augustino canonico*, más latin adatok Kovács Ind.), melyre első magyar nyelvi adat 1247-ből *Águstun* (írva *Agustun* OklSz.), alakv. *Águstun* (l. fentebb), *Agaston* (l. PP. 1767: 612. l. és OklSz., hn. *Ágostonfalva* BENKŐ, Trans. I. 444, ma *Ágostonfalva* CzF.)] Augustinus, August; rövidült alak: *Ágost* (a XIX. sz. óta CzF., valószínű, hogy a ném. *August* hatása alatt; a XIX. sz.-ban *Augusta* női név *Ágosta* alakban is CzF.); — becéző alak: *Guszt* (KASSAI I: 130, mint becéző alak nyilván német eredetű);

< olasz *Agostino* (alakv. piem. *Agostàn* GAVUZZI, bolognai *Agustein* FERRARI, más ol. *Agostin*, *Agustin*; ez alakváltozatokra vö. olasz *agostino* 'im August geboren od. gewachsen, reifend' RIG. ilyen népnyelvi alakjait is: *agostàn* BOERIO, *agustan* FERRARI; mind ez alakváltozatok eléggé megmagyarázzák a m. szó különféle formáit). — Az ol. szó lat. *Augustinus*-ból. Nem egészen helyesen magyarázva: MELICH, Szláv jöv. szók I. 2: 153. Vö. *aggastyán*.

MELICH JÁNOS.

*) Az Etymologiai Szótárból.

Adalékok a magyar szótáirodalomhoz.

I. VERANCICS *Dictionariuma*. E szótárunk magyar nyelvi anyagáról azt állítottam (A m. szótáirodalom 107—109.), hogy szerzője a magyar-nyelvi anyagot a saját tudásából merítette, s hogy CALEPINUST egyáltalában nem használta. E nézetet két okból vallottam: 1. VERANCICSnak 1595-ben Velenczében megjelent «*Dictionarium*»-ában a magyar szókincsből csak a legszükségesebb tudnivalók vannak közölve. Ehhez pedig V.-nak, a ki magyarul jól tudott, nem kellett segéd-könyv. 2. E szókészletben semmi olyast nem találtam, a miből segéd-könyv használatára következtethettem volna.

Nemrégiben azonban olyan bizonyítékra bukkantam, a mely kétségtelenné teszi, hogy VERANCICS a maga szótárkáját főleg CALEPINUS alapján készítette. A bizonyíték erre CALEPINUS egy sajtóhibája, a mely VERANCICSnál ismétlődik. A hely VERANCICSnál ez: «(Latine) Sinciput — (Italice) Fronte — (Germanice) Hirn — (Dalmatice) Timè — (Vngarice) *Boreza*». Mi ez a *boreza*? Ha megnézzük CALEPINUSnak 1595-ig megjelent kiadásait, az 1585., 1588., 1590. és az 1594. éviben ezt találjuk: «Sinciput — *Boreza*, as főnek első reze». Az 1586. évi kiadásban*) a *Boreza* szó úgy van nyomtatva (l. a m. n. múzeumi példányt), hogy akár *Boroza*-, akár *Boreza*-nak olvasható. Biztos dolog, hogy CALEPINUSnak *Boreza* (v. *Boroza*, *Boreza*) szava sajtóhiba *orceza* helyett (vö. MA.^{1, 2, 3}: Sinciput — *Ortza*, Főnek első része», hasonlóan PP.^{1, 2}). Ha mármost VERANCICS átveszi CALEPINUS 1586. évi kiadásának sajtóhibáját, ebből következik, hogy ezt a szótárt használta, mégpedig, mint látható, kevés kritikával. A mikor mármost VERANCICS 1595-ben megjelent szótára előszavában ezt írja: «En libellum, quem ante multos annos, non multis diebus collegeram», szavait úgy kell értenünk, hogy sok évvel azelőtt néhány nap alatt szerkesztette egybe. Művének főforrása CALEPINUS 1586. évi kiadása. Még csak azt jegyzem meg, hogy VERANCICS szótárának horvát-nyelvi anyagáról azt tartják, hogy sok benne az orosz alapján tudatosan csinált horvát szó (l. BERNEKER EtWb. 409).

II. **Bóka**. Evvel a névvel a mai növényteni munkák az *Astragalus*-t jelölik (l. pl. WAGNER-MÁGOCZY-DIEZ: Magyarország virágos növényei 148, 149). Az a kérdés, mi e szó eredete, története.

A lat. *astragalus*-nak a középkorban három jelentése van. Ezeket CALEPINUSnak 1585. évi kiadása így magyarázza: Jelent a szó «Os pedis in animalibus quibusdam supra calcaneum à Latinis Talus

*) Az 1587. évi kiadást nem láthattam.

dicitur. Vng. *Boka, tsúd*». A következő jelentés így van visszaadva: «Item ludi genus». Ez a jelentése a szónak CALEPINUSBAN nincs magyarul értelmezve. A harmadik jelentés ez: «Est item Astragalus... herba quam Montanum vel rusticum cicer appellamus». Ez a jelentés sine CALEPINUS egyetlen kiadásában sem értelmezve, s e tekintetben hibás a NySz. idézete. Szótáraink az *astragalus* szónak e három jelentése közül vagy csak az elsőt, vagy pedig az elsőt és másodikat értelmezik, tehát így: Gyöngyszótför. *Astralagus* — *Az labadnak Iszey* | MA.: *Astragalus* — *Boka, Czód, Bótkó* | PP.: *Astragalus* — *Vörfély, Kotzka*. Item. *Boka, Tsóg, Bótkó* (így valamennyi kiadásban). A XIX. század elejéig megjelent növénytani munkák, a mennyiben az *Astragalus* bennük előfordul (l. pl. Magyar Könyvház 1783. I. 405 stb.), magyar *bóka* nevet nem ismernek (neve itt Hólyaglóborsó, édes lencseköröm).

A m. *boka* szónak (= os pedis) mármost van *bóka* ejtésváltozata is. Ezt találjuk MA.^{1, 2, 3}, PP.^{1, 2} magyar latin részében így: *Bóka*: *Astragalus*. A szó tehát itt «bokacsont»-ot jelent. Tudvalevő dolog mármost, hogy PP. szótára 1767. évi kiadásának m. lat. részét (innen az 1782, 1801. évi kiad. is) FELMER MÁRTON erdélyi szász pap értelmezte németül. A kortársak a német értelmezéseket végtelenül hibásnak találták, l. erről MELICH, M. szótárírodalom 185. — A *bóka* eset mármost azt bizonyítja, hogy FELMER nem a magyar, hanem a latin szavakat értelmezte, s hogy magyarul aligha tudott. Ebben az 1767. évi kiadásban *Bóka* alatt ez van: «*Bóka*: *Astragalus*, Ein Würffel, Würffelkraut, Spinwirtel» (így az 1782., 1801. évi kiadásban is). — A Magyar Fűvészkönyv szerzői mármost a német értelmezést, a mely tulajdonkép a latin szó fordítása, egyszerűen rávonatkoztatták a magyar szóra is, s így ráfogták, hogy a *bóka* is jelenti az «*astragalus*» növényt (l. 1807. évi kiad. 420). 1807-től fogva aztán a *bóka* irodalmunkban növénynev is, pedig kétségtelen, hogy a mint a m. *boka* sohasem jelentett «játékkoczká»-t, úgy alakváltozata a *bóka* sohasem jelentette az «*astragalus*» növényt. A *bóka* tehát FÖLDI és FAZEKAS félreértéséből keletkezett, irodalmi úton terjedő műszó.

III. KRESZNERICS FERENCZ *Magyar szótár*-áról. Ismeretes dolog, hogy KRESZNERICS FERENCZ Budán 1831-ben megjelent «Magyar szótár»-a első sorban nyelvtörténeti mű. Vannak ugyan a műben saját gyűjtötte tájszavak is, rendszeren így: «Hallottam Ságbon» (vö. pl. bukra alatt: bukra van a' hordó' eleje. Hallottam Ságbon a' Borfejtőmtől 1825. Máj. 11. Item 1818 Jul. 6.-án stb.), de ez mind édes kevés ahhoz az anyaghoz képest, a melyet régibb írókból, szótárakból

idéz. Fölhasználta KRESZNERICS Calepinus magyar részét is s erről szótára bevezetése L. lapján említést is tesz. Ámde nem mondja meg, hogy Calepinus mely kiadását használta, mert az idézett helyen ezt írja: «CM. annyit tesz mint: Calepinus' magyarázója». — Most egy sajtóhiba alapján meg tudom mondani, hogy KRESZNERICS Calepinus melyik kiadását használta szótára megírásánál.

KRESZNERICS ugyanis szótára I. 4. lapján ezt írja: «*Ajgal*. Iubilat. CM.», azaz Calepinusban *iubilo* ige magyarul *ajgalni*. Az igét átvette CzF. és BallTeljSz. is. Kutassunk tehát, melyik kiadásban van ez az *ajgalni*? Calepinus 1585., 1586., 1590.-i kiadásában *jubilo* alatt ez van: «*iübilo* — örwlők, *vigalok*», ugyanez az 1594., 1598., egy évnélküli, továbbá 1605., 1616. évi kiadásban így van: «*iubilo* — ötwlők, *vigalok*». Kétségtelen, hogy itt *vigalok* sajtóhiba *vigadok* helyett. — Az 1627. évi bázeli kiadásban mármost ezt találjuk: «*Iübilo* — Vngar ötwlők, *aigalok*», azaz *ajgalok* kétszeres sajtóhiba *vigadok* helyett; l. MFL. is. Minthogy KRESZNERICS készpénzül fogadta el az *ajgalok*-ot, a mely csakis az 1626. évi kiadásban van meg, kétségtelen, hogy ő Calepinus 1626. évi kiadása magyar anyagát dolgozta fel a maga szótára részére.

MELICH JÁNOS.

Van-e a magyarban dalmata jövevényszó? MATTEO GIULIO BARTOLI összegyűjtötte mindazokat a nyelvi adatokat, a melyeket a ma már kihalt dalmata nyelvre fel lehetett még kutatni. Műve 1906-ban jelent meg a bécsi Akadémia kiadásában s címe: «Das Dalmatische» (2 kötet). A mű I. 266—268. lapjain tárgyalja azt a kérdést, hogy van-e a magyarban a dalmata nyelvből, e kihalt újlatin nyelvből való átvétel, s erre vonatkozólag ezt írja: «Még kétségesebb, hogy kerültek-e a magyarba dalmata szók vagy nem. A nem éppen ritka számban előforduló magyar nyelvbeli olasz jövevények közül néhányban zárt lat. *e*, *o* helyén *i*, *u* van. Nem valószínű azonban, hogy ez dalmata nyelvi átvételre mutatna. A magyarok szerb-horv. közvetítéssel is vehették a zárt *e*, *o*-s szavakat *i*-s és *u*-s alakban. Vö. m. *trombita*, -étta, *duga* dóga, *furma*, *gúny* gógna. Félig népies eredetűek lehetnek *szimpla*, *dupla*, *dufla*, a mely utóbbi mint szövetnév terjedhetett. A *paizs* pavese szóban levő zöngés *s* (értsd: *z*) nem dalmata, hanem északolasz átadóra mutat, az *i* talán a hangsúlyozott szövegből magyarítható meg, vö. ófr. *pavisier*. *Angyal*, *arkangyal*, *gyenerd*, *gyesztál* *gestire gy* ($\infty d'$)-vel hangzanak ugyan, a milyen hang a *fiumei ándelo*-ban is van, mindazonáltal a magyar nyelv olasz szavai Olaszország több vidékéről: délről éppúgy mint északról valók, a mikor is a magyarok az olasz *g* (= *dž*)-t *ǰ* vel (= *gy*) adták vissza. A *fátyol* szóban levő *ty-* (vö. *fazzoletto*)-re a *kanavász* (vö. *accio*, ész.-ol. *-azo*) szó *sz*-ével szemben semmit se lehet építeni. Ragúzából kerülnek állítják a *föllér*, *füllér*, *fillér* szót, a mely ragúzai lat. *follar*-ból való. Az *uzsora* szót is dalmata nyelvi *usurai*-ból magyarázták, valószínűbb azonban itt is, hogy a m. *o* régibb m. *u*-ból való». K. P.

A M. Tud. Akadémia kiadásában megjelentek:

Asbóth Oszkár dr. A hangsúly a szláv nyelvekben.....	1.60
Bálint Gábor. Jelentése Oroszország és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Melléklet: 5 khálmik dana hangjegye.....	—40
— Kazáni-tatár nyelvtanulmányok. 3 füzet. Egy-egy füzet.....	2.—
Ballagi Mór. A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a Nyelvőr.....	—40
— Baronyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai.....	—20
— Nyelvünk újabb fejlődése.....	—40
Brassai Sámuel. A magyar bővített mondat.....	—60
— A mondat dualismusa.....	1.20
— A neo- és palaeológiai ügyében.....	—60
— Commentator commentatus. Tárlozatos Horatius szatiráinak magyarázóit után.....	—80
— Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virg. Aeneise II. könyvére. Különös tekintettel a magyarokra.....	—80
— Szórend és accentus.....	—80
Budenz József. A németországi philologok és tanfériak 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről.....	—30
— Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. Három füzet.....	4.80
— Egy kis viszhang Vámbéry Armin úr válaszára, vagyis «A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet» czímű II. értekezésére.....	—40
— Erdei- és hegyi-cseremiszt szótár. (Vocabularium cseremissicum utriusque dialecti.) Főleg Reguly cseremiszt szógyűjteményéből és az Ujtestamentum cseremiszt fordításából 1.—	—
— Magyar-ugor összehasonlító szótár. (Lexicon Linguae Hungaricae cum Linguis Ugricis comparatae.) 3., 4. és 5. füzet. Egy-egy füzet.....	2.—
— Moksá- és erza-mordvin nyelvtan.....	1.—
— Podhorszky Lajos magyar-sínai nyelv hasonlítása.....	—20
Fábián István. Finn nyelvtan.....	1.—
Finály Henrik. A beszercezi szöszedet. Latin-magyar nyelvmélek a XV. századból.	—
— Az eredeti kéziratból kiadta, értelmező jegyzetekkel kísérte és teljes szömutatókat készített hozzá.....	4.—
— Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez.....	—40
Gedeon Alajos dr. Az alsó-metenzéfi német nyelvjárás hangtana.....	1.50
Genetz Arwid dr. Orosz-lapp utazásomból.....	—40
Goldziher Ignác dr. A buddhizmus hatása az iszlámra.....	—80
— A muhammedán jogtudomány eredetéről.....	—20
— A nemzetiségi kérdés az araboknál.....	—60
— A pogány arabok költészetének hagyománya.....	1.20
— A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében, összehasonlítva a keleti arabokéval.....	1.—
— Jelentés a M. T. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről, tekintettel a nyomdaviszonyokra keleten.....	—40
— Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben.....	—80
Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv V: Népköltési gyűjtemény a pite lappmark arjeplugi egyházkerületéből. Gyűjtötte s magyar fordítással, jegyzetekkel ellátta.....	6.—
— Svéd-lapp nyelv VI: Pite lappmarki szótár és nyelvtan. Rövid karesuandói lapp szöveggyűjteméssel.....	3.20
Hunfalvy Pál. A kondai vogul nyelv. A Popov G. fordításának alapján.....	6.—
— A Kún- vagy Petrarca-codex és a kúnok.....	—60
— A M. T. Akadémia és a szuoí irodalmi társaság.....	—40
— A számlálás módja és az év hónapjai.....	—40
— Az orientálistáknak Londonban 1874-ben tartott nemzetközi gyűléséről.....	—30
Imre Sándor. Nyelvtörténelmi tanulságok a nyelvújításra nézve.....	1.20
Joannovics György. Az ik-es igékről.....	—80
— Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez.....	—60
— Értsük meg egymást. (A neológia és orthológia ügyében).....	—60
— Szórendi tanulmányok I. rész.....	—60
— Ugyanaz II. rész.....	—80
Kazinczy Ferencz levelezései. Közzéteszi dr. Váczy János I—XV. köt.: 1763—1818-ig. Minden kötet ára 10 korona. A II. köteté.....	12.—
Kégl Sándor dr. A perza népdal.....	—90
— Tanulmányok az újabbkori perza irodalom történetéből.....	3.—
Kunos Ignác dr. Három karagöz-játék.....	2.—
— Kis-Ázsia török dialektusairól.....	—90
— Naszreddin Hodsa tréfi. Török (kis-ázsiai szövegét gyűjtötte, fordítással és jegyzetekkel ellátta.....	3.—
— Oszmán-török népköltési gyűjtemény. Két kötet.....	10.20
— és Munkácsi Bernát dr. A belviszonyragok használata a magyarban.....	1.—

Gróf Kuun Géza. A kúnok nyelvéről és nemzetiségéről	—,80
— A sémi magánhangzókrol	—,75
— Adatok Krim történetéhez	—,40
— Codex Cumanicus. Bibliothecae ad Templum Divi Marci Venetiarum primum ex integro edidit, prolegomenis notis et compluribus glossariis instruxit	10.—
Lindenschmidt Mihály. A verbázi német nyelvjárás	—,90
Lugossy József. Hangrendi párhuzam ezer példában	—,20
Mayr Aurél dr. A lágy aspiraták kiejtéséről a zendben	—,20
— Az úgynevezett lágy aspiraták phoneticus értékéről az ó-indben	1,20
Melich János. A gyöngyösi latin-magyar szótár-töredék. Veress Ignác másolata felhasználásával közrebocsátotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta —	5.—
— Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai. (A középfrank nyelvjárás térképével)	1,20
— A brassói latin-magyar szótár-töredék	—,60
Molnár Albert. (Szenczi-) naplója, levelezése és irományai. Jegyzetekkel ellátta Dézsi Lajos, Hasonmással	9.—
Munkácsi Bernát. Arja- és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. I. kötet: Magyar szójegyzék s bevezetésül: A kérdés története	12.—
— Budenz József emlékezete	1,20
— Vogul népköltési gyűjtemény. I. kötet: Regék és énekek a világ teremtéséről. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	3.—
Kiegészítő füzet	6.—
II. kötet: Istenek hősi énekei, regéi és idéző igéi. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	8.—
III. kötet: Medvénekek. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	10.—
IV. kötet: Elektképek, Sorsénekek, vitézi énekek, medvénnepi színjátékok, állatnének, mesék, találós mesék, néprajzi apróságok, földrajzi névjegyzék. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	8.—
— Votják népköltészeti hagyományok	4.—
— Votják szótár. 4 füzet	16.—
Nyelvemlékek. Régi magyar — Kiadta a M. T. Társaság IV. kötet. Első osztály: Guary-codex	2.—
Második osztály: Egyházi vegyes könyv. (Winkler-codex)	3.—
V. kötet: A Jordánszky-codex bibliafordítása. Saját alá rendezte és kinyomatta Toldy Ferencz. A kész nyomtatványt az eredetivel összevetette, a Csemez-töredék szövegével kiegészítette és előszóval ellátta Volf György	12.—
Nyelvemléktár. Régi magyar codexek és nyomtatványok. Szerkesztik: Budenz József, Szarvas Gábor és Szilády Aron. Közléteszi Volf György. Tartalma:	
I. kötet: Bécsi-codex. — Müncheni-codex	4.—
II. kötet: Veszprémi-codex. — Peer-codex. — Winkler-codex. — Sándor-codex. — Gyöngyösi-codex. — Thewrewk-codex. — Kriza-codex. — Bod-codex	4.—
III. kötet: Nagyszombati-codex. — Szent-Domokos-codex. — Virginia-codex. — Közléteszik: Komáromi L. és Király Pál	4.—
IV. és V. kötet: Erdy-codex. Egy-egy kötet	4.—
VI. kötet: Tihanyi-codex. — Kazinczy-codex. — Horvát-codex	4.—
VII. kötet: Ehrenfeld-codex. — Simor-codex. — Cornides-codex. — Szent-Krisztina élete. — Vitkovics-codex. — Lányi-codex	4.—
VIII. kötet: Szent Margit élete. — Példák könyve. — Könyvecske a szent apostoloknak méltóságáról. — Apor-codex. — Kulcsár-codex	4.—
IX. és X. kötet: Érsekújvári-codex. Egy-egy kötet	4.—
XI. kötet: Debreczeni-codex. — Gömöri-codex	4.—
XII. kötet: Döbrentei-codex. — Teleki-codex	4.—
XIII. kötet: Pestetics-codex. — Pozsonyi-codex. — Keszthelyi-codex. Miskolczi-töredék	4.—
XIV. kötet: Lobkovitz-codex. — Batthyányi-codex. — Czech-codex	4.—
XV. kötet: Székelyudvarhelyi codex. — Guary-codex. — Nádor-codex. — Lázár Zelma-codex. — Birk-codex. — Piry-hártya.	6.—

*Megrendelhetők a M. Tud. Akadémia könyvkiadóhivatalában
Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.*